

Auspoaren auspoa III

(itzaldiak / conferencias)

Antonio Zavala

Tolosan jaio zan 1928-an. Leen ikasketak bertan burututa, Jesusen Lagundikoa egiñik osatu zituen gero Giza-Zientziak, Filosofia eta Teologia.

Xabierren eta Donostian irakasle izanik, bertso zaarrak biltzen asi zan; eta aiek argitaratu eta zabaltzeko, Auspoa liburu-bilduma sortu zuan 1961-ean, gaur 260 ale dituena, erdiak baino geiago berak idatzitakoak.

Baiña bertsolaritzarena ez-ezik, erri-literaturaren beste alor batzuk ere joratu eta aztertu ditu; batik-bat, erromantzeena.

Gaiñera, ainbat eta ainbat gizon-emakume ipiñi ditu oroitzapenak eta bestelako liburuak idazten, nola euskaldunak ala erdaldunak ere. Ain zuzen, auentzat sortu zuan, 1993-an, *Biblioteca de Narrativa Popular* liburu-bilduma, dagoeneko amasei liburu dituana.

SENDOA

Antonio Zavala

**Auspoaren auspoa
(III)**

Auspoa Liburutegia
262

AUSPOA

SENDOA

SENDOA ARGITALDARIA

Ugaldetxo auzoa

Tels. 943 49 35 51 - 49 35 52 - 49 35 53

Fax 943 49 35 48

www.sendoa.com

editorial@sendoa.com

20180 OIARTZUN (Gipuzkoa)

Antonio Zavala

Auspoaren auspoa
(III)

Auspoa Liburutegia
(1999)

© SENDOA ARGITALDARIA

ISBN: 84-89080-92-5

Depósito Legal: NA. 992-1996

Inprimaketa: Gráficas Lizarra, S.A., Estella (Navarra)

Hitzaurrea

Aita Zavala:

Zure liburu berriaren hitzaurrea egiteko esan zidatenean, beldurra eta poza, biak nahastu zitzaizkidan nire barnean. Baina ezetzik ezin esan, niretzat ohorea baitzen zure liburu baten aurkezpena egitea.

Aita Zavala, zu niretzat horixe izan baitzara: aita bat. Beraz, ez dizut inoiz emango merezi duzun ohore edo famarik, ez bainaiz din horretarako.

Aspaldian Jose Saramago idazle ospetsuak esan zuen ahapaldi txundigarri batekin oroitzen naiz sarritan, eta zuri oso ongi dagokizuna; honela zion: *“Nik munduan ezagutu dudan gizonik jakintsuenak ez zekien ez idazten, ez irakurtzen: nire aitona zen hori”*.

Zuk bilatu dituzu Euskal Herrian jakintsu harriagarri horiek, sufrimentu latzak eta lur idorrek ematen dituen jakinduri sendo eta iraunkorrez jantziak. Zuk onartu dituzu, ordu luzetan entzun eta entzun, eta tertulia goxoan egunak igaroaz, jakinduriaren iturburuan baitzeunden.

Eskuz idazten jarri dituzu, letra baldar edo txukunez, urteen mende esku dardaratietan oretutako jakinduria jaulkitzen; eta geroari, euskal kulturari, egin diozun mesedea zerorrek ere ez dakizu nolakoa izan den.

Gizaldietako altxorra bildu duzu, gehiena baztertuta eta galbidean zegoena, herriska eta baserri izkutuak bisitatuaz eta pazientziaz bertso asko jasoz.

Ziur nago Euskal Herriak, nor baldin bada, egunen batean eskertuko dizula. Gehienetan gertatzen den bezala, ziur asko zu zeu falta zarenean. Aita edo ama baten hutsunerik ez baita nabaritzen beste mundura joaten diren bitartean.

Zure liburu berria aipatuaz, *Auspoaren auspoa III*, bertan, iragan diren bi edo hiru urtetako hitzaldi sakon eta gozoak datoz, batzuk euskaraz eta beste batzuk erderaz.

Gutxi ezagutzen dugun alderdi hau ere gorai patu nahi nuke: amabost bat liburu argitaratu ditu gaztelaniaz *Biblioteca de Narrativa Popular* sailean, eta sinistezina da izan duten onarpena.

Logroñon, Burgosen, Jakan, Oviedon, Leonen... omenaldiak egin eta sariak eman dizkiote, geure etxean *profeta* izatea oso zaila baita. Beraz, atzerrian hemen baino estimatuago eta gorai patuagoa izan da.

Hitzaldi hauek, eta liburu hauen aurkezpenak ulerterrazak eta gozoak dira benetan, Aita Zavalak ez baitu bere jakinduri goi-mailakoa erakutsi beharrik. Lasai, beraz, irakurle, eskuetan duzun liburu hau ez duzu utziko bukatu artean eta.

Euskal Herriaren beste akats bat adierazi nahi nuke; ez dakit oker edo zuzen nabilen, baina aipatu gabe ez naiz geratuko.

Gure herri txiki honetan bi belaunaldi zeharo ezberdinak bizi gara.

Bata, berrogeita bost bat urte artekoa, ikastolatan ibili eta euskara landu bat jaso duena, batez ere bere idatzietan.

Baina badago beste belaunaldi zeharo ezberdin bat, euskara gurasoengandik jaso duena, ahoz-aho erabiltzen duena, bizi-bizia, euskaraz pentsatu eta adierazten duena, eta belaunaldi hori pixka bat baztertuta utzi dugu: ezin dute egunkaririk edo liburu-rik irakurri, ez dutelako ulertzen edo asko kostatzen zaielako.

Baina Aita Zavalak, belaunaldi hori baztertu beharrean, onartzeaz gain, bere eginaz jendeak bere liburuak gustora irakurtzen ditu, hasi eta bukatu arte. Ez dute hiztegi beharrik dena ulertzeko. Beraz, norbaitek izan du gogoan belaunaldi hori. Euskaldun zaharrek zure liburuak "lerdea dariotela" irakurtzen dituzte; hola zioen nire lagun batek.

Bukatzeke, hainbeste lan argitaratzeko nondik ateratzen duzun denboraz, askotan esan diguzu, bai, bazkaltzen edo tertulian gaudela, "orain ere denbora galtzen zaudela, lanean ari beharrean". Hala uste duzu behintzat. Horrelako langile bati dena barkatu behar zaio. Ziur nago zure fruitua eta emaitza askoz oparagoa izango dela zure martxan eta gustora utziz gero.

Sarritan, zuk egin duzun lana beste batek Euskal Herrian ezin zezakeen egin, horretarako Aita Zavalak eta apaiz-jesuita izan behar delako.

Ate denak zabalik aurkitu dituzu, eta atetik barrura sartzean zuk ematen duzun lasaitasuna eta konfidantza ez du edozeinek ematen. Bai artzai, baserritar eta gizaseme xumearekin tertulia gozoan egon oi zara, beraiekin ogi pusketa janez eta abar. Horrela ez da nornahi ibiltzen, eta kostako zaigu gero ere beste horrelako bat aurkitzea.

Aita Zavala, egin duzun lan ikusgarri eta uzten diguzun altxor miresgarriagatik, eskerrik asko, euskaldun guztien partez.

Ixil-ixilik altxorra biltzen
txingurri batzuk bezela,
gau eta egun lana egiten
ez zera izan motela.
Herri zahar honi barka zaiozu
bere jarrera ergela,
ziur bainago zu hil ondoren
eskertuko zaituela.

Jesus Mª Etxezarreta
“Izazpi”

Aitzol zanaren kanta bilduma (Ernani 1996-X)

JAUN-andreak: Aitzol zanaren bertso edo kanta-bildumari buruz itzegiteko eskabidea nundik eta nola zuzendu zidaten antzematen diodala uste det. Bilduma orren aitamena orain zazpi urte egin nituan nik, Billabonan, kontapoesi zaarrari buruzko jardunaldi batzuetan. Itzaldi ura, berriz, nere itzaldien bilduma dan *Auspoaren auspoa* izeneko liburuetan argitaratu berria da. Ala, Billabonan entzun edo liburu oiek irakurri zituanen bati bururatuko zitzaion, ziur aski, gai ori neri eskeintzea.

Bilduma orrek, izan ere, Aitzolek egindako lan aundi eta garrantzitsu baten berri ematen digu. Baiña, gero ere esango dedanez, bukatu gabe gelditu zana. Gure anai arteko gudak moztuko zuan, aren beste lan guztiak eta bizitza bera ere bezelaxe.

Baiña gai oni buruz, esan bezela, Billabonan itzegin bainuan, gauzak errepikatzea nai eta nai ezkoa det. Ala ere, errepikatze ori aal dan txikiena izan dedin, Billabonako ori bertan beera utzi det, berriro irakurri gabe alegia. Orrela, gai berdiña bada ere, beste idazkera berri bat emango diot. Esate baterako, gorputz bera bai, baiña jantzi ezberdiña.

Ni ere, Aitzol zana bezela, tolosarra izanagatik, beraren berri batere ez nekian, bertso zaarrak bilzen asi nintzanean. Gure etxeakoak jakingo zuten, ziur aski. Baiña gerra-denboran ni umea nintzan eta oroipen bat buruan ondo itsatsita daukat: bein baiño geiagotan sumatu nituala gurasoak, eta bai

bestelako pertsona elduak ere, aopean gerrako kon-tuei buruz nola ari ziran; eta gu urbiltzean ixildu egiten zirala.

Jator jokutzen zutela derizkiot. Orduko gertae-rak ez baitziran onak aurren belarrietarako. Nero-nek ere, orrelako egokiera batean gertatuta, berdin egingo nuke orain. Bearbada Aitzolen bukaera ixil-kako alkarrizketa oietan erabiliko zuten. Baiña ni, esan bezela, ezertxo ere jakin gabe gelditu nintzan.

Asieratik asi gaitezen, esan dezagun leenengo Aitzol zanari nola etorri zitzaizkion bertsoak eta kantak biltzeko burutazioa eta gooa.

Ori don Manuel Lekuona zanak argitu zidan, eta nik beraren itzak eskeñiko dizkizuet. Biak adis-kide miñak ziranez, bigarrenaren testigantza ori ja-tortzat eta egiazkotzat artu bearra dagoala dudarik ez da.

Aitzolek, asiera batean, euskeraren salbazioa olerkariak ekarriko zutela uste omen zuan. Orrega-tik antolatuko zituan olerki-sariketa aiek, gero urte bakoitzeko uzta liburu polit batean argitaratuz.

Baiña 1930-ean, Bergaran, don Manuel Lekuonaren itzaldia entzun zuan, bertsolaritza zer zan adierazten zuan itzaldi famatu ura. Egun artan bide berri bat ikusi zuan Aitzolek, euskeraren salbazio-rako indar aundia egin zezakeana. Orduan asi zan bertso eta kanta zaarrak biltzen, eta bai ere geroxe-ago, 1935 eta 1936-an, *Bertsolari Eguna* izeneko bertsolari txapelketak antolatzen.

Baiña bilduma orren otsak noiz jo ote zituzten nere belarrietako ateak? Bertsoak biltzen asi nintza-nean, 1955 urte inguruan alegia, gerra asirik ogei urte paseak etzirala, bereala entzun nuan Aitzol za-na ere, beste eginkizun askoren artean, bertso bil-tzen jarduna zala; pilla aundia bildua zuala eta Di-putazioan-edo egon bear zuala.

Baiña ezin bururatu zaidana zera da: berri ori noren aotik jaso nuan. Eta pena det, oso argibide jakingarria eta baliotsua eman baitzidan. Ezin, beraz, orain berari eskerrak eman.

Ori jakindakoa, Diputazioko artxiberoa zan don Fausto Arozena jauna zanarengana zuzendu nituan nere pausoak. *Jauna* esan det, eta tratamendu ori benetan zor zitzaion. Gizon ixilla, langillea eta serbitzialik izan bada, bera leen lerrokoa. Ori ez-ezik, beste makiña bat mesede ere egin zizkidan neri.

Zer nai nuan adierazi nionean, onelatsu erantzun zidan:

- Aitzol zanari, guda asi eta emendik aldegin bear izan zuanean, beste kezka askoren artean noski, bere bertso-bildumarekin zer egingo zuan bururatu zitzaion, eta onelatsu pentsatu zuan: "Nik nere bilduma ori nun utziko det? Politikarekin gutxien kutsatutako etxea Diputazioa izango da, dudarik gabe. Seguruena or egongo da. Berari entregatuko diot". Ala, onera ekarri zuan eta emen utzi. Ori egin ondoren, Bilbo aldera joan zan. Arrezkeroztik emen da material ori. Baiña ganbaran, iñork ere ikutu gabe. Ala ere, ori aztertzeke baimena ezin dizut nik eman. Diputazioko buruarena bearko dezu.

Kargu ortan don Jose Maria Caballero jauna zegoan garai artan. Berarengana urrengo nere pausoak. Ni, artean ogei ta amar urte bete gabekoa, bildur pixka batekin agertu nintzala aitortu bearrik ez dago. Baiña tolosarra bera ere, eta ori nere mesederako izan zan, dudarik gabe. Berak, izan ere, nere gurasoak-eta ezagutzen baitzitian. Zer nai nuan adierazi nion.

Baiña etzazutela uste izan gauza erreza zanik. Pentsa: gerratean alde batekoak afusillatutako paperak eskatzen nizkion, nori eta gerratean beste aldekoak aita eta osaba afusillatu zizkioten bati.

Arritzekoa ez danez, Aitzolen bilduma orretzaz ezertxo ere etzekian. Baiña segituan, une artan bertan, ni bertan nintzala, don Fausto Arozenari barruko telefonoz deitu zion, etortzeko esanez. Au bereala genduan ate joka. Sartu zan barrura. Caballero jaunak galdetu, arek erantzun eta baimena nerekin nuala atera nintzan ni andik.

Bi jaun aiek, Caballero eta Arozena, nerekin oso ondo eta jator portatu ziran. Milla esker bie.

Urrengo batean, Arozenak esandako orduan, an nintzan Diputazioko ganbarara joateko prest. Igo giñan gora eta txoko batean antxe zeuden, ez dakit orain paketeak ziran edo kajak. Zaartzen ari naizela ortxe dezute ezaubide garbia: gauzak aaztutzen asi zaizkidala alegia. Ala ere, gaur ere gutxi gora-beera esango nukeala uste det nun zegoan, ganbara artarra berriz igoko banintz. Zera batez ez naiz, ordea, bein ere aaztuko: autsa nagusi zala an.

Andik aurrera, zenbait egunetan, ni ara joaten nintzan zer azalduko zan ikustera. Zegoan tokian, iñora mugitu gabe alegia, egin nuan nere azterketa guzia. Eta leen esandakoa: autsez goraiño bete egin ten nintzan. Sudurrak ederki itxi ere bai denboraren buruan. Pañueloa busti eta sudur-mintzak garbitzen nituanean, beltz-beltz eginda uzten nuan. Egun aietan zenbat auts irentsi nuan ez dago esaterik. Baiña ori zan gutxiena: eta aldi artan ere gustoko tokian aldaparik ez.

Lan bat nola egin dan epaitzeko, aurreko egitasmoa zer zan jakitea oso bearrezkoa da sarritan. Baiña oraingo ontan, Aitzolen bilduma onekin alegia, orrelakorik jakiterik ez dago. Lan ori nola burutu zan ikusi nuan nik. Eta andik zerbait sumatu dezaket bilketa orri nola ekin zioten.

Geien-geiena sobreak ziran. Iritxi ziran bezela jasotako sobreak. Sobre bakoitzean, asko edo gutxi,

bertso eta kantaren batzuk. Kuaderno batzuk ere bai tarteka.

Baiña sobre eta kuaderno oiek urtez urte sailkatuak. 1932-an bialdu eta jasoak, danak batera. 1933-koak berdin. Eta abar. Eta sobre edo kuaderno bakoitzean bialtzaillea nor zan gainetik garbi asko idatzita.

1932-an asko edo gutxi zerbait bialdu zutenen izenak auek dira: Zigardi, Urzelai, Zure begi, Olentzaro abestiyak, Atxuletxeko Borda, Javier de Lazcoz, Aralar, Fueros-Dios, Akio, Kakuzagar eta *Poesías premiadas con el primer premio*.

Izen onek salatzen duanez, sariren bat ere bazan mordorik onena bialtzen zuanarentzat. Sariketa orren arauak or egongo dira aldizkariren batean-edo. Baiña nik, ez ditut eskuratu. Bestetik, berriz, izen-zerrenda ortan ikusten danez, badira beren izena gorde eta izenordea erabiltzen dutenak ere. Aspaldiko oitura izan da ori euskaltzaleen artean. Ortik ondorengo buruaustekak, izenorde oien atzean nor izkututzen dan ezin somaturik.

Ala ere, batzuen izenak antxe ikusten dira. *Atxuletxeko borda* eta *Zigardi* izenordea darabilzkianna, Aita Atanasio María Mokoroa zana da, eskolapioa, Aita Justo Mari Mokoroaren anaia. *Olentzaro abestiyak* bialdu zituana, Zarauzko Kandido Berazadi. *Zure begi*, Manuel Arrese Iburguren. *Urzelai*, Andres Ezenarro Kerejeta. Jaun au Irunen jaioa, zan eta Plazentzin bizi zana. Beraren semeak bertso-mordoska jarri zuan nere eskuetan, bere aita zanak bildua.

1933-ko bialtzailleak onako auek dira, sobreen gainean irakurtzen danez: Ogei ta laugarrena, Agate Deunaren oroitza, Agate Deunaren aurregunekoak, Beti Lagun, Olentzaro bertsoak, Colamus carmina nostra, Lazkao-Gorrotxategi, Garate'tarra, Soraluze, Udaberria, Jesus jaio baño, Santa Ageda bezperan,

Azkarate, Cantos religiosos, Erri olerki sorta, Dorronsoro Jokin.

Azken au Leaburun-eta apaiz izan ondoren, Ernanin il zala uste det. Bere euskaltzaletasuna il arte gorde zuan. Urterik geienetan bialdu zuan arek bere bertso-mordoa Aitzolen bilduma onentzat.

Izenorde oien atzean gordetzen diran batzuen izenak: Juan Mujika Laskibar, Albizturkoa; Pedro Azkarate, Marin, Leintz; Bingen Etxeberria, Zumarraga; Fernando Urkia, kanonigoa, Oñati; Fidel de Lejarza; Ramon Apaolaza, Ernani; Justo Arriola, San Lorentzo, Elgoibar; eta iru sail bialtzen dituana, Anjel Sukia, Zaldibia, apaiz egin eta kardenala izateraiño iritxiko zana.

1934-ko bialtzailleak: Agur maitagarrizko, Mendiburu, Lazkano, Jokin Dorronsoro, Gurutz-bidea, Enbeita K., Urantzu, Ondarroa, Lo ta lo.

Bialtzaille oien izen batzuk: Juliana Azpeitia, Abadiño, Zumaian jaioa bera, euskal idazle saiaturia eta *Julene* izenarekin ezagunagoa; Gorrotxategitar Euloji; Jokin Dorronsoro; Andres Ezenarro Kerejeta, Plazentzia; Martiarena'tar Dionixi, Oiartzun, onako au urte askoan bertako sakristaua izana, euskaltzale eta bertsozale purrukatua. Eta Enbeita K. ori, igerri diozutenez, Muxikako Kepa Enbeita bertsolaria da, Balentiñen aita eta gaurko Jon eta abarren aitona.

1935-eko uzta urriagoa da: Kerexeta'tar Joseba Miren, Elorrio; Agirre'tar Eli, Intxaurrondo, Abadiño; Mendizabal'dar Alexander, Gasteiz; Lizaso ta Aranguren'dar Andoni, Donostia; Gorrotxategi'tar Euloji, Lazkao; Dorronsoro'tar Jokin, Ataun. Aldi ontan, ikusi dezunez eta besteetan ez bezela, danak beren izenarekin azaltzen dira.

1936-ko uzta ere ez da aundia: Jomakeren abestiak, Abeletxeren kanta sorta, Jesusen Nekaldia; Aitita Malutekoren abestiak, Sasueta.

Bialtzaille oien izenak: Jose Maria de Querejeta, Elorrio; Ziarsolo'tar Imanol, Avda. de San Mamés, 18, Bilbao, euskal idazlea, *Abeletxe* izenordearekin bere lanak izenpetzen zituana; Zuaznabar'tar Mikel, Sasueta baserria, Lasarte, bertsozale purrukatua bera ere, neri bertso asko eman zizkidana

Orretzaz gaiñera sei kuaderno ere badira: 1, 2, 3, 4 eta 5 zenbakiekin lumeratuak; eta beste bat, *Miscelánea* izenarekin.

Baita ere *Abesti errikoiak*, *Varia 1* eta *Varia 2* izeneko karpetak: *Urtsuako eresiak* izeneko orriak; *Poesías vascas labortanas* mordoa eta *Lecuona* mordoska. Ez dakit orain onako au zein Lekuona izan ditekean.

Oietxek dira bilduma orretan agertzen diran bialtzailleak, urtez urte ordenatuta. Bakoitzaren uzta oso ezberdiña da. Batzuek iru bertso-sail baka-rik; beste batzuek ogei edo ogei ta amar.

Itxura danez, urteroko sailkatze orrek salatzen duanez, urtearen garai berdintsuan deia egiten zan andik eta emendik bertso eta kantak bialtzeko; eta ango eta emengo jendeak zintzo erantzun ere bai.

Bidasoaz onunzko probintzi geienetatik bada zerbait. Gipuzkoatik geiena; Bizkaitik eta Naparroatik ez gutxi; Arabatik apur bat ere bai; eta bai Lapurditik ere.

Kardaberaz izeneko taldea zer zan esan dezagun. *Kardaberaztarrak*, garai artan Gasteizko apaizgaitegian ikasketak egiten ari ziran apaizgaiak ziran, gerraz geroztik gure parrokien kargu izan dutenak. Don Manuel Lekuona zana zala uste det beren maisu eta gidari.

Ataungo Jokin Dorronsoro zana bialtzaille saiatuenetako bat izan zala ikusi dezute. Berari urte batean gertatua kontatuko dizuet. Bertso eta kanta-bilduma mardula egiña zuan, eta ura entregatzeko Donostiratzea pentsatu zuan. Beasaingo edo Ordiziko geltokian trenaren zai zegoala, une batez norabait joan bearra egokitu zitzaion, andik gertura, kanpora atera gabe alegia. Unetxo ura izan omen zuan bilduma bere eskutik utzi zuan bakarra. Baiña bueltatu zanean, an etzegoan bildumarik, eta gaur arte. Ainbeste egunetako lana antxe galdu zuan bat-batean. Ala ere, Joakin Dorronsoro orrek gogotik jarraitu zion bilduma ontarako bertso eta kanta zaarrak biltzeari.

Paper oietako batzuk eskuz idatzita daude; eta beste batzuk makinaz. Oso gutxi dagoana, ale bakar batzuk bakarrik alegia, inprentako bertso-pape-rak dira.

Orrek zera pentsa arazten digu: Aitzolek aiton-amonen aotik bertso eta kanta zaarrak jasotzea eskatzen zuala. Aiek beren buruetan gordetzen zuten altxor ura nola edo ala papereratzea eta salbatzea alegia. Eta jendeak, aren esanetara jarriz, orixe egiten ziola.

Ortan du bilduma onek bere akatsa eta bere balioa; biak denbora berean, gaiñera.

Akatsa, bertso-paperetan askoz obeto eta osoago zeuden bertso-saillak bialtzen zizkiotela sarritan. Adibidez, Xenpelarrenak, Bilintxenak, Txirritarenak eta abar. Artean bertso-paperetan barra-barra zebiltzan saillak alegia. Ortan balio eskasa erakusten du bilduma onek. Jendearen buruan bertsoak nola gordetzen diran ikusteko bidea da, ori bai, baiña sail oiek zer ziran jakiteko laguntza gutxi ematen dute, papera iñun agertu ez eta aiton-amon oien buruan bakarrik gorde diran bertsoak ez badira, beintzat, gure eskuetara iritxitako oiek.

Bertso-paperak biltzeko garai egokia zan orratik ura. Kantak zabaltzeko gaur galduta dagoan bide ura, bertso-orriak inprentatu eta nunai saltzeko oitura ura alegia, gure artean eun bat urte edo geixeago iraun zuana, artean indar-indarrean zegoan. Edozein festa, erromeri, peri edo azoka-egunean, antxe ikusten ziran bertso-saltzailleak kale kantoietan kantari.

Ni umetxoa nintzan artean, baiña olakorik Tolosako Zerkausian bein eta berriro ikusi izan ez banu, iñundik iñora ez nion ekingo biltze lan orri. Argi eta garbi or ikusten da aurtzaroan ikusi edo entzuten ditugunak zenbateraiñoko eragiña izaten duten gure bizitzan.

Gerra aurreko *Argia* astekariaren langille bati onela entzun nion bein batez:

– Bertso-paperak pillaka bialtzen zizkiguten *Argia*-ra. Baiña gerra etorri zan eta an gelditu ziran. Auskalo zer gertatuko zan aiekin.

Neri bertsoak biltzen asi nintzanean makiña batek esan zidanez, gerra etorritakoan bertso-paper mordo ederrak erre ziran agintari berrien bildurrez. Beste batek, berriz, kaja batean sartu eta lurperatu egin zituan. Denboraren buruan lurpetik atera zituanean, urak ondatuak eta ustelduak zeuden danak ere.

Zergatik ez ote zuan, bada, Aitzolek bide ori artu? Zergatik etzitan inprentako bertso-paperak eskatu? Bearbada aurre-iritzi oker bat zualako. Erri literatura edo aozko literatura izanik, arek agian zera usteko zuan: jende zaarraren burua beste bizilekurik etzeukala literatura orrek, eta iturri bakarra bera zala.

Arek bein baiño geiagotan ikusiko zituan, bada, nik bezela, Tolosako Zerkausiko bertso-saltzaille

aiek; baiña, ikusten danez, irudi ori etzitzaion oso barrura sartu.

Pena artzekoa da noski. Baiña dudarik ez izan arek bere aurre-iritzi oker ori laster zuzenduko zuala, gerrak aren asmo guziak errukirik gabeko aizkorakada batekin moztu izan ez balitu.

Orretzaz gaiñera, milla antolaketa eta eginkizunetan sartuta bizi zan gizon ura, eta bertso eta kanta-bilketa orrek gizon oso-osea eskatzen zuana zala ez dudarik izan.

Baiña Aitzolen bildumaren balioa ere ortxe dago denbora berean, leen esan degunez. Erri-literatura, izan ere, bertsoak eta kantak batez ere, bi talde-tan berezi genezazke: inprentako bidea ikasi zutenak eta ikasi etzutenak. Paper edo liburusketan argitaratu eta zabaldu ziranak eta irauteko aotik aora pasatzea beste erarik ezagutu etzutenak.

Ala, batzuk jasotzeko, inprentatik ateratako paper eta liburuska oiek berreskuratu bear dira. Besteak jasotzeko, berriz, jende zaarraren aoari eta buruari lan eragin bear zaie alde batetik, eta esku eta lumari bestetik.

Aitzolen laguntzailleak, berak itxura danez ala eskatzen baitzuan, ontan saiatu ziran eta mesede aundia egin ziguten. Bestela, arek bertso-paperak eskatu izan balitu, oietxek bialtzearekin enkargua kunplituta zegoala usteko zuten. Beste era ontara, berriz, esan bezela, jendearen buruan zegoana jasotzen aalegindu ziran.

Orrela, bertso-paperetako bertso asko jasozuten, ia alperrikako lana egiñez. Baiña bai aiton-amon oien buruetan beste iñun etzegoan bertso eta kanta asko papereratu ere, era ortan iñoiz ezin eskertuko diegun mesedea egiñez.

Aitzolen bilduma nere begien aurrean ikustearrekin batera, beste buruauste bat etorri zitzaidan.

Artaz nola baliatu nere lanerako? Geiena makinaz kopianu, eta dana fotografiatu, orduan fotokopiararik ez baitzegoan. Lan aundia izan zala esan bearrik ez da. Fotografiak, berriz, etziran profesional batenak. Baiña bai irakurtzeko modukoak, eta orrekin naikoa nuan.

Ondoren, *Auspoa*-ren liburuetan askotan ixuri izan ditut bilduma orren aberastasunak, egokiera etorritakoan. Aurrerantzean ere berdin jarraituko det. Geienetan bertso-sail baten aldaketak edo barianteak ematerakoan erabili ditut, esan bezela bertso-paperetan obeto eta osoago dauden saillak dira eta.

Baiña aiton-amonen buruan bakarrik zegoan altxorra ere aitatu det. Ori argitara emateko txanda laster etorriko da, zati aundi batean beintzat. Zoritxarrez bein ere bertso-paperetan agertu etzan jene-roa osatzen dute, gure erri-literaturaren barruan, erromantzeak edo baladak. Auen bilduma prestatzeko lana aurreratuta daukat. Erdia edo ortxe egiña. Baiña datorren urtean bukatuko detala uste det. Or azalduko da Aitzolen bildumaren baliorik aundienetako bat.

Baiña ez degu oraindik Aitzol bildumaren gaia agortu. Beste zerbait esan bearra degu.

Ni bilduma ori aztertua nuala edo aztertzen ari nintzala zabaldu zan, zoritxarrez, Donosti aldean. *Zoritxarrez* esan det eta orain jakingo dezute zergatik. Albiste oiek iritxi ziran Aitzolen illobaren belarrietara ere. Pena det, baiña aaztu egin zaizkit beraren izen-abizenak. Bigarren deitura zuan arek Ariztimuño. Ala, egun batez agertu zitzaigun, eta onelatsu esan:

– Bilduma ori nere osabarena zan. Ni naiz aren oiñordekoa. Neri dagokit, beraz, bilduma ori. Nerea dana eskatzen det.

Ez dakit eskabide orrekin neri etorri zitzaidan eta nik Diputaziora bialdu nuan, ala bera zuzenean don Fausto Arozenarengana joan zan.

Diputazioaren eta Aitzolen illobaren arteko artu-emanetan eta eztabaidetan nik ez nuan parterik artu. Ori beren artean tratatu zuten. Diputazioak onela erantzun zion:

- Bilduma ori zure osabaren eskuetara etorri zan, berak eskatuta. Baiña bialtzailleena ere bada. Eta zure osabak etzuan partikular bezela eskatzen, alako erakundearen izenean baizik.

Tirabira askoren ondoren tratu egitera iritxi ziran. Beraren berri neri gero eman zidaten. Salomonen erabakia izan zan bera. Errege zaar arek aurra erditik puskatzea agindu zuan, zorionez orrela egin ez bazan ere. Baiña beste aldi ontan zoritxarrez ortara etorri ziran. Erdia Diputazioarentzat eta erdia illobarentzat zatitu zan Aitzolen bilduma.

Nik geroztik ez det bilduma ori ikusi, esan bezela nik ateratako fotografiez baliatzen naizelako. Diputazioarena ondo gordeko zutelakoan nago. Illobaren pausoak, berriz, ez ditut jarraitu, eta ez dakit ez berak zer egin zuan eta ez bere osabaren bilduma erdi orrekin zer gertatu zan.

Orixe da nik Aitzolen bildumari buruz esan dezakedana. Ikusi dezutenez, langintza ori asi egin zan. Besterik ez. Lau urteko lana eta zer egiñaren frutua utzi zigun.

Gure bertsoen bilketa batek, ordea, itxurosoa izan dedin, askoz ere denbora geiago bear zuan. Eta ori, lan ortan geroztik buru-belarri sartuta ibili danak esaten dizue. Nere burua, izan ere, Aitzolek asitako langintza orren jarraitzailletzat ikusten det.

Eta orain, bukatzeko, arroxkotzat artuko banazute ere, nere arroxkokeria esan egingo det: gure

jaioterriaren ondragarri ikusten dedala tolosar batek asi zuana beste tolosar batek aurrera eramanez. Gaizki esanak barkatu eta besterik ez.

Bartolo Ayerberen Zaarrak berrituz liburuaren aurkezpenean 1996-XI-7-an

AUSPOA liburutegia, bere urteetako aalegiñaren ondorioz, bertso zaarren gordeleku edo kutxa biurtu da. Ori edozeiñek ikusten du. Eta altxor ori oraindik ere aberasteko asmotan gerala esan bearririk ez da.

Baiña liburu oien irakurle leiala danak, orrelakoak ere bai-baititu zorionez sail orrek, beste zera batez oartuta egongo da onezkero. Beste literatur-jenero baten gordeleku biurtu zaigula liburutegi ori: euskaldun zaarren oroipenenen kutxa.

Txirritaren biografiarekin eta Mikela Elizegiren bere aita Pello Errota zanarenarekin eman genion asiera jenero orri. Sebastian Salaberriaren *Neronek tirako nizkin* izeneko liburuarekin segi. Ondoren izen askok aberastu dute sail ori, batzuek ezezagunak, beste batzuk oso ospetsuak: Zubillaga, Uztapide, Manuel Lasarte, Joxe Ramon Erauskin, Jose Manuel Arrizabalo, Ataño, Iñaki Alkain, Mari Treku, Txomin Garmendia, Patxi Otxoki, Bartolo Aierbe, Erramun Etchebarne, Joxe Mari Etxaburu, Jose Azpiroz, Jesus Lete, Bixente Barandiaran, Beñat Karrera, Basilio Pujana, Joxe Mari Lertxundi, Agustin Zinkunegi, Teodoro Mujika, Faustino Etxebarria eta azkenik gaur maai gaiñean edo esku artean daukaguna: Bartolo Ayerberen bigarren liburua, *Zaarrak berrituz* izenekoa.

Berez *oroipenak* izeneko jenerokoak ez badira ere, oroipenez beterik daudela eta prosa-mota ortan

idatziak dirala kontuan artzen badegu, beste izen batzuk erantsi genezaiozke zerrenda luze orri: Atañoren amar bat nobela, Juan Joxe Irazustaren *Nork bere bidea* izeneko nobela eta Txomin Garmendia-
ren bi nobela.

Liburu oiek idazteko, geientsuenak beren bizi-tza artu dute gai. Baiña nork bere bizitzaren berri azaltzeaz batera, beren gizaldiarena ere ematen du-tela dudarik ez egin. Eta beren gizaldiarena ez-ezik, Euskal Erri zaarrarena ere bai.

Euskal gizaldi bakoitza kate luze baten azken mailla izan da orain artean. Kate ori ez dakigu noiz-tik datorren. Antziña zaarraren illunpeetan izkuta-tzen zaigu beraren leenengo muturra. Baiña danok bildur gera kate orren azken muturra gure eskue-tan ez ote degun. Kate orrek gure egunotan bukaera duala etsi samartuak gaudela esango nuke.

Ez da, ordea, gure artean bakarrik gertatzen dana. Lurralde guzien arazoa dala ez dago ukatze-rik. Tradizioz gizaldiz gizaldi zetorren munduaren illunabarra gure garai ontantxe degu. Gaurko au-rrerapen arrigarriak kate zaarra eten egin dute; se-gidarik gabe utzi, alegia.

Nik ez det onekin zera esan nai: Euskal Erria-ren bukaera datorkigunik. Ez iñondik ere. Mundua ere ez da amaituko. Mundu berria azalduko zaigu, edo azaltzen ari zaigu. Ala, mundu zaarraren illuna-barra eta berriaren egunsentia batera ditugu.

Euskal Erri berria jaioko zaigu. Nolakoa izango dan ez nuke esango, ordea. Igerle izatea oso zailla baita. Testamentu Zaarrean orregatik esango da igerletza zeruko doai bat dala. Baiña gure egunotan zaillagotu zaigula dudarik ez da. Eta orixe izango da gure munduaren kezka larrienetako bat: nundik ga-tozen badakigula, baiña ez nora goazen.

Orretxegatik, ain zuzen, Euskal Erri zaarra ba-dijoakigula jakiñaren gaiñean geralako asi giñan, dudarik gabe, literatur-mota au lantzen. Joan aurretik utzi dezaizkigula alako testigantza baliotsu eta oparo batzuk. Aita betiko joan zorian dagoanean semea aren oroipenak biltzen asten dan bezela, guk ere gure gurasoen munduarenak jaso eta gorde nai ditugu, gu ez-ezik datorren mundu berria ere orrekin aberastu egingo dan uste osoan.

Erriaren aotik jasotzen dan material orri, oraintsu artean, erri-literatura edo aozko literatura esaten zitzaion. Alor ortan ipuiak, leiendak, kantik, bertsoak, esaerak eta abar sartzen ziran. Arestian, berriz, alor ori zabaldu egin da. Kontaerak ere, oroipenak alegia, aozko literaturatzat artzen dira.

Antropologia eta etnologia asi ziran ezkeroztik, aozko iturri orri garrantzi aundia eman zitzaion. Baiña, beti edo geienetan beintzat, bildu bearrak galderen bitartez biltzen ziran: gazta nola egiten zenduten, burnia nola lantzen, etxeak eta txabolak nola altxatzen eta abar.

Baiña azken urte auetan aozko iturri ori beste zeregin batentzako oso baliotsua dala ikusi da. Istoria edo kondairarentzako alegia.

Orain arte erri baten kondairak ia iturri bakarra izan du: paper zaarrak eta arrizko monumentuak. Erri-jendearen oroipenak jasotzearekin, Euskal Erriaren kondairari beste iturri bat eman zaio: aiton-amon zaarren oroimena. Aiton-amonen bat jotzen danean, arekin batera artxibo aberats bat galtzen dala esan oi da. Gure artean ori al dan gutxiena gerta dedilla, bada. Ori izan degu langintza ontan sartzeko motiborik nagusienetako bat.

Orregatik, gure gaurko ospakizun au ez da bakarrik liburu berri baten aurpezkena. Bartolo Ayerbe jaunari gure esker onaren agerpena ere bada. Bigarren liburua du gaiñera. Leenengoak *Nere mun-*

dualdia zuan izena, eta artan bere autobiografia ematen zigun. Bigarrenge au, *Zaarrak berrituz* ize-nekoa, garai bateko oitura eta lanen argazki garbia da. Baiña bi liburu aueri buruz egillearen seme Joxek itzezin baitigu, jarrai dezagun guk literatur-jenero ontaz beste zerbait esaten.

Mundu zaarraren kondarrak eta ondakiñak museoetan gordetzen dira. Etxe dotoreak eta dirutza ederrak gastatzen dira orretarako. Gu ere beste museo bat egiten ari gera, orain artean gutxitan egin izan dana: paperezkoa, baiña besteak bezin baliotsua, eta iraunkorragoa agian. Arri zaarrak bildu bearrean, literatura egin, eta museo bat altxatu bearrean liburutegi bat osatu.

Jendearen testigantza auen balioaz azken munduko gerraren ondoren oartu omen ziran ipar-amerikarrak. Guda artako burrukaldietan parte artutako soldaduen kontakizunak aintzat artzen asi, alegia. Aien itzetan paperetan ez bezelako berotasuna sentitzen zuten. Gertaera aiek gertatu ziraneko egiazko giroa arkitu ere bai. Ala esan oi zuten orain urtebete emengo egunkariak. Bide berri ori euskaldunok ere artu bearra genduala erabaki baitzuten emengo jakintsu batzuek. Jardunaldi batzuk ere antolatu ere bai Bilbo aldean-edo, zer egin ortan pulamentuz asteko.

Baiñan asteko? Ori da nik egingo nukean galdera. Asi egin bear al degu ala jarraitu? Ipar-amerikarren iritzien berri ikasi gabe, mota ortako berrogei edo berrogei ta amar liburu argitara emanda genituan guk.

Are geiago: gure anai arteko gerraren aurretik izan zan bide ori artu eta pauso asko eman zituana. Aita Frantzisko Apalategi jesuita zana degu bera. Kondaira-irakaslea izana zan. Eta eskolak emateari utzi zionean, karlisten gerratean ibilitako aitonengana joaten asi zan, aiek beren gerrateko ibillerak

konta zitzaten. Eta, orduan magnetofonorik ez baitzegoan, luma edo lapitza dantzatzen asten zan bera. Berdin zitzaion aitona karlistetakoa ala liberaleetakoa izan. Berdin zitzaion, baita ere, euskalduna ala erdalduna izan. Aitonaren aotik ixuritako izkuntzaz papereratzen zuan arek kontakizun bakoitza. Era ortan bost-bat kuaderno bete zituan.

Zatitxo bat guk *Auspoa*-ren irugarren zenbakian argitaratu genduan. Orain, ordea, damutan gaude ori egiña. Aren lana ez baita zatika eman bear dana, bere osotasunean baizik. Baiña gure okerra laster zuzenduko degulakoan egon seguru. Denbora asko baiña leenago argitara aterako baitegu aren lan osoa.

Nik somatu ditudanetan, beste bi gizon badira olako zerbait egin zutenak: gerrateren batean parte artutako gizon baten aotik kontakizunen bat jaso eta ura papereratu. Orrelakoak ditugu Ernaniko Alfonso Maria Zabala zana eta Elgoibarko Pedro Migel Urruzuno zana. Baiña bein edo bitan bakarrik saiatu ziran ortan.

Langintza ortan buru-belarri sartu zana, esan bezela, aita Frantzisko Apalategi degu. Zein urtetan ekin zion, ordea, eginkizun orri? Gutxi gora-beera, 1920-garrenean. Ipar-amerikarrak langintza ortan asi baiña ogei ta bost urte aurreragotik, beraz. Baiña irurogei ta amabost urte pasa ta gero ere, 1995-ean alegia, aren lanaz oartu gabe geunden euskaldunak, eta ipar-amerikarrak ortan asiak zirala eta orduan esnatu, guk ere bide ortatik abiatu bear genduala esanez. Abiatu? Ederki eman ere. Guretzako bide zaarra zana berritzat artu; orixe da gure arteko norbaitzuek egin zutena. Euskaldunak lau katu gera, baiña agidanean alkarren berri ezin degu ala ere jakin.

Are geiago: beste jardunaldi batzuk ere egin ziran igaz gure azken anai arteko gerrari buruz eus-

kaldunak idatzi dutena aztertzeko. Egille eta liburu-zerrenda egin ere bai. Baiña euskeraz gai ortaz egin dana baztertu egin zuten. Ez borondate txarrez noski, baiña bai ezjakintasunean. *Auspoa*-k baditu dozena bat liburu gerrari buruz mintzatzen diranak, baiña aiek etzuten zerrenda ortan sartzerik merezi izan.

Kondaira aldetik begiratuta, ori da, itz gutxitan esanda, liburu edo testigantza oien balioa. Baiña literaturari eta izkuntzari zer mesede egiten dioten esan dezagun itz bitan.

Erdera ulertzen etzuten aiton-amonen batzuk ezagutu genituan guk gure aurtzaroan. Beste norbait erderaz asitakoan, berak "*no entender*" esanda euskeraz asteko eskatzen zuten. Gizaldi ori joan zan, ordea.

Gaur egunean ez dago, ezta gure baserrietan ere, erderaz obetoxeago edo gaizkixeago ez dakianik. Baiña gizaki oiek euskera utsez pentsatzen dute. Euskeraz pentsatutako euskera ematen digute. Erdera, oientzat, guretzat prantzesa edo inglesa bezela da. Bear danean artan lardaskatzen gera, baiña gure pentsamentua bere kasa ari dala, izkuntza oiek eragiñik ez dute gure buru-muiñetan.

Gizaldi ori ere denborarekin bukatuko zaigu, ordea. Zera esan nai det: izkuntza bakarreko buruak ez dirala izango gure artean emendik urte batzuetara. Izkuntza bikoak edo elebidunak izango dira euskaldunak, eta beren buruetan euskera eta erdera alkarri bultza egiñez biziko dira; eta, esan oi dan bezela, "gogorrena juez". Gaurko mundua dijon abiadan, ez da ori gure arteko arazoa bakarrik izango; beste izkuntza askori gertatuko zaiena bai-zik.

Orretxegatik komeni da, leen esan dedan bezela, euskeraz pentsatutako euskera ori altxor bat baltz bezela biltzea. Azala eta barrua benetakoak eta

jatorrak dituan euskera ori gure aurrekoen ondare bikain bat bezela jasotzea.

Bartolo Ayerberena bezelako liburuak zer dakarkiguten adierazten saiatu naiz, beraz. Aozko literaturari, antropologiari, kondairari eta izkuntzari zer mesede egiten dioten alegia. Laguntza aundia, noski, eta urrearekin ere pagatu ezin ditekeana.

Orregatik, emen gauden guzian izenean, lau itzekin bukatu nai det: Eskerrik asko, Bartolo jauna.

Estrofas en vascuence al 2 de mayo de 1808

(Revista de Dialectología y Tradiciones populares, LII (1997), pág. 255-260)

EN la Biblioteca Nacional de París se conserva un manuscrito con el siguiente título: "*Les Français à Madrid, en 1808*". Contiene una composición en vascuence, de doce estrofas, relativa a los acontecimientos de la capital de España el 2 de mayo de dicho año.

Francisque Michel, en su obra *Le Pays Basque* (1857), ofrece la primera estrofa de esta composición.

Julen Vinson, en su libro *Le folk-lore du Pays Basque* (París, 1883), inserta la traducción al francés de las doce estrofas.

Resurrección María Azcue, en su *Cancionero popular vasco*, número 628, nos presenta la décima estrofa, junto con otra nueva, y la melodía para cantarlas, tal como las recogió en Muguerre, Laburdi, de labios de un tal Casenave.

El semanario *Herria*, de Bayona, con fecha 14 de diciembre de 1961, reproduce ocho de las estrofas, la 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8 10 y 7, en ese orden y con notables variantes.

Lino Akesolo, en su artículo *Bertsolaritza Fernando Amezketarraren garaian* (El bersolarismo en tiempo de Fernando de Amézqueta) (*Revista Egan*, 1969), incluye la segunda estrofa de esta composición.

Jesús María Leizaola, en sus obras *1808-1814 en la Poesía Popular Vasca y Crónicas y romances en*

la poesía euskérica, ofrece las doce estrofas, con alguna variante.

Estas son las fuentes en que hemos encontrado esta composición. Nosotros nos basaremos para este trabajo en el texto de la Biblioteca Nacional de París.

Dicen así las estrofas:

*Mila zortzi ehun eta zortzigarrenian
soldado sartu ginen, oi! enozentzian;
zerbitzatu behar ginuela Printziaren guardian;
egin ere badugu behartu girenian.*

(En 1808, nos alistamos soldados, ¡ay!, inocentemente. Nos dijeron que debíamos servir en la Guardia del Príncipe. Lo hemos hecho cuando ha sido preciso.)

Qué guardia pudiera ser ésta lo aclara la nota que incluye al final el manuscrito de la Biblioteca Nacional de París:

"Pendant ses sèjours à Bayonne, Murat s'était formé une garde d'honneur de trois cents Basques: ce bataillon, dont le costume rouge était façonné dans la forme nationale, se composait de l'élite du pays; il donna des preuves d'intrepidité dans plusieurs rencontres et notamment à la prise de Madrid: peu de ces jeunes gens revirent leurs foyers.

L'auteur du récit qui précède faisait partie de cette garde d'honneur".

*Arribatu ginenian Madrillako hirian,
begitarte egilia franko izaten ginian.
Nafartarrak ginela erraiten zaukuteian,
haren alde izanen ginela, behartzen zirenian.*

(Cuando llegamos a la ciudad de Madrid, teníamos muchos mirones. Nos decían que éramos navarros y que nos pondríamos de su parte cuando llegara el caso.)

Eso sería lo que los madrileños pensaban cuando se enteraban de que en aquella Guardia había navarros. Quiere decir que no sabían que, además de la Alta Navarra, existía la Baja Navarra, perteneciente a Francia. Lo que también se trasluce es que el alzamiento del 2 de mayo iba preparándose poco a poco.

*Maiatzeko hilaren bigarrenian
errebolta izan dugu Madrillako hirian:
hiritikan kasatu nahi ginituzteian,
ederki trunpaturik bazauden ordian.*

(El 2 mayo ha estallado una revuelta en la ciudad de Madrid. Nos han querido expulsar de ella. Pero estaban bien engañados.)

*Bederatzi ehun ginen kasernatik partitu,
bi plazetara ginutezten errepartitu;
españolaren kontra harmetan paratu,
bistara jinak oro baikintuen garbitu.*

(Salimos novecientos (hombres) del cuartel. Nos distribuyeron en dos plazas, puestos en armas contra los españoles. Hemos liquidado a todo el que se dejaba ver.)

*Xapel gorriak ginenian atera plazala,
burla egiten hasi zauzkigun behala;
uste zuten arauz zezenak ginela,
gure toreatzeko mokanesevilla.*

(Cuando salimos a la plaza con nuestras boinas rojas, comenzaron en seguida a hacernos burla. Creían que éramos toros, para torearlos con los pañuelos.)

*Mokanesak iharaus ta gibelko aldian jo,
oihu egiten zaukuten: "¡Tira, tira, carajo!"
Tiratu giniotzaten dozena bat tiro,
hun zirenak joan ziren erran gabe adio.*

(Agitaban sus pañuelos y nos pegaban en la parte trasera. Nos gritaban: "¡Tira, tira, carajo!". (Pero) cuando les disparamos una docena de tiros, los que quedaron ilesos se fueron sin decir adiós.)

*Ikusi zutenian gure borondatia,
kurutze banakin atera ziren biga,
Bertzek aldiz kapapetik harri ukaldia,
halakoa pena zen bizirik uztia.*

(Cuando vieron nuestra disposición, dos individuos salieron con sendas cruces. Los otros, en cambio, nos lanzaban piedras por debajo de sus capas. Era una pena dejar vivos a los tales.)

*Hango anderek zabokaten konbertsazionia,
desiratzen ere zuten gizon izatia:
"Frantzes porroxka horiek zertako debru dira?
Dozena baten aski ninduken bertze batekila".*

(La conversación que se traían las mujeres (era) que deseaban ser hombres. "¿Para qué diablos sirven estos esmirriados franceses? Acompañada de otra me atrevía contra una docena".)

La palabra *porroxka*, que he traducido por *esmirriados*, no se emplea al sur del Bidasoa y tampoco creo que sea muy usual al norte de dicho río. En el *Dictionnaire basque-français* de Pierre Lhande se le asignan estos significados: *ramassis de restes sans valeur, feuilles sèches, ronces menues, tranches de pain avec lesquelles on fait la soupe, miette, petit morceau, morceau de pain que l'on donne aux pauvres*. La palabra castellana que abarcara todos esos significados podría ser la de *rehuses*, muy empleada todavía en Navarra y Aragón.

Esta desgraciada imagen que al parecer produjeron los soldados franceses a las mujeres madrileñas concuerda con lo que nos dice Vicente Palacio Atard en su libro *La España del siglo XIX, 1808-1898* (Espasa-Calpe, Madrid, 1981):

"Todo el vistoso aparato de que se revistió la entrada de los franceses en Madrid el 23 de marzo no pudo evitar, sin embargo, que los españoles se percataran sorprendidos, de que los soldados franceses, a quienes se había supuesto marciales y aguerridos, eran en realidad jóvenes bisoños, mal vestidos y poco disciplinados. ¿Influyó en el Dos de Mayo la pobre impresión que causaron en el ánimo popular estas tropas poco escogidas que Napoleón había creído suficientes para dominar España?".

*Fierrick hasi ziren bere etxetarik,
pixtola tiroka bere galerietarik.
Gero sinetsi zuten, ongi progaturik,
eia frantzes porroxkek bazutenez indarririk.*

(Comenzaron valientemente desde sus casas, con tiros de pistola desde los balcones. Luego se persuadieron, habiéndolo probado bien, de que los esmirriados franceses tenían fuerza.)

*Hango anderek egin dute irabazi eder bat:
eltziak eta pixerrak aurtiki karriketarat;
lur baxera egiliaren hori ezta malur bat:
lehengo bigen prezioan erosten dute orai bat.*

(Las mujeres de allí han hecho un buen negocio: han arrojado a la calle cazuelas y jarros. No es una desgracia para los alfareros; al precio de dos se les compra ahora uno.)

*Frantziako teilla egiler dautzuet goraintzi,
orai ernaz zaitzte nahi baduezie irabazi:
Madrillen irabaz bide orai bada segurki,
etxeko teillak ere zauzkie aurtiki.*

(Tejeros de Francia, yo os saludo. Espabilaros ahora si queréis hacer negocio. No hay duda de que en Madrid se pueden conseguir buenas ganancias, (ya que) han arrojado hasta las tejas de las casas.)

*Kantu hunen emalea motiko gaztea,
lapurtarra eta mendiko umea.
Bertsu hoi en emaiteko izan du gutizia,
ikusi duenian komoditatia.*

(El autor de estas estrofas es un muchacho joven, labortano y criado en la montaña. Ha tenido el capricho de componer estas estrofas, cuando se le ha ofrecido ocasión para ello.)

* * *

No son las únicas estrofas en vascuence que aquella contienda produjo y se han conservado. Las hay también del bando español. Con las que hemos recopilado, pudimos completar dos tomos de la colección *Auspoa*, con el título *Frantzesteko bertsoak* (Estrofas de la Francesada).

Casi todas las estrofas de que disponemos son fragmentos de composiciones más largas. Pero algunas de éstas nos han llegado íntegras.

Por ejemplo, la dedicada a Harispe, general de Napoleón, natural de Baigorri, en la Baja Navarra.

Está también la carta que un soldado vasco-francés escribe en verso desde España a su casa, desesperando de regresar a Francia: "*Bizi gareno ez dugu guk ikusiren Frantzia*".

Don Manuel Lecuona recogió en Azcoitia una composición de nueve estrofas que describe la vida de los guerrilleros.

Hay cuatro estrofas que relatan la batalla de Victoria, de 21 de junio de 1813.

Una composición de catorce estrofas, procedente del archivo de Loyola, Azpeitia, da una visión global de toda la guerra.

El donostiarra José Vicente de Echagaray (1773-1853) describió en doce estrofas la quema y saqueo de San Sebastián por los ingleses y portugueses, aliados de España, el día 31 de agosto de 1813; incendio del que sin duda alguna fue él testigo ocular.

Martín de Bidarte, de la comarca francesa de Laburdi, se lamenta de las calamidades que las tro-

pas de uno y otro bando causan a la población civil, cuando la irrupción de los españoles y sus aliados en Francia, en setiembre de 1813.

Tenemos también la exhortación a la resistencia a los invasores, por parte de un poeta vascofrancés, no perteneciente al pueblo llano.

Constituyen un canto a la victoria las estrofas cantadas en la iglesia de San Vicente de Abando, de Bilbao, el 30 de mayo de 1814; así como las que se entonaron en la iglesia de Santiago, hoy catedral, de la misma villa, en la Nochebuena de dicho año.

Dos largas composiciones nos narran las peripecias de la estatua de plata de San Ignacio, del altar mayor de la basílica de Loyola, buscada ansiosamente por los franceses y salvada gracias a su traslado a Cádiz, donde se le rindieron honores de capitán general.

Hay también una composición en que la juventud de San Sebastián felicita a Irún por la Real Orden de 28 de julio de 1817, en que Fernando VII concede a la ciudad fronteriza los títulos de *Bene mérita* y *Generosa*, por el comportamiento de su población durante la segunda batalla de San Marcial, el día 31 de agosto de 1813.

Quedan además, como ya he dicho, las estrofas sueltas, bastante numerosas, que han llegado a nosotros, y que podemos considerar como restos o fragmentos de otras más o menos largas composiciones.

Debemos agregar, por último, las diecisiete melodías con que se cantaron una u otra de estas composiciones y que han podido ser recogidas de labios del pueblo.

De todo este conjunto se deduce que aquella guerra fue profusamente tratada por la poesía popular vasca, hasta el punto de constituir en su totalidad un gran poema o una historia en verso bastante completa.

En la antigüedad fueron tema de cantares las luchas entre los banderizos oñacinos y gamboinos de la Baja Edad Media, según se desprende de los fragmentos que han llegado hasta nosotros.

Después viene un vacío de tres siglos, en que seguramente se ensalzaron las azañas de los marinos y capitanes vascos, en cantares que no tuvieron la suerte de encontrar quien los conservara.

Al cabo del tiempo, sobreviene casi de golpe el estimable número de estrofas relativas a la guerra de la Independencia (1808-1814). Se deberá, sin duda, a que esta contienda produjo una conmoción más honda que ninguna de las anteriores en el País Vasco, tanto al norte como al sur del Bidasoa, y en todas sus capas sociales.

Volverá a repetirse el fenómeno en las siguientes guerras que afecten al País Vasco, que dejarán gran número de canciones o poesía popular: primera guerra carlista (1833-1839); primera guerra de África (1859-1860); guerra carlista de 1872-1876; guerra de Cuba (1895-1898); guerra europea del catorce, sobre todo en el País Vascofrancés; y guerra de África de los años 20.

Curiosamente, la guerra civil de 1936 es más escasa en poesía popular. Se debe, según creo, a que la función de ésta había sido reemplazada por la prensa y la radio.

Pero de entre todos estos conflictos bélicos, quien se lleva con mucho la palma en cuanto al número y calidad de sus cantares es la guerra carlista de 1872-1876, cuya producción poética pretendo publicar en breve.

Presentación del libro

En la Ribera del Cares,

**de Juan Rugarcía y Antonio Zavala, en Oviedo,
a 26 de Noviembre de 1996**

ME parece oportuno en este momento comenzar dando cuenta del camino por el que se ha llegado a esta meta: a estos once tomos de la *Biblioteca de Narrativa Popular*.

Veo como punto de partida mi afición a los paseos y excursiones, que me ponían en contacto con gentes del campo en los itinerarios que recorría, lo mismo en mi Guipúzcoa natal que en las demás tierras en que me ha tocado residir: Navarra, Castilla, Valencia, Cantabria, Asturias...

Cuando me tropezaba con un labrador que iba o venía de sus faenas, o con un pastor que cuidaba su rebaño en un collado de la montaña, la soledad del campo hacía que no nos consideráramos extraños el uno al otro y que aquel encuentro casual derivara en una rato de charla.

Desde siempre sentí que en aquel entorno que nos rodeaba, yo, como visitante y forastero, no tenía nada que decir, sino mucho que escuchar y aprender de labios de quien se hallaba en su ámbito natural.

Cientos de horas de conversación he sostenido de ese modo, por lo que en el recuerdo de mis andanzas se mezclan las paisajes que contemplaban mis ojos con los relatos que oían mis oídos; de modo que con lo que en tantos años he escuchado en campos y montañas podrían haberse escrito muchos volúmenes como el que ahora presentamos.

Pero aquellas charlas no eran siempre de la misma calidad. Había hombres cuyas palabras resultaban insulsas y sin relieve, y hombres cuyos relatos y comentarios estaban llenos de interés y viveza.

Pronto me convencí del valor de estos últimos. Tal persuasión dio primeramente su fruto en vascuence. Habiendo emprendido la labor de recopilar y dar a la luz la poesía popular vasca, la acompañé con la publicación de memorias de labradores que contaban sus quehaceres, de indianos que narraban sus aventuras en ultramar, de excombatientes que daban cuenta de sus azares en nuestra guerra civil, de abuelos que recordaban algún episodio de su juventud...

Pero los contactos con gentes que no eran de habla vasca seguían y hasta podría decirse que no cesaban de llamar a la puerta. Sólo que yo me resistía a echar esta nueva carga sobre mis hombros, ya de suyo bastante agobiados.

Mas una tarde julio, hace ya bastantes años, allí en Cáseda, pueblo de Navarra lindante con Aragón, me tropecé con Humbelino Ayape, un abuelo casi invidente, que en hora y media de charla me contó tantas cosas interesantes que mi renuencia se vino abajo de golpe.

Fruto del trato con dicho abuelo fueron los cuatro tomos que llevan el título de *Las tardes de la Bardena*, en memoria del momento del día y del punto geográfico donde tenían lugar nuestras conversaciones, una amplia zona seca y deshabitada que se interpone entre Navarra y Aragón.

Cantabria, y más concretamente Comillas, ha sido durante años el lugar elegido para mis vacaciones anuales. Allí conocí a Masio, el trovador mayor, con quien me unía una afinidad de apellido, pues se llamaba Indalecio Zaballa. Con su autobiografía,

que nos muestra una Cantabria donde la vida era sumamente dura y aún pululaban lobos, osos y urogallos, dimos a luz el primer tomo de esta colección, titulado *La última trova*.

En el Alto Aragón, en la provincia de Huesca y en el pueblo de Atarés, situado al pie de las estribaciones de la montaña de San Juan de la Peña, en cuyo monasterio reposan los antiguos reyes de Aragón, conocí al señor Hilario Jarne, autor de infinidad de poesías y que se autodenominaba *el poeta rural*. Con el relato de su vida de labrador y pastor, al que ha de añadirse el de sus años de guerra, hubo para tres tomos de esta Biblioteca, titulados *Junto al fogaril de Atarés*.

Pasamos ahora a la provincia de Burgos, a la extensa y poco habitada meseta que divide allí las cuencas del Ebro y del Duero y en la que aún merodea el lobo. Es donde conocí al señor Justo Peña, pastor toda su vida, con cuyas memorias tuvimos para dos volúmenes, titulados *El pastor del páramo*.

El undécimo tomo es el que ahora presentamos bajo el título de *En la ribera del Cares*, integrado por los relatos autobiográficos del señor Juan Rugarcía, de Cavandi del Hoyo, en el municipio de Peñamellera Baja.

Me encontré con él una tarde en que volvía de Covadonga a Comillas y me desvié a mano izquierda para visitar los pueblos que se asientan en la ladera sur de la sierra de Cuera.

Su charla amena y chispeante me llamó la atención desde el primer momento, y pensé que tan buen narrador no debía desaprovecharse para esta Biblioteca.

Sus relatos van divididos en dos partes: *Tiempos de paz y Tiempos de guerra*. La primera nos pone ante los ojos la vida de las aldeas asturianas en

Presentación del libro *En la Ribera del Cares*, en Oviedo, a 26 de Noviembre de 1996. De izquierda a derecha: Joaquín Berasategui, Antonio Zavala, Lucio Fernández Rugarcía, Fernanda Rugarcía, Jesús Suárez y Juaco López.

la primera mitad de este siglo; y en la segunda el señor Juan Rugarcía nos describe, además de su experiencia personal en la guerra, el paso de la contienda por Cavandí del Hoyo.

Del mayor o menor mérito de esta obra no quiero decir nada, por la parte que me ha correspondido tomar en ella; pero sí quisiera hacer constar el particular agrado que a mí me ha deparado, aspecto del que más adelante volveré a decir algo. Lo único que desearía es que también lo fuera del vuestro.

Cuando se habla de una región que se conoce a unos oyentes que la desconocen, uno se siente tranquilo. Pero esto de venir un forastero a ofreceros un libro sobre vuestra Asturias, me produce una sensación de inseguridad y miedo, que se traduce en el ruego de que sepáis perdonar los errores e inexactitudes. De lo que no podéis dudar es del cariño que he puesto en la labor, pues esta tierra me ganó desde el primer día que puse los pies en ella.

Hace unos días ha aparecido el tomo duodécimo de esta Biblioteca, titulado *Entre los olivos de Jaén*, del señor Juan Balbín, que se nos presentó él mismo, con un manojo de poesías en la mano. Le respondimos que tal género no entraba en nuestros planes de publicación, pero que seguramente tendría él algo que narrar de su patria chica. Se prestó gustoso a ello y el resultado es el testimonio de vida de una región distinta y lejana. El libro fue dictado en Guipúzcoa, donde el protagonista vencía con su cariño y añoranza la distancia geográfica.

Saldrá en breve el tomo décimotercero, que se debe a la buena voluntad del señor Daniel Cuesta. Se titulará *En la Montaña de León* y tiene como escenario la llamada Tierra de la Reina, un valle que no os será del todo extraño, porque casi toca la espalda de los Picos de Europa.

Ahora, una vez recitada la lista de obras publicadas, explicaré los motivos que me han llevado a realizar esta labor.

Pero hacer comentarios acerca de libros propios no resulta cómodo. No puede uno alabarlos; y, sin embargo, es un trabajo que ha emprendido convencido de que merecía la pena.

Desearía, por tanto, que lo que yo dijera a favor de ellos no se tomara como un juicio de valor, sino como una confesión de los razones que me han impulsado a realizar esta tarea.

Está además el que en el momento en que se inicia una labor no se tienen unas ideas o valoraciones claras, sino un conjunto algo confuso de sentimientos que se van perfilando con el tiempo y que, en mi caso, eran fruto de las impresiones que yo recibía, como he dicho, en mi contacto con las gentes del campo.

Uno de ellos es el convencimiento de la calidad literaria que no podía menos de reconocer en los relatos que escuchaba. Calidad que me lleva a reivindicar que se les conceda el lugar que se les debe dentro de la llamada literatura popular u oral. Se ha venido pensando que los componentes de ésta son las canciones, romances, cuentos, leyendas, refranes y poco más. Creo que también son integrantes de ella estas narraciones que generalmente afloran, en edición meramente oral, en las cocinas de las casas ante la familia o en la taberna del pueblo entre los amigos, y que a mí se me ofrecían en la soledad de los campos y montañas.

A esa información brotada de la boca del pueblo se le ha reconocido un valor de testimonio antropológico, y los interesados en obtenerla han acudido a ella armados generalmente de un cuestionario. Es algo que no me agrada. Las preguntas vienen a fragmentar la realidad artificialmente, preten-

diendo acomodarla a un casillero o cuadrículado preconcebido. Si la vida fluye como un chorro o torrente, dejemos que también el relato que nos la cuenta salte con naturalidad y viveza.

Últimamente se le ha reconocido a esta literatura oral su valor como fuente para la historiografía. Se tiene por bueno que el hombre que ha participado en un evento histórico, lo mismo si forma parte de un grupo de selectos como si pertenece a la masa, aporte su testimonio sobre el mismo. Pero tropezamos aquí con la vieja cuestión de los hechos y los sucesos. Los hechos son el quehacer humilde, cotidiano y anónimo de un pueblo; y los sucesos, aquellos acontecimientos excepcionales que esporádicamente se producen. Si nos limitamos a recoger información sobre éstos, sabremos mucho de las conmociones que alteraron su vida, pero poco o nada de los elementos constituyentes de ella.

También hay que tener en cuenta que, al coincidir el informante y el tema, estamos ante unos relatos contados por su protagonista, lo que les confiere no sé si un valor extra, pero sí un interés especial.

Debemos asimismo considerar que esta literatura oral viene a ser el testimonio de un mundo que se nos va irremediabilmente. Los que hemos ya alcanzado una edad algo avanzada somos conscientes de que el mundo que conocimos en nuestra infancia ha quedado muy lejos. Ahora más que antes, quizás porque aquello que empieza a escasear es lo que se estima, lo vemos lleno de valores entrañables y humanos que echamos de menos. Sospechamos que lo que perdemos en el cambio pueda ser un precio realmente elevado para lo que ganamos. Hay, por tanto, en esta Biblioteca, como en tantas actividades humanas, un componente de añoranza.

No se trata de que se nos haya parado el reloj, sino que, precisamente por estar convencidos de que todo aquello es agua pasada, queremos que el mundo antiguo deje al menos oír su voz, ya que su voto no va a ser tenido en cuenta para nada.

De este modo, estos libros se podrían tomar, en buena parte, por una despedida, tan triste e irremediable como todos los adioses.

Hay asimismo otra razón que también ha contribuido a que me embarque en esta aventura. ¿Por qué no voy a confesarla? Me refiero al gusto y satisfacción que me proporciona. Me agrada el contacto humano tan directo que aquellos hombres sostenían entre sí, sin la interposición de tanta artificialidad. Me admira el conocimiento de la naturaleza de quienes pasaron toda su vida en medio de ella. Creo que nos muestran una cultura que ha dejado de ser la más acomodada para estos tiempos atiborrados de artilugios y entregados al consumismo; pero que nos despierta dentro la sospecha de si no era más rica en valores humanos. Nos hallamos, pues, ante el hecho del indudable progreso técnico, mientras nos roe la duda de si en el avance moral no nos habremos estancado o retrocedido.

Pero me temo que he caído en lo que había prometido evitar: entrar en el juego de las valoraciones y méritos. Ruego a todos, como he dicho antes, que no tomen por tal lo que voy diciendo, sino como la confesión de los criterios o motivos que me incitaron a iniciar la tarea y que me animan a continuar en ella.

Derioko omenaldian (1997-VII-11)

JAUN-ANDREAK: Orain amabost bat egun Ander Manterola adiskideari deitu nion, gaurko antolakizun au zer izango zan jakitearren.

Lasai egoteko erantzun zidan, oso ospakizun apala izango zala eta. Ori bai: bukaeran itz batzuk esan bearke nituala. Baiña idatzirik ez ekartzeko ezer ere. Naikoa zala une ontan bururatzen zitzaizkidanak esatea.

Onela erantzun nion:

– Ez. Badaezpada ere obe izango det aurretik zerbait prestaturik eramatea.

Ospakizun auetan, izan ere, aurreko izlariei aoa berotu egiten zaie, eta nork aundiagoa bota leia bizian jarduten dira, omendutako gizarajoa bere burua nun izkutatu ez dakiala jartzeraíño.

Ala, idazteari ekin nion, galdera bat buruan nuala: zergatik eseri arazi bear naute labairutar olek beren maai-buruan? Ori aztertzea izan dedilla nere itz labur auen gaia.

Erderazko esaera zaar bat oso egoki dator nere gaurko egoerarentzat: *Al que a buen árbol se arrima, buena sombra le cobija*. Neri ere ori gertatu zait. Zein izan da, bada, neri ain itzal ona eman didan zugaitz eder ori? Dударik ez det egiten: erria; euskaldun erria, euskaldun jende jator eta apala.

Betidanik izan naiz erriaren zale, bai Euskal Errian eta bai Erdal Errian ere. Erri-gizonen itzak

DERIOKO UDAKO EUSKAL IKASTAROA

Derioko omenaldian, 1997-VII-11-n. Ezkerretik Xabier Kaltzakorta, Antonio Cid, Antonio Zavala, Bernardo Atxaga, Pello Esnal. Bertso kantari: Basilio Pujana

ez dakit zer lillura zuten neretzat. Mendizalea ere umetatik izan naizenez, artzai eta nekazari jendearekin eunka ordu pasa ditut alkarrizketa gozoak egiñez, eta beroien aotik izadiaren abotsa entzuten nuala iduritzen zitzaidan sarritan. Bestetik, berriz, aien aotik ixurtzen zan izkuntza zoragarria zan neretzat, naiz euskera eta naiz erdera izan.

Zenbaitentzat alderantziz izango dira gauzak. Baiña ez ditzagula nere gaurko itzak eztabaida-bide biurtu. Ez baitet nik gauzak nai eta nai ez orrela diranik esaten, neretzat nola izan dirala baizik. Nere barrua ustutzen ari naiz, aitorpen bat egiñez.

Nik ez det, beraz, euskera utsa bein ere maitatu; baizik-eta erri bat izkuntza ori dariona, edo-ta izkuntza bat erri baten aotik sortzen zana. Neretzat biak berezi eziñak dirala esan nai det. Bata besterik gabe ezin bizi diranak.

Iritzi au ez da nerea bakarrik. Gozamen aundia artu nuan Urepelen, Xalbadorreneko sukalde-txo-koan, ango nagusi zanaren eskutik *Herria eta hizkuntza bertso-saill* moldatu berria jaso eta onela irakurtzean:

Anai-arrebak entzun ene aho-otsa,
izaite bat ez daike hezur hutsez osa:
herria da gorputza, hizkuntza bihotza;
bertzetik berextean bitarik bakotxa,
izaite honendako segura hil hotza.

Nik maitatu dedana ez dakit, beraz, zer dan: erri-izkuntza bat ala izkuntza-erri bat.

Dana dala, erri-izkuntza ala izkuntza-erri orrek altxor bat berekin zuala laster ikusi nuan. Altxor ori salbatu egin bear zan. Ala, bertso zaar biltzeari ekin nion, gazteak berekin dituan su eta garrarekin.

Altxor ortatik gauza geiago bazegoan salbatzerik. Edo salbamentu ori beste bide batetik egin zite-

kean. Nik egin dedana *Auspoa* bilduman ikusiko dezute, bai sail txikian eta bai sail nagusian ere.

Bilduma ontan, naiz eta besterik ere baduan, bi alderdi nabarmentzen dira. Bata bertsolarien bertso-bildumak: Bilintx, Txirrita, Pello Errota, Udarregi, Xenpelar, Otaño, Fermin Imaz, Lexo, Zapirain anaiak eta abar; bertsolari zaarrak alegia. Baiña bai gure garaikoak ere: Basarri, Uztapide, Xalbador, Mattin, Lasarte, Balendin Enbeita, Pujana, Etxebarria, Ayesta, Lertxundi, Teodoro Mujika eta abar.

Baiña bertsolari zaarren emaitzak biltzerakoan, bertsoez aparte, sail bakoitzari buruz erriak emandako adierazpenak, nik bildutako istori-argibideak eta abar ere azaltzen nituan. Baita bertsolari bakoitzaren biografia ere. Ala, bertso-liburu oiek prosaz ere poliki ornituak daude.

Prosa-liburua da, ain zuzen, gaur aurkezten degun liburu oietako bat. Barruan zer dakarren beraren izenburuak salatzen du, *Oiñez eta jakin miñez*. Nere ibillaldietan ikasi ditudan leiendak, istoriak eta zer kontatuak. Olakorik asko biltzen baititu, bideetan zear belarriak eta begiak erne daramazkianak. Egunkarian agertu ziran oiek leenengo, eta orain liburu batean bilduta. Gure inguruko txokoak maite arazteko lagundu dezaketela uste det.

Bigarren liburua *Karlisten bigarren gerrateko bertsoak* du izena. Ori osatzeko, guda artako bertsoak biltzea izan da leenengo lana. Urte asko eskatu dituan zeregiña, noski. Urrena, sail bakoitza istoriaren aldetik aztertzea. Bertso oiek, izan ere, gertakizunen berri ongi zekian jendearentzat moldatu ziran. Ala, gizon-emakume aiek errez ulertzen zituzten. Guk, ordea, orduko gorabeerak zer izan ziran ez dakigu; eta bertso ulergaitzak eta illunak gertatzen zaizkigu. Nola argitu? Isteri-liburuak diotena erantsiz. Ortan saiatu naiz, beti lortu ez badet ere.

Orrek beste mesede bat egin digu: saillak kronolojiaz sailkatu aal izatea. Ala, bertso oietan gertakizun guziak agertzen ez badira ere, liburu orrek, bere osotasunean artuta, gerra aren istori-moduko bat osatzen digu. Istori berezia, noski. Baiña orduko jendearen abotsak entzuten ditugu; eta orrek, gaiñontzeko liburuak ez duten bizitasuna ematen dio.

Ala ere, alderdi jakingarri bat falta du: erriaren aotik jasotako kontakizunak. Gerra arek ere zer kontaturik asko utziko zuan, eta gaur berandu da bildu aal izateko. Baiña kontakizun ugari arki diteke *Auspoa*-ren gaiñontzeko liburu askotan.

Kontakizun oiek, izan ere, beste altxor bat azaldu zidaten: erriaren narratiba. Beste bide ortatik ere zerbait egin zitekeala bereala jabetu nintzan. Eta ori da *Auspoa*-k duan bigarren alderdi nagusia.

Erri-narratiba ortan ipui, leienda eta orrelakoez gaiñera, norberaren edo besteren baten gertakizunak eskeintzen dira. Jenero berri samarra, beraz. Edo-ta gure artean urri antzean erabilia.

Txirritaren biografia izan zan jenero ortan leenengo liburua, erriaren aotik jasotako gertakizunez osatua baita. Urrena, *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*. Irugarrena, Salaberriaren *Neronek tirako nizkin*. Garrantzi aundikoa izan zan Uztapidieren *Lengo egunak gogoan* izenekoa. Ondotik zerrenda luzea aitatu genezake, danak ere *Auspoa* liburutegian libururen bat edo geiago atera dituztenak: Ataña, Irazusta, Alkain, Mayi Treku, Txomin Garmendia, Ayerbe, Etxebarne, Azpiroz, Ibai-ertz, Barandiaran, Beñat Karrika, Pujana, Lertxundi, Lasarte. Etxaburu, Zinkunegi, Etxebarria, Olea, Aiesta. Eta aitatu gabekorik ere izango da agian.

Urte askoko lana. Baiña arreta pixka bat jarri ezkerro, irizpide iraunkor batzuk ikusi ditezke. Ni ez naiz erriarengana urbildu, ari zerbait erakustera;

arengandik zer ikasi nezakean billatzera baizik. Ez naiz arengana maisu gisa joan, ikasle bezela baizik.

Euskaltzale askoren jokaera alderantzizkoa izan da. Au eta ura egin bear dala erriari esaten jardun izan dira; eta, onek muzin egindakoa, zapuztu egiten ziran, gure erria egosgogorra dala, eta zer komeni zaion ere ez dakiana.

Gure jokaera auxe izan da sarritan: gure izkuntza auzoko izkuntzen maillara irixten ez dala eta aien kopiatazaille biurtu nai izan degu bera. Gure erriari, bere betiko ondasunak aintzat artu gabe, auzoko errien alderdiak bereganatzen asi dedilla eskatzen diogu. Bera izaten jarrai dedin bultza bearrean, besteen imitatzaillle egiten degu. Daukaguna estimatu ez, eta ez daukagunaren inbiritan bizi.

“Au eta ura egin bear dezu” esatea aginduak ematea da. Diktaduraren antzeko zerbait ikusten det nik ori. Kulturaren arloan ere indarkeririk asko bai-baitabil toki guzietan aspalditik. Utzi erriari berak derizkion emaitzak ematen.

Ez dakit zuzen edo oker ari naizen. Baiña oiek izan dira nere lanean gidatu nauten irizpideak.

Nere jokabide onek beste ondorio bat du. Erriaren agintari izan bearrean, aren serbitzari egingo zaitu. Ni, beintzat, aren sekretario biurtu nau; edota notario. Aren idazkiak nik pasa bear paper garbira, alegia; eta leialtade aundienaz papereratu ere.

Erri-narratiba ortan nork lan egin badaukat, izan ere. Gure erri-gizon asko, leen bi letra alkarren segidan jartzen bildur ziranak, orain prest daude nork bere liburua egiteko. Baiña aiek idatzitakoak gero nigana datoz; eta, esan bezela, garbira nik pasa bear, beatz-punta auek minberatzeraiñoko jardunarekin. Denbora guzia betetzen didate, eta nere bestelako lanak ezin egiñik gertatzen naiz.

Analfabetotzat geneukan gure erria idazle oparoa biurtu zaigu; eta ez dakit ori bear aiñean estimatzen degun. Ortarako, aren burutik iritzi oker batzuk kendu bear izan dira, oietako asko jakintsu ustekoak sartuak: berak, erriak alegia, euskerarik ez dakiala eta abar.

Bitartean, euskerarik onena eta jatorrena aiton-amon oien buru-biotzetan dago. *Buru-biotzetan* esan det, pentsatu ez-ezik, sentitu ere euskeraz egiten dutelako. Eta ori bearrezkoa du izkuntza batek, izkuntza bizia izango bada.

Aiton-amon oiek dira euskera utsez pentsatzen eta sentitzen duan azken belaunaldia. Erderaz lardaskatzen ere badakite, baiña guk izkuntza arrotzen bat egiten degun antzera. Aien barruan erderak eragiñik ez duala esan nai det. Euskal belaunaldi berriak, berriz, elebidunak dira, eta bai izango ere, nai eta nai ez. Beren barruan euskera eta erdera biziko dira, baiña alkarrekin leian, alkarri bultzaka, alkar zokoratu nairik. Orregatik, aiton-amon oien euskera, barrua pipiak jota ez daukan euskera ori, jaso egin bearko genduke, aal dan bitartean, eta altxor bat bezela gorde.

Baiña luzatzen ari naiz. Nere lana bideratu duten irizpideak zein diran azaltzen asi naiz, eta geiegizko jardunean erori. Barkatu arren. Nik ez det esango irizpide oiek zuek ere artu bear dituzutenik. Ori ere diktadura bailitzake. Nor bere aburuz ibiltzea da demokrazia, bai kulturaren arloan ere.

Dana dala, nere iritzi oker edo zuzen oiekin, kalidadez ez dakit, baiña kantidadez uzta ugaria jaso det. Gaurko ospakizun ontarako ni aukeratu banazute ere, orregatik izan dala ez det dudarik egiten. Nik ez nuke olako oorerik bilduko, leendik erriaren laguntza nereganatu izan ez banu.

Orixe da, ain zuzen, emen izketan asterako aitatu dizuedan esaera zaarraren mamia: *Al que a*

buen árbol se arrima, buena sombra le cobija. Ni erriarengana urbildu nintzan, eta itzal onaren babesa eta gozamina nerekin izan det beti.

Ori orrela izanik, neri egiten zaizkidan aitorpenak edo-ta gaur bezelako ospakizunak, etzazutela inoiz ere pentsa neri bakarrik eskeintzen zaizkidanik. Neri ainbat gure erriari zuzentzen zaizkio. Nik zuen iritziz zerbait merezi badet, nik ainbat merezi duanik badalako izan da. Beste ori nor dan esaten ez naiz bein ere aspertuko: erria, euskaldun erria, euskal jende apal eta jatorra. Egia da erriak ni gabe ezer gutxi egingo zuala. Baiña are gutxiago egingo nuan nik, erria nerekin izan ez banu.

Orregatik, gaurko omenaldiagatik eskerrik asko biotz-biotzez. Baiña ez nere izenean bakarrik; baita gure erri guziaren izenean ere.

Jose Azpirozen

Alkarrentzat Jaioak

liburuaren aurkezpenean

(Berastegi, 1997-XI-30)

MEZA nagusia bukatu berria dan ezkerro, ez det
Muste gaizki artuko dezutenik nere itz labur
auek ebanjelioaren esaera batekin astea.

Jesus, erriz erri zebilela, batean Nazaretera
etorri zan, bere aurtzaroa eta gazte-denbora pasa zi-
tuan errira. Baiña an etzioten arrera onik egin. Mar-
marka bai gogotik asi:

– Au ez al da, ba, arotzaren semea? Beraren fa-
mili-tartekoak ez al dira gure errian bizi? Nundik di-
tu onek fantasi auek?

Oztasun arek minberatu egin zuan gure Jauna,
eta onela esan zien:

– Bere errian profeta danik ez dago.

Arrazoi ori ez da, bearbada, Jesusek asmatua,
leendik zetorren esaera zaar bat baizik. Onelakoak
ere erabili baitzitian arek bere itzaldietan. Ortan
ere garbi ikusten da erri-jendearekin zenbateraiño
bat eginda bizi izan zan.

Penak esan arazi zion ori Jesukristori. Alde ba-
tetik, berari egiten zioten itxuskeria zegoan; beste-
tik, berriz, etzion etorkizun onik ikusten orrela por-
tatzen zan erriari.

Esaera onek ez du animaren gauzetan bakarrik
balio; baita mundu ontako zereginetan ere. Istorian
zear ikusten danez, erri eta lurralde guztietan, doai
bereziren bat duten gizon-emakumeak beti sortzen
dira.

Doai ori fede edo erlijioari dagokiona baldin bada, orduan santu edo profetaren bat izango degu. Mundu oni dagokiona bada, berriz, artista, idazle, agintari, maisu, mediku, zientzia-gizon edo olakoren bat. Gure artean esaten dana, alegia: zerbaitetarako balio ez duanik ez dala. Bakoitza zertarako dan asmatzen jakin bear. Ala, benetako profetak edo doai berezia duten gizon-emakumeak ezagutzen dakian erria, aurrera aterako da.

Auetakoa degu Berastegi au. Beste arazoetan nola jokatzen dezuten ezin esango det nik, emengo berri ez dakit eta. Baiña gaurkoa ikusita, bide zuzena daramazutelakoan nago.

Igande-goiz ontan, izan ere, bertako seme bati gorazarrea egitearren bildu gera. Berastegitar orren doai berezia danok ao batez eta ao betez aitortzen dezute, inbiriari lekurik eman gabe eta pozaren pozez. Nazaretarrak eta beste ainbestek egin etzutena, alegia. Doai berezi ori zer ote da aldi ontan? Idazteko sena, Jose Azpiroz-ek ain berea duana. Zorionak, beraz, bai gu danon adiskide oni eta bai Berastegiko erriari ere.

Ortaz gaiñera, onako au irugarren liburua du zuen erritar orrek.

Leenengoak *Arbol zarraren kimuak* du izenburua, eta bere familiaren istoria kontatzen digu gizaldiz gizaldi, orain berreun urte leenengo Azpiroztarra Naparroako Uitzitik Berastegiko Antsonera etorri zan ezkeroztik.

Bigarrenean, *Gogoz kontrako pausoak* izenekotan, bere gerra-denborako joan-etorrien berri ematen digu, Espaiñian barrena nola ibili bear izan zuan, derrigorrezko turismoa egiñez, izenburuak ederki asko adierazten duanez.

Irugarrenengo au, berriz, *Alkarrentzat jaioak* deritzana, nobela degu. Bi neska-mutil, txikitan eskolan alkarrekin ibiliak, amodioak bere mende artzen di-

tu; eta, makiña bat istillu pasa ondoren, beren batasuna lortuko dute.

Bitartean, kontaera aurrera dijoan eran, base-
rrietako garai bateko oiturak, lanak, giroa eta bizi-
modua azaltzen zaizkigu.

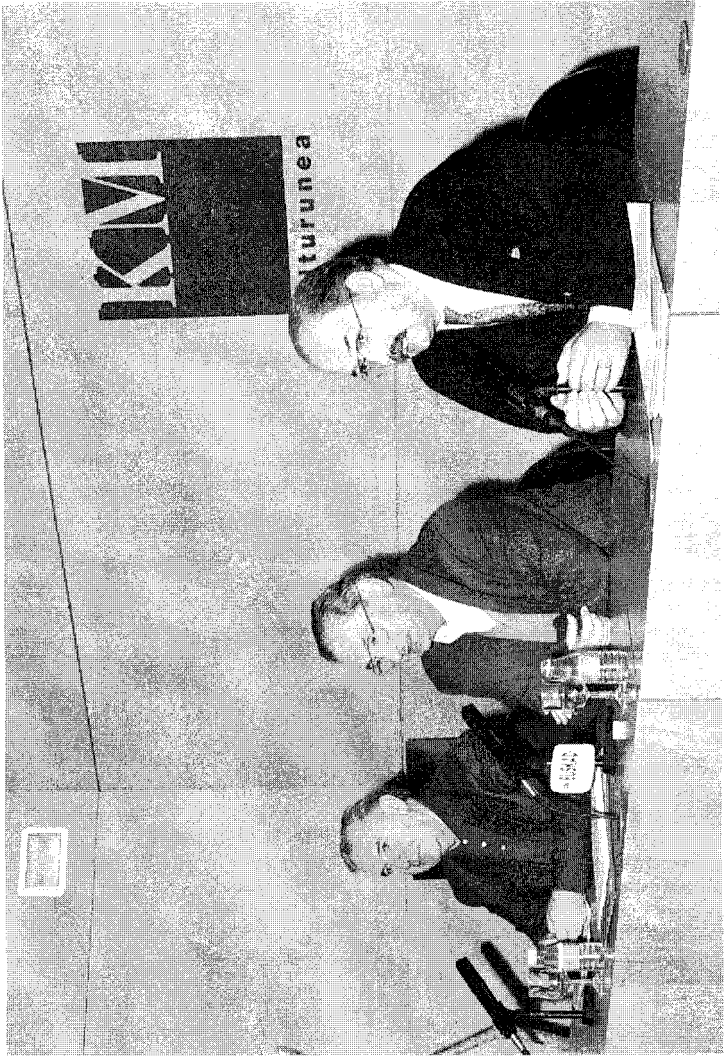
Leenengoa oroitzapen-liburua da. Famili baten
berri ematen digu, esan degunez. Baiña denbora be-
rean, Berastegiko gainontzeko baserrietan bizimodu
berdintsua egiten zan ezkerro, kontaera ortan, ispillu
batean bezela, bertako beste famili guztien istoria
ikusten ari gerala ematen du, pelikula batean beze-
la.

Bigarrenko liburua ere ispillu garbi bat degu,
zera adierazten diguna: garai artako mutillak, bai
alderdi batekoak eta bai bestekoak, Berastegikoak
ere bai mordo bat, gerrak bere atzaparretan arrapa-
tu eta nola ibili bear izan zuten, etxerako irrikitan
eta gerragatik amorratzen.

Irugarrenak, berriz, esan bezela, berak asmatu-
tako bi neska-mutil eta beste zenbait gizon-emaku-
me jartzen dizkigu begien aurrean; baiña kontatzen
diran gertaeren atzetik, baserri-mordo bat ikusten
degu. Baserri oiek, berak esan zidanez, Amasan jar-
tzen ditu Azpirozek bere iduripenean. Baiña izatez
Berastegikoak dirala ez egin dudarik.

Orregatik, liburu auen egilleak ez-ezik, Beraste-
giko erriak ere txaloak merezi ditu gaurko egunean.
Zuen erritar baten emaitzari biotz leialez ongi-eto-
rria ematen diozute. Zuek, nazaretarrak ez bezela,
badakizute doai bereziren bat daukaten erritarrak
ezagutzen. Erri bat aurrera aterako dan seiñale gar-
bia da ori.

Zorionak, beraz, biei: bai Jose Azpiroz adiskide-
ari eta bai Berastegiko erriari. Zuek biak ere *alka-
rrentzat jaiok* zerate.

Donostian, Pedro María Otaño Ameriketara azken aldiz joan
zan eungarren urtemugan, 1998-1-21-ean. Ezkerretik: Jose
Mari Iriondo, Antonio Zavala eta Julian Beloki.

Pedro Maria Otaño

(Donostian, 1998-I-21-ean,

Otaño Ameriketara azken aldiz

joan zan eungarren urtemugan)

JAUN-andreak: Zenbait bertsolariren bizitza idatzia nazute. Luzeak batzuk: Otaño au bera, Pello Errota, Udarregi, Bilintx, Xenpelar, Txirrita, eta abar. Labur samarrak besteak: Axentxio Txanka, Errikotxia, Itxaspe, Gaztelu, Juan eta Pello Zabaleta, Altzoko Imaz, Zubizarreta. Iturzaeta, Atanotarrak, Estrada, Mendaro Txirristaka, eta abar. Baita garai bateko zenbait idazlerena ere: Ramon Artoia, Iraola, Antonio Arzak eta abar.

Danak batera bildu ezkeror, orrialde asko beteko lituzkete. Baiña ortxe daude *Auspoa*-ren zenbakietan banatuta, egille oien idazlanen atarian.

Biografia oietan, literatur-jenero ortan geientan egin oi danez, argibideak artxiboetatik atera ditut. Baita gizon oiek ezagutu zituztenen aotik ere. Zer esanak kanpotik bildu, alegia.

Gaur, ordea, bide berria probatu nai det. Pedro Marik bere buruagatik bertsoetan esaten dituanak artu, aren bizitzaren berri emateko. Argibideak barrutik jaso, beraz. Ez noa, beraz, biografia egitera, baizik-eta arek idatz zezakean eta idatzi etzuan autobiografiaren gaiak beraren sailletatik biltzera.

Idazki batean, izan ere, bi alderdi arki genezazke. Bata, egilleak zuzenean diona. Uraxe agertzeko asi da luma mugitzen. Ontan, egiak bezela, erdi egiak eta gezur osoak ere sartuko dira agian. Bigarren mailla, berriz, zearka esaten diranak. Idazleak ez dio lanari ekin oiek adierazteko; baiña idaztera-

koan, berak nai dituenekin batera, beste oiek ere ixuri egiten zaizkio. Beste ontan, berriz, ustegabe-koa baita, egia ez danik oso nekez papereratuko zaio.

Cervantes-ek, adibidez, Don Kijote eta Santxo-
ren ibillerak kontatzen dizkigu. Ori da zuzenean eta
ala naita azaltzen diguna. Baiña denbora berean,
zearka eta ustegabea, La Mantxako garai artako
jendearen berri ematen digu: nekazariak, artzaiak,
mandazaiak, benteroak eta abar nola bizi ziran.

Bertsolarietan ere gauza bera degu. Bai Pedro
Maria Otañorekin ere. Onek, bestelako gaiak dara-
bilzkiala, bere buruaz ere askotxo itzegiten digu, ar-
gibide ugariak emanez. Oietaz baliatuko gera.

Errekalde

Pedro Mari Errekalde baserrian jaio zan, 1857-
ko ilbeltzaren 26-an, Zizurkilko lurretan, baiña ia
Adunako mугan, Adunibar erreka-ertzean, Gi-
puzkoako txoko polit batean. Berak onela esango
zuan Ameriketatik:

Lenago anbat aiñtzat artzen ez
ginduzen gauza guziyak,
aiñbesteraño edertzen ditu
oraiñ eziñ ikusiyak:
Euskal-erriko mendi ta zelai,
ibai, arkaitz ta sasiyak,
beñere ezin aztu litzake
aien tartian aziyak.

Zugandik urruti izeneko bertsoetan, berriz:

Mendi gurtuak, urruti zaute,
ai, au pena aundi eta lotsa!
Ez dakit nola zuek utzita
etorri nintzan ni onontza.

Sagasti, gaztaiñ, aritz, batzarre,
ta kanpai alaiaren otsa,
nola sendatu aldegitan
lertu zitzaidan, ai!, biotza?

Errekaldetik edo inguruetatik ikusten diran mendiak, alegia: Ernio, Gazume, Erniozabal, Zarate, Belkoain, Buruntza, Adarra, Loatzu, Uzturre... Mendi oien egalak, piñu beltza sartu zanetik, oso aldatuta daude. Garai artan, ordea, sagasti, gaztain eta aritza besterik etzan an izango. Kanpai-otsa, berriz, Zizurkilkoa edo Adunakoa degu. Baita Amasa edo Billabonakoa ere, ego-aizea zebillenean.

Otañok *Urolari* izeneko saillean diona berdin esan diteke beste euskal lurraldeengatik ere:

Laño eta odeiak.
ur eta suak,
erribera, muño ta
mendi altsuak,
iturri, ibai, itsaso
ta errekatxuak,
goizeko intzak eta
aize maltsuak,
larre dontsuak.

Urrengoa baztandar batentzat moldatu zuan; baiña Errekalde baserria buruan zuala, dudarik gabe:

Lenbiziko arnasa
artu zan lekura,
zeñek eztu izango
joateko ardura?
Txorriyak kabiari
nai diyon modura,
nik maitatzen det beti
txoko eder ura.

Amerikako Panpetan izenekoetan onela dio:

Euskal-Erriko lur maite artan
jaio nintzan baserriyan,
itzal aundiko intxaur arbol bat
dago gure atariyan;
aren ondotik irten da noiznai
maldako gaztañariyan,
edo sagarrik onenak jaten
luberriko sagastiyan,
arbol tartian bizitu nintzan
gazte denbora guztiyan.

Pedro Maria Otaño eta bere ingurua liburuak prestatzeko, sarritan joan nintzan Errekaldera, lan ori burutzeko ainbat lagundu zidan Teodoro Mujika adiskidearekin. Eta arek, batean, bertso ori buruz esan zuan, denbora berean tokiak seiñalatu:

– Intxaurra etxe-atarian dezu, zearo igartuta; maldako gaztañaria ortxe zegoan; luberriko sagastia, berriz, antxe...

Errekalde inguruko edo Euskal Erriko paisajea aitutzen duten bertso oiek Ameriketara jarriak dira; eta bi gauza ziurtatu genezazke: bata, bera jaiotako txokoa eta euskal lur guzia begien aurrean bezela izan zituala beti Otañok, an bizi izan zan urteetan. Erri-miña esaten zaio orri, eta bai benetan mingarria Pedro Marirentzat. Sentimentu ori ondoen adierazi duan bertsolaria ez al da bera izango?

Bigarrena, izadiaren edertasuna mirestu egiten zuala arek. Ontan, beste bertsolariak ez bezelakoa agertzen zaigu. Auek, izan ere, geienak baserrian jaiotako izanik, izadiaren berri, berak bizi ziran munduaren berri alegia, ez digute ematen. Eguneroko ogia ortik zuten ezkerro, aitamenik merezi zuanik etzuten usteko, ain ezaguna izanik. Zizurkildarra,

berriz, izadiaren olerkari fiña eta sentikorra izan zan.

Ona adibide batzuk, bere *Artzai-mutilla* eta *Lora* operetatik artuak: “Euskal lurreko mendi alaiak ta zeru argiz betea”; “printza-dun izar ibilkariak agurtzen dute zeruan”; “arriturikan ixiltzen dira birigarro ta xoxuak”; “Eguzkia badator zeru urdiñean, argia banatuaz mendien gañean”; “zeru urdiña senti du beti pozkidaz dagon galaiak, bañan anima triste daukanak ikusten ditu odaiak”; “ara, izarrak agertu dira, otzaro dator aizian”; “agur, txoko gozo ta mendi alaiena, baso, arkaitz, iturri, zuazti lerdenak”...

Adibide geiago ekarri ditezke. Eta aitatu ere ez degu egin izadiaren maitasunaz blai-blai eginda dagoan *Aitona gizagaixua* izeneko sailla.

Ala, bi titulu auek erantsi genezaiozke Otañori: izadiaren eta erri-miñaren bertsolaria.

Karidadeko benta

Errekalde baserrian bi famili bizi ziran; Pedro Mariren aitarena, Juan Pedrorena, eta osaba Jose Bernardorena, biak ere lagun askorekin. Ala, banatu egin ziran. Jose Bernardo Errekalden gelditu zan. Juan Pedro, berriz, etxe berria egin eta ara aldatu, bertan taberna jarrita. *Karidadeko benta* eman zioten izena. Zizurkildik Billabonarako bide-ertzean zegoan. Gaur galduta dago. Sarritan an biltzen ziran bertsolariak. Ona nola dion bertso zaar batek:

Karidadeko bentan
gu sei bertsolari,
Errekalde Zarra ta
Juan Jose Udarregi;
Bernardo Zizurkilko,
Gazteluko Gorri,

Errenterikua da
Xenpelar jaun ori,
ni Astiasukoa,
Pello Errotari.

Zizurkilko Juan Joxe Ugarte izango zan ara biltzen zan beste bertsolari bat.

Batean, Urola aldeko Kortazar eta Uztarri bertsolariak Lezoko erromerira zijoazen, eta Karidade edo Errekalde ondotik pasatzean desafio-moduko bat bota zuten: "Bizkarrian txamarra, eskuan maki-lla, Santa Krutz bezperakin gatoz Zizurkill...".

Ikusten danez, Errekalde eta Karidadeko benta au bertsolari-biltoki ezagunak ziran.

Giro ortan azi zan Pedro Mari. Ara nola esaten digun berak *Amets bat* (1891) saillean:

Ni jaio nintzan Euskal-lurreko
leku pozgarri abetan,
eta euskera irintsi nuben
lenbiziko asnasetan,
amak siaskan nedukanian
edo bere besuetan,
kontu politak esanaz beti
kantatuaz batzubetan
geren aitonak moldatutako
itz neurtu ta bertsuetan.

Bertsotan asko edo gutxi zekitenak baitziran etxe artako geienak. Aitona, Pedro Mari, bertsolaria, *Errekalde-Zaarra* deitzen ziotena. Aita, Juan Pedro, ere bai. Osaba Jose Bernardo zer esanik ez. Baita anai Bernardo, Mikela amona eta Mikela arreba ere.

Ala, artarako doaia berez zuana alde batetik, eta orrelako giroan azia bestetik, arnasarekin batera bertsoa irensten zuala kozkortu zan Pedro Mari. Olako bertsolari arrigarria ortik sortu zan ura.

Etxekoen artean asiko zan ura bertsoan. Baiña beste bertsolari batzuk an bildu ziran batean, Jose Bernardo osabak illobari deitu zion, eta etorri eta bertso au kantatu omen zuan Pedro Marik:

Geiagua naizenik
nik ez derizkiyot,
gero zer gerta leiken
ezin esan iñork.
Biartzen bagaituzte
juango gera biyok,
edozein tokitara
lagunduko diyot.

Ori izan zan Pedro Mariren mutikotako giroa. Pake-giro atsegiña, baiña edertasun ura ankaz gora botako zuan ekaitza bidean zan.

Ameriketara

Otañoren ezkontza-paperetan au irakurtzen da: *“desde la edad de 18 años ha residido en Buenos Aires”*; eta adin ura 1875-ean bete zuan arek. Eta Buenos Airesko *La Baskonia* aldizkariak, *Artzai-Mutilla* operaz ari dala, au dio: *“Ha estado dos o tres veces en América; vino la vez primera de muchacho, el año 75”*. Bi argibide oiekin, Pedro Marik *Amets bat* izeneko saillean diona errez ulertuko degu:

Argatik gerok batere kulpik
ez gendubela ezertan,
txit urrutira joan biarra
izandu nuben batetan;
oso gazterik arkitu nintzan
Amerikako Panpetan...

Urte aietan karlisten bigarren gerratea zebillen. Asi 1872-an egin zan, Pedro Marik amabost urte zitu- tuala. Andik laster Ernialdeko erretorearen ibillerak jendearen aotan ziran. Belabietako tiroak eta kaiño- nazoak ederki entzungo ziran Karidadeko bentatik, 1873-ko abenduan. Santa Krutz, Frantziara aldegi- ña zana, orduan berriro etorri zan, Asteasun ziran batalloiak bere alde jarri nairik. Urrena, karlistak Tolosan sartu, ia Gipuzkoa osoa beren mende artuz. Ondoren Irungoa eta Urnietakoa. Oiek danak, Kari- dadetik urbil samarreko gertaerak.

Emengo familiaren aitak ixilik eta kezkatu aus- nartuko zituan oiek danak. Gerrak laster amaituko zan itxurarik ez, eta bitartean bere seme zaarrena zan Pedro Mariri aurki iritxiko zitzaion arma artze- ko garaia. Karlisten alde artu bear gainera, otañota- rrak liberalak izanagatik.

Azkeneko au onela esaten det Otañoren libu- ruan. Baiña itzaldi au prestatzerakoan duda etorri zait. Donostiako *Padrón Municipal* izenekoetan ageri danez, baditeke famili ura 1873 urtea ezkeroztik Gi- puzkoako iriburuan izatea, gerraren igesi-edo Zizur- kildik aldatua. Ala, arma artzekotan, liberalen alde artu bear ko zuan Pedro Marik, *Voluntarios de la Li- bertad* izeneko taldeetan-edo, Bilintxek eta Ramon Artolak egin zuten bezela.

Pedro Mariren bizitzaren pasarte au ez dago, beraz, batere argi. Dana dala, erabaki mingarria ar- tu bear izan zuan aren aitak; bere seme ura Ameri- ketara joan zedilla.

Azken agurra egiteko ordua iritxi zan. Pedro Mariri biotzean ondo itsatsi zitzaion une latz ura.

Ala, ogei ta bost urte pasa ziran. Gure zizurkil- darra berriro ere Arjentinan zan, irugarren aldian joana. Batean bertso batzuk jartzeko gogoak eman, eta zer gai artuko eta aita batek Ameriketara dijoan

semeari despediran esaten diona. *Lagundurikan denoi* bertsoengatik ari naizela igerri diozute, noski.

Or adierazten dana ez da asmakizun bat, Pedro Marik etxeko sukaldean aitari entzundakoa baizik. "Orain gurutze onen oñean esanak, ondo goguan artu biaituzu danak". Egin ere ala egin zuan Pedro Marik: ondo gogoan artu eta bai frutu ederrik eman ere urteen buruan: ainbat euskaldunek buruz ikasi eta kantatu dituzten bertso zoragarri auek, alegia.

"Zu Ameriketara joatia emendik, Jaunak ala nai badu, zer egingo det nik?" dio bigarren bertsoak. Ala bearrez joan baitzan ura aldi artan.

"Jaungoikua t'ait'amak batek aztutzean, ez leike ondo izan denbora luzean" dio irugarrenak. Etxean ikasitako fedea eta gizalegea, alegia, orduko euskaldunen barruan biak bat eginda izaten ziranak.

"Iritxiko baziña aiñ urrutiyetan, erri ta eleizarik ez dan tokiyetan, oroi zaitez Jainkoaz leku guztiyetan". Euskaldun asko zihoan orduan Ameriketara. Etorri ere bai banaka batzuk. Auek emango zuten ango berri. Ango zabaldegiak eta bakardadeak. Erri ta eleizarik etzuten tokiak, alegia. Indiano aien itzak eta kontakizunak ikusi bear ditugu itz oietan.

Gogoan zer gorde bear duan esaten du bosgarrenak: gurasoak, senideak, "jaio ziñan tokiko mendi ta basuak", amak erakutsitako euskal errezuak.

"Izan zaitez non-nai ta beti euskalduna" esanez bukatzen du. Baiña au geroko asmakizuna edo eraskiña izan diteke; ez une artan esana.

Bertso auetako arrazoiak ez dira gizon eldu bati esaten zaizkionak, gaztetxo bati baizik. Emezortzi urteko mutil batek bear dituanak, alegia.

Jose Bernardok bere illoba Pedro Mariri bialdu-tako eskutitz batean onela esaten dio: "...izan Jainko-mendean beterikan pakez, au konpondu artean euskaldunen bidez".

Euskaldunen artean bidez konpondu bear zana baditeke gerratea izatea. Ura bukatu artean, Ameriketari egoteko eskatzen dio, beraz, osabak illobari.

Ameriketari

Aldi ontan zenbat denbora egin ote zuan an? *La Baskonia*-k onela dio: “*vino la primera vez de muchacho, el año 75, yéndose apenas le apretó la nostalgia de su Guipúzcoa*”. Erri-miñak estutu zualako, eta bai gerratea 1876-an bukatu zalako ere.

Andik iru urtera, 1879-an, emen zan ura. Urte artan on Fidel Lizarraga izendatu zuten Billabonako alkate; eta Pedro Mariren bertso batzuk kantatu zituan mutil-talde batek:

On Fidel Lizarraga atenditu beza:
bedorregana gatoz soñu eta dantza,
ezaguturik dala komeni dan gauza,
ematia merezi duben alabantza.

Iru urteko tarte ortan etorriko zan, beraz: 1876-tik 1879-ra. Bidenabar, au ere gogoan ar dezagun: auxe dala Pedro Mariren ezagutzen degun bertso-saillik zaarrena.

Laster joango zan berriro. Euskal bertso-saioak eta sariketak 1880-an asi baitziran. Baiña aietan ez da Pedro Mariren izenik ageri. Eta agertuko litzake, emen izan balitz, eztarriak lagundu ezkerro besteen artean kantuan jardun gabe etzan geldituko eta.

Ala, osabari egin zion eta aurki aitaturko degun karta batean dionez, 1889-an Arjentinan zan. Ogei ta amabi urte an bete zituan. Andik urtebetera itzuliko zan onera, bere bertsoetatik atera ditekenez.

Ameriketako zein naziotan ibili ote zan? Arjentinaz gainera, Uruguay azaltzen da bertsoetan:

Urte asko da, baña etzait aztu,
beti datorkit gogora,
nola joan nintzan bein *motz* batekin
Montevideo kanpora...

Leen aitaturako *La Baskonia*-k onela esaten du:

"Ha estado en el Uruguay, en el Brasil, en la Argentina, en todas partes, siempre independiente, pues cuando le ha faltado ocupación en tareas delicadas, como hacer un asiento en los libros, se ha prendido a la pata de un bagual y le ha clavado una herradura".

Eta beste toki batean:

"alambrador de la Pampa, hornero, tenedor de libros, herrador y poeta".

Baita artzai ere, berak *Amerikako Panpetan* bertsoetan dionez. Etxe-atariko intxaurra eta Panpetako ombú zugaitza aitutzen dituan saillera iritxi gera. Jarri, 1900 urtean egin zuan, eta *La Vasconia* ortan agertu zan leenengo, izenburu onekin: *Euskaldun baten bakar jolasak Amerikako Panpetan*.

Pedro Mari etzebillen urte artan artzantzan. Ala, bertso auetan ez digu bere orduko egoera azaltzen, gazte-denborakoa baizik. Leengo sentipenak izanagatik, bizi-bizi gordetzen zituan arek biotzean.

Emen jaioa izanik, denak utzi eta ara dijoa, lur ura ikusi naiez. Bearra bakarrik etzan izan, beraz, gure zizurkildarra ara eraman zuana. Mundua eza-gutu naia ere bazuan. Artzantzan saiatzen da, arrantxo baten ondoan, eguna larrean igaroz.

Baiña zabaldegi aietan ez da ez aritzik, ez pagorik, ez mendirik. Ura, berriz, arbolez eta mendiz inguratutako lekuan jaioa zan eta aiek ditu gogoan. Errekarik ere ez dago an, eta aren jaiotetxea erreka baten ertzean da. Ortik beraren izena: Errekalde.

Zugaitz bakarra ikusten du: ombú izenekoa. Illunabarrean etorri eta aren zaiñetan esertzen da, "edo igo ta osto tartian bere adar bikañetan".

Errekalde baserriak, malda baten kontra dago-
anez, eguzkia laster galtzen du arratsaldean. Kari-
dadeko bentak geroxeago. Panpetan, berriz, urrutie-
tan izkutatzen ikusiko zuan Pedro Marik. Donostia-
ko eguzki-sarrerak gogoratuko zitzaizkion, udarako
egun luzeetan itxasoan murgiltzen danean.

Ordu atsegiña ura arentzat. “Nik nola esan zen-
bat gozatutzen detan!” Ainbeste oroipen ekartzen
zion burura. Malkoak ere ixurtzen zituan. Ondoren,
biotza erdibitu egiten zitzaion, andik aldegitan.

Ori dana, etxe-atariko intxaurraren iduripena
egiten zualako. Beti gogoan izango zuan ura, eta be-
re ezurrak ere arbolpe artan utzi naiko zituan.

Eskutitzak

Bertsoak bein eta berriz pasa ziran Zizurkildik
Arjentinara eta andik onera. Ale batzuk gorde dira,
eta bai eskutitz luze bat ere; 1889-an Pedro Marik
osaba Jose Bernardori bialdu ziona alegia. Au baiño
eskutitz ederragorik ez da euskeraz bertsoan egin,
eta prosaz ere naiko lan.

Ogei ta amabi urte zituan orduan arek. Aspal-
dian zebillen Arjentinan, erdal mundu batean mur-
gilduta eta gainontzeko bertsolariengandik urruti.
Ala ere, bertso-jartzaille arrigarria azaltzen zaigu.

Pedro Mari ez dabil ondo: “sekulan ez naiz
oraiñ aldiyan beziñ nastuba arkitu”. Goitik beera
amildu da, arrua ez bazan ere ederki umilduta.

Ala, Rosario-tik Córdoba-ra dijoa “bizi-naiak
eramana”. Joxe anaia estaziora irteten zaio; eta, al-
karri lepotik eltzean, itzik sumatu ezin. Ginga aiña-
ko malkoak botatzen zituan pozez arek. Baiña aita
eta senideak urruti zeuden. Baita bestelako aaide
eta adiskideak ere. Aietaz oroitzean, bi anaien poza-
ren bideak illundu egiten dira.

Gaitz txarra sortzen zaio Pedro Mariri. Burutik

eta petxutik gaizki dabil. Orduan arreba Mikelak eta Juan Marik deitzen diote. Anai Joxek laguntzen dio kotxearekin trenera. Córdobaetik Errosariora tarte luzea dago: “Zizurkildikan Madrilla aña bide gutxi gora-bera”. Eta an sendatzen dute. Nunbait betiko erori ez eta noizbait ere berriro txutik jarri.

Osabak bialdutako bertsoaren batzuk irixten dira, eta arrebak onela esaten dio bere anaiari:

Bertso ederrak, ordañen truka,
osabak biraltzen dizkik,
oien bueltak jarri bialtuk
denak aitu ez bazaizkik.

Pedro Marik onela erantzuten dio:

Bañan zedozer jarriko diñat,
seguru iduki ezan,
borondatia falta zaidanik
iñork sinistu ez dezan.

Osabari onela esaten dio: “beron gañian izaten dira gure izketa geienak”. Urruti bizitzeak aldatu egiten du ikuspegia. Ala, “guretzat oraiñ aundiyak dira orko gauzik txikiyenak”.

Bukaera aldeko bertsoak Donostia dute gaia. Arrigarria da Pedro Marik Gipuzkoako iriburuari zion maitasuna. Ona, adibidez, 17-garrena:

Gu geienian gabilta emen
esna ere ametsetan,
beti pentsatzen berongan eta
Euskal-erriko gauzetan.
Askok diyonez, bizi gerade
txit toki aberatsetan,
bañan ez dago Donostiyarik
gure lurrian bestetan.

Ala, berak Donostia eskatuko du Paradisora joanda ere. Zerua zer dan ez daki, baiña ura da beraren gloria. Aren berdiñik iñun ez dagoanez, nork du mingaña merezi duan guztia goititzeko?

Leen esan degunez, Otañotarrak bearbada 1873-an aldatu ziran Donostiara. Gerraren igesi apika. Andik bi urtera joango zan Pedro Mari Ameriketara. Baiña tarte ortan aren aitamenik ez dute udal-paperak egiten. Ala, leenengoz Ameriketara joan zanean emezortzi urte zituan, eta oietako iru gerrak piztu ta ondokoak dira. Donostia ezagutzeko aukera gutxi izango zuan, beraz. Artaz ondoren gus-tatuko zan ura: andik etorri eta berriro ara joan bi-tartean.

Kartaren bukaeran osabari mintzatzen zaio:

Urruti zaude eta zalla da
ni zugana irixtia,
onenbeste nai dizun batentzat
zer bizimodu tristia!
Alaipire bat bakarra daukat
ametsetan sinistia:
zu ikusteko noiznai asko det
nere begiyak ixtia.

Arjentinatik Euskal Errira

Bigarren aldiz noiz etorri zan ura Arjentinatik Euskal Errira?

Donostiako Artzai Onaren eliz-artxiboan aren ezkontza-paperak gordetzen dira, eta onela diote: "*domiciliado en su circunscripción hace diez meses*". Pedro Mari 1891-ko ekainaren 11-n ezkondu zanez, amaika illabete kendu eta 1890-ko uztailla degu. Udaran etorri zan, beraz, bero aundiko egun batean, jantzi lodi bat gaiñetik zuala, gaixorik zetorren eta.

Baiña *Ama Euskara* izeneko sailla ar dezagun, 1892-ko Donostiako Lore-Jokoetan *mención honorífica* deritzaiona irabazi zuana. Emen esaten danez, Ama Euskera “bizi-lekutxo txiki batean, berez toki zekenean” bizi zan. Baiña bere semeak, “saiaturikan lanean, iritxi ziran larreak baratz biurtutzero azkenean”. Euskal Erria berez toki pobrea dala alegia, baiña lanaren bidez aberastu edo erosotu zala.

Aoak ere ugaldtu, ordea, eta “norabaitera joan bearrean asko ziraden arkitu”. Urruti artan, ordea, erri-miña beren barruan: “ama gaxoa beste gauzarik etzeramaten gogoan”. Noizean bein berri negargarriak zetozkien. Fueroen galera, adibidez, 1876-ko uztaillaren 21-ekoa, dudarik gabe Pedro Mari Ameriketara zala gertatua. Ala, aietako batek Euskal Errira itzultzeko erabakia artzen du:

esanaz: “Ama galdu ez dezan
norbaiten gaiztakeriak,
ekairazute besarkara bat,
beragana joan nai diat”.

Euskaldun au Pedro Mari bera degu, ziur aski. Eguberriak aldera irixten da. Au ez dator bat leen esandakoarekin: udaran etorri zala, alegia. Baiña *Ama Euskara* sail ontan, euskaldun ori Euskal Festa batera dijoa andik etorri eta zuzenean. Donostian jaialdi oiek abenduan egiten ziran, ordea. Ala, urte-garaia aldatu egingo zuan arek, bertsoetarako ala komeni zitzaiolako.

Euskaldun orrek norbaitekin topo egin eta galdera egiten dio:

– Bai al dakizu gure Ama ona nun dan?
Baiezko erantzuna jasotzen du:

– Bai, ala fede, eta nola ez
gaur gabean bere onran

festa degu ta? Begira zazu
apainduta nola noan.

Atzerritik etorritako euskalduna, Pedro Mari
alegia, bere adiskide berri ori lagun artu eta:

joan zan bilguma eder batera
eziñ geldituz biotzik,
nola etzuben ikusitzea
espero alako gauzik.

Zer ote zan etorri berria txundituta utzi zuan
festa ura? Donostian urtero ospatzen ziran Lore-Jo-
koak edo Literatur-leiaketak; eta sariak emateko
jaialdi ederra antolatzen zan abenduaren bukaera
aldean, leen ere esan degunez.

Pedro Mari etorri zan urtean, 1890-ean alegia,
abenduaren 26-an izan zan. Orkesta, kantariak eta
txistulariak aurretik. Antonio Arzak jaunak sarituen
izenak irakurri zituan. Martzelino Soroaren *Barre-
nen arra* antzerkia antzeztu zan. Bukatzeko, bertso-
lariak: Jose Bernardo Otaño eta Pello Errota.

Orrelako jaialdirik bein ere etzuan Pedro Marik
ordurarte ikusi. Olakorik izan zitekeanik amestu ere
ez. Pozaren pozez bere onetatik aterata bezela egon-
go zan ura. Bere orduko egoera onela adierazten du
berak bertso-sail ortan:

nola etzuben ikusitzea
espero alako gauzik,
“ama” deadar egiñ nai zuben
ta eziñ asmatu itzik,
barren-barrendik Jaungoikuari
esker ematea baizik.

Euskalzale-talde saiatu eta sutsua baitzan ga-
rai artan Donostian. Itxura danez, jaialdi aren bidez
egin zuan Pedro Marik gizon aien ezaguera. Andik
laster beraiekin artu-emanetan asiko zan.

“Bera jaio zan oiaren eske...”

Bigarren aldian Pasaitik abiatu omen zan Pedro Mari Arjentinara. Baporean sartu eta bere osaba Jose Bernardok onela kantatu omen zion:

Nere illoba, egin bazaizu
Amerikara joan naia,
desio dizut izan zazula
gutziz biaje alaia;
ara joatian eiten bazaizu
onera etorri naia,
Errekaldian an egongo da
zu jaio ziñaden oia.

Esan degunez, bi familiak, Jose Bernardorena eta onen anai Juan Pedorena, batera bizi ziranak, banatu bearra izan zuten. Errekalden Jose Bernardo gelditu zan. Arek gordetzen zuan, beraz, etxe artan munduratutako landareak sortu ziran oia, despedidako bertso ortan osabak aitatzen duana.

Ameriketatik bueltan, leen esan bezela, kapusai berogarri bat jantzita jetxi zan Pedro Mari trenetik, naiz eta bero aundia izan; eta aren leengusu Plazidak, Jose Bernardoren alabak, onela esan zion:

– Bañan, Pedro Mari, ken zak kapa aundi ori!

Eta onek erantzun:

– Zer naizela uste den kenduta?

Estaziotik irten eta Karidadeko bentara leenengo. Otañotarrak andik aldeginde baziran ere, Pedro Marirentzat unkgarria izango zan etxe ura berriz ikustea. Errekaldera urrengo pausoa. Onek bi ate ditu. Bata, mendi aldera, intxaur famatua dagoana. Bestea, Billabona aldera. Ateondo ontara urbildu zan Pedro Mari. Osaba, illoba zetorrela jakiñik, zai-zai zegoan. Alderatu eta kantuan asi zan Pedro Mari:

– Osaba, baldin ez badaduka
eginkizun aundin bat or,
gizon bat dago berorren galdez,
ate-ondoraño betor.
Berorrek ondo dakiyena da
agintzen dana dala zor,
bera jaio zan oiaren billa
illoba oraintxe dator.

Osabaren erantzuna:

– Nere illoba, esaten dizut
ongi etorri zerala,
jaiotako oia jantziko dizut
gusto aundiz bereala,
erropa zuri ederrenakin
parpallak darizkiola,
sinistapena izan dezazun
biyotzez nai dizudala.

Urrena illobak:

– Esperatutzen nuan bezela
egin nau errezibitu:
gizon on baten sentimentuak
zeñek berorrek baditu.
Mesede asko egin izan dit
denak esango banitu;
bañan memori simple askotan
ezin litezke kabitu.

Eta osabak bukaera:

– Eskerrik asko esaten dizut
aitormen ori dalako;
orregatikan gure etxian
ezer etzaizu faltako;

edari onak izango dira,
aukera, berriz, jateko;
zure aitzekin biyok ederki
tripak ditugu beteko.

Kantuan asterako, Jose Bernardoren alaba Adrianak esan zidanez, atea pixka bat iriki omen zuten, eta bat kanpotik eta bestea barrutik jardun ziran. Baiña Pedro Marik, eztarri txarrekoa zanez, izengoitiz ere *Kattarro* esaten baitzioten, ezin izan zuan bere bigarren bertsoa bukatu, eztul-kolpe bat emanda; eta osabak eman zion amaiera.

Agerkera onek pelikula baten puska ematen du; edo antzerki baten zatia; entzun ez-ezik, begiekin jan egiten deguna, alegia. Orregatik, Pedro Marirena beste ainbat eta ainbat euskal indianoren etorreraren ispillu biurtu zan. Ameriketatik itzultze ori millaka aldiz ikusi dute euskal atariak, baiña une ori literaturara pasa zutenak Otañotarrak izan ziran. Ala, ateondo artan gertatua euskaldun askok beraiei gertatua bezela artu dute.

Donostian

Zortzi urte egingo zituan Pedro Marik Donostian. Etorri eta andik amaika illabetera ezkondu zan, bertako alaba zan Magdalena Alberdirekin. Baiña ez du bertsorik andrearentzat. Arenganako maitasuna etzuan bertso-gai biurtu nai izan.

Ogibidea, berriz, onela adierazten zaio papere-tan: *empleado, escribiente...* Tabernaren bat ere jarri omen zuan. Baiña dudarik ez da oso aldapa gora egiten zitzaiola familiarentzat lain biltzea.

Pedro Marik, Arjentinatik etorri eta andik urtebetera-edo, 1891-n, *Amets bat* izeneko bertso-sailla moldatzen du, eskaera batekin bukatuz: "Leku pixka bat *Euskal-Erria*-n eskatzeizutet, anaiak". *Eus-*

kal-Erria aldizkarian sail au argitara emango ote zioten, alegia. Aren zuzendaritzara bialdu edo eraman egingo zuan. Onartua izan zan, eta etzan txikia izango Otañoren poza.

Ordurarte, oker ez bagaude, ezer ere inprentatu gabe zegoan. Gaiñontzeko bertsolariak bertso-papere-tan zabaltzen zituzten beren saillak. Pedro Marik, berriz, ortik pasa gabe, aldizkarietan asi zan. Aren bertsoak, izan ere, erri-kutsua etzuten bein ere galdu. Baiña jende eskolatuaren lanen parekoak zirala etzuan inork dudarik egiten, eta orregatik leku arkitu zuten orduko argitalpenetan.

Urrengo urtekoak dira, 1892-koak alegia, *Nasketak*, *B-rekiñ*, *Ordañak* eta *Ama Euskara* izeneko saillak. Azkeneko onek, urte artako Lore-Jokoetan *mención honorífica* irabazi zuan.

1893-koak dira *Perrando Amezketarra*, *Republika ta Fueroak edo Mendiburuko maiztarra*, *Bastilla*, *Españolak eta moruak* eta *Limosnatxo bat*.

Azken au 1897-an Donibane-Lohizuneko euskal festetara bialdu zuan, bigarren saria irabaziz. Leenengoa jaso zuana, Kasal Otegiren *Gure ama maitia* izenekoa, gaur egunean aaztuta dago. Otañorena, berriz, noiznai kantatzen da. Jende ikasiak epaiketa bat eman zuan, beraz; eta erriak bestea.

Sail orrekin kupitu egiten gera Jainkoaren izenean limosnatxo bat eskatzen duan itxuaz. Baiña ez dakit konturatzen geran Pedro Mariri ere zail egiten zitzaiola bizimodua ateratzea; eta orregatik alde egin bear izan zuala emendik, bere burua egoera itxusian ez ikustearren, alegia.

Donostian moldatuak dira, zein urtetan ez badakigu ere, beste auek: *Beti-betiko*, *Elizakuak edo au mundua!*, *Gu ta gutarrak*, *Ernani* eta abar.

Urrengo urtekoak ditugu Azpeitiko Premioagatik moldatu zuan bertsoa, *Txepetxa* eta *Donostiya: Uxua*, onekin leen saria irabaziz.

Oroitza, Karidadea, Larriya eta Larraldeko Madalena izenekoak 1895-ekoak dira. Urte artan kaleratu zuan bere leenengo liburua: *Zerbait*. Ortarako dirua ez det uste Pedro Mariren poltsa ariñetik aterako zanik. Norbaiten laguntza bearko zuan, esku zabal ori nor izan zan ez badakigu ere.

Lau bertso-sail moldatu zituan 1896-an: *Tolosa biursari gazteari, Aur gurgarriari, Aitona gizagai-soa, eta Kubako gure anaiai* izenekoak, azken auekin Mondragoiko Euskal Festetan bi sari irabaziz.

Urrengo urtekoak dira, 1897-koak, *Anaitasuna* eta *Legazpi aundiari* izenekoak. *Anaitasuna* orrekin Oiartzunen leen saria bereganatu zuan.

Pedro Mariren Donostiako lagunak

Sail oietako batzuk, orduko oiturari jarraituz, norbaiti eskeñiak dira; edo, orduan esaten zanez, *donkituak*. Orrek bide ematen digu gure zizurkildararren lagunak zeintzuk izan ziran jakiteko.

Amets bat saillean au irakurtzen da: *On Ramon Artola euskal-izkribilari zarrari ordaiñez*. Ordaiñez, noski, Artolak argitaratu berria baitzuan *Martin berak paratako estroparako kantak saltzen* izeneko sailla, eskeintza onekin: *On Pedro Maria Otaño, euskal izkribalari berriari*. Ramon Artola, beraz, Pedro Mariren lagunetako bat.

Ordañak saillean kontatzen danez, *Pako* izeneko batek sei bertso ematen dizkio Pedro Mariri. Onek irakurri eta bereala antzematen dio aita nor duten: Biktoriano Iraola. Bertso oiek izenburu au dute: *Pedro Mari biursari gozotsuarentzat*.

Pako ori, berriz, Frantzisko Lopez-Alen, donostiarra, pintore, *Euskal-Eria*-ren zuzendari, istoriagille, olerkari eta abar izan zan. Urteen buruan, Pedro Mariren anai Bernardoren seme bat, Inazio, Lopez-Alen orren alaba batekin, Manuelarekin, ezkonduko zan. Baiña aiek biak illak ziran.

Pedro Mariren lagun miña izan zan Tolosako Emeterio Arrese. Onek lau bertso moldatu zituan, aren *Zerbait* liburua eskatuz. Eskuratutakoan beste sei paratu zituan. Otañoren bertsoekin arritu egiten zan Arrese. Onela dio: “Nundik irten da on Pello Mari doai aundiko iztuna?”

Otañok sei bertsoekin erantzun zion. Besteren lanaz baliatzen zanik orduan ere bazala eta Arrese orrelakoa etzala aitortuz, onela dio laugarrenean:

Illargiaren gisara askok
besterengandik argiya
artu oi dute, nola alperrak
langillien izerdiya;
bañan zu zera, on Emeterio,
aiñ euskal iztun garbiya,
gure illobak autan izango
zaituzten biursariya.

Pedro Marik egun dizdiratsua izan zuan 1896-ko uztaren 6-a, Mondragoira joan eta an bi leen sari jaso zituana. Bata, *Aitona gizagaisoa*; eta bestea, *Kubako gure anaiai*.

Donostiako Orfeoiak, ogei bat lagunek osatzen zuten taldeak, an kantatu zuan leen aldiz. Andik zenbait illebetetara, Pedro Mari Ameriketara zijoan bezperan, ate ondora etorri eta kanta batzuekin azken agurra egingo zion. Bai berak Arjentinatik eskertu ere, bertso batzuen bidez.

Argazki bat bada Mondragoiko egun artakoa. An ikusten dira Pedro Mari, Pello Errota eta Donostiako Jose Zapirain, bera ere bertso-jartzaillea.

Bertsoetan aitatzen ez baditu ere, adiskide izango zituan Pedro Marik orduko euskaltzalerik geienak, Donosti aldekoak beintzat: Martzelino Sorroa, Antonio Arzak, Jose Artola, Felipe Kasal Otegi, Alejandro Berroa, Sánchez Irure eta abar.

Oiek danak *Donostiako gizaldia* esan genezaio-kena osatzen zuten, euskeraren alde ainbat lan eder egin zuana. Aien taldeko izan zan Pedro Mari, Donostian bizi izan zan urteetan.

Oietaz gaiñera, bertsolari-lagunak ere aitatu bearrak dira: osaba Joxe Bernardo, Pello Errota, Zizurkilko Juan Joxe Ugarte, Udarregi, Txirrita, Juan Krutz Elizegi, Gazteluko Gorri eta abar.

Ameriketara

Pedro Mari 1898-ko ilbeltzaren 26-an abiatu zan azkenez Arjentinara, berrogei ta bat urte egiten zituan egun berean, Pasaian ontziratuta. Aurretik, onela zion bertsoa kantatu omen zuan:

Ez nua borondatez,
berrak narama,
nerekin daramazkit
iru ume ta ama...

Ezin bestean joan zan, beraz. Leen esan deguna: emen bizimodua ateratzea zailla egiten zitzaiola.

Pedro Mariren beste lagun min bat Jeronimo Elizegi degu. Au ere Pasaian izan zan, Otañori azken agurra ematen. Andik urteetara jarritako bertso batzuetan, onela esango zuan:

Txinistutzen det ez daukazula
bertsuetarako gaitik,
eraman zindun ezkeroztikan
sortu ziñan lur alaitik
bizi bearrak leku estura,
bai, Pello Mari, lasaitik;
gogoratzen naiz nola joan ziñan
negarrez urtzen Pasaitik,

o, modu ortan ez det ikusi
sekulan aurraren aitik!

Bi argibide ematen dizkigu bertso onek. Bizi eziñak eraman zuala eta negarrez urtzen joan zala.

Beste txeetasun batzuk Otañok berak eskeintzen dizkigu, erderazko esku-idazki batean: joan aurreko gaua aitaren etxean pasa zuala, Loiola kalean; Donostiako Orfeoiak azken agurra bertan egin ziola, euskal kanta batzuen bidez; berak kalera jetxi eta iru bertso kantatu zituala...

Biaramonetan, jende asko bildu zan Pasaian, ari azken agurra egitera. Iru bertsolari ere bai: Gazteluko Gorri, Txirrita eta Urnietako Jose Maria Arregi. Itxasontzira urreratu eta bertso batzuk kantatu zituzten. Baiña Otañok, emozioz itota egonik, ezin erantzun. Txirritaren bi bertso badira, orduan kantatuak edo ondoren moldatuak diran ez badakigu ere. Ona oietako bat:

Utzi dituzu leku zabalak,
utzi dituzu mendiyak,
utzi dituzu Españiako
anai ta lagun aundiyak;
zuri begira tristetu zaizkit
alai neuzkiyen begiyak,
oik nola diran bire luzian
korritzen duten zubiyak,
oraindik anbat gerta liteke
juntatutzia gu biyak.

Iñun esaten ez bada ere, segurutzat ar genezake bildutako jende arek, Pasaiko kai-irteeran barrena itxasontzia izkutatu zanean, serio eta goibel artuko zuala etxeko bidea; eta Pedro Mari an joango zala, legorrera begira noski, malko tartetik euskal mendietara begiratu, auek itxasoak irentsi zituan arte.

Bertso-jartzailleak, Pedro Mari benetan maite zutenak, bertsoen bidez azaldu zuten beren naigabea. Ona izen batzuk: Emeterio Arrese, Jose Zapi-rain, Kaietano Sánchez Irure, Jeronimo Elizegi...

Arjentina

Argibide jakingarri bat jaso berria naiz. Adiskide miña detan eta Otañozale purrukatua dan Teodoro Mujika zizurkildarrari zor diot bera. Onela dion idazkia orain egun batzuk bialdu zidan:

“Nere osaba Millan Salaberria Errekalde base-riko familiarekin oso itsatsirik bizitu zan gizona zan. Pedro Maria Otaño azken bidaiian Amerikara joan zanean, Buenos Airesko lurraldeak bistaratu zituenean, itxas-ontziaren ertzetik, eskuan zerama-kien bastoi makilla altxarik agurtu omen zituen pa-raje aiek, bertso gozo eta sentikor bat abestuz.

Nere osabak bertso ura osorik zekien. Neri oso erdizka gelditu zitzaidan gogoan. Era ontan asten zan: Buenos Airesko... Bukaerako azken bi lerro edo puntuak era ontan abesten zituen:

Bañan natorren bide beretik
jira nai nuke atzera,
ni jaiotako lur maiteari
ezurak entregatzera”.

Berdintsu esango zuan andik bi urtera, ango *ombú* arbolari jarritako bertsoetan: “bañan joan nai det ostera Euskal lurreko arbolpe artan nere ezur-rak uztera”. Etxeko intxaurpean, alegia.

Itxura danez, pentsamentu orrekin kontsola-tzen zuan arek bere biotza: erbeste ura etzala beti-koa izango. Baiña, dakigunez, ustea erdi ustel ger-tatu zitzaion ari ere.

Arjentinan urtebete egin zuan Pedro Marik ber-tsogintzan saiatu gabe, tarte ortan guk ezagutzen ez

degun saillik moldatu ez bazuan beintzat. Aurrera-
goko lanik bazuan, izan ere. Leen aitaturako Jeroni-
mo Elizegik ziona, alegia: “Txinistutzen det ez dau-
kazula bertsuetarako gaitik”.

Ango leenengo lana *Laztan edo musurik onena*
izenekoa da. Bestelako musuak aitatu ondoren,
onela dio:

Bañan bada musu bat
laztan aundiya,
ta musu guztiyetan
maitagarriya,
goguan gelditzen dana
musutan geiya,
gizonak aita izan
arte ez dakiya:
oñazez nabaiturik
emazte zuzena,
berari lagunduaz
al dan gogozena,
eta iritxitzian
trantze garratzena,
argiraturik sano
seme berarena,
irabazirik onla
aita-ren izena,
limurtzen da gizonik
danik zikoitzena...
Ta artuaz arpegi
andretxuarena,
estaliyaz esker ta
malko gozoz dena,
musua da senarrak
ematen dubena,
nik ezagutzen deran
musurik onena.

Olerki au ere Otañoren autobiografia da. Ol-ola gertatuko zan bera eta bere emaztearen artean, onek bere leen semea izan zuanean. Zazpi urte ziran ori gertaturik. Baiña orduko oroitzapena bizi-bizirik gordetzen zuan Pedro Marik biotzean, eta olerki onen bidez kanporatu zuan.

Andrearentzat bertsozik etzuala esan degu leen. Amodiozkorik ez noski, olerkariak sentimentu ori azaltzen duten modura beintzat. Baiña nork neurtu emen agertzen duan maitasunaren sakontasuna?

Arjentinako egonaldi ontako bertsoak sailkatu bearrez, leenengo mordo batean norbaiten enkarguz jarritakoak bildu ditezke. Musikalariren batek doiñuren bat asmatu eta Pedro Mariri letra eskatu, alegia. Orrelakoak ditugu: *Zugandik urruti*, *Urolari*, *Amari*, *Nere kabiya*, *Eder bati*, *Amatxo laztana* eta *Laurak bat*.

Beste mordo bat, arek ango eta emengo adiskideei eskeiñitako bertsoekin osa diteke. Adibidez, *Orfeón Donostiarra*-ri, aurrena bertso bakarra eta gero iru, talde onek Parisen leenengo saria irabazitakotan.

Adiskide oietako bat leen aitaturtako Jeronimo Elizegi degu. Onek bederatzi puntuko bost bertso agertu zituan, *Oroimen* izenburuarekin, Otañotar guziak aitaturt: Pedro Mari, onen anai Bernardo, Periko, Mikela eta Joxe, Ameriketara illa; bai aita zana, Juan Pedro, eta osaba Jose Bernardo ere.

Pedro Marik bederatzi puntuko sei bertsoekin erantzun zion. Aren biotza alaitzeko ondo etorri dira Elizegiren bertsoak. Onela dio azken bertsoak:

Aita ta anaia ill
ziran ezkerotik,
bertsuak illunpian
gelditu zaizkit;

nola etzetorkidan
iñondikan pozik,
zure *oroimen* onak
ederki datozkit;
oraiñ ere ortik,
gure sorleikutik,
betiko txokotik,
lagun zarretatik...
Guztiyai eskumuñak
nere partetik.

Aita eta anaiaren eriotzak dira ura mututu arazi dutenak; baiña erbestean bizi bearrak etzion asko lagunduko, berak ori aitortzen ez badu ere.

Elizegik zortzi amarrekorekin erantzun zion, Pedro Mariren argibide jakingarri batzuk emanaz.

Pedro Mari Pehuajó izeneko errian bizi dala eta ondo dagoala jakiteak euskaldun asko poztu ditu.

Zu jaió ziñan lur eder ontan
zenbait euskaldun piñ ta on,
pozturik daude dakitelako
ondo zerala Pehuajo-n...

Elizegi oni ezin zaio buruan sartu Pedro Mari emendik alde egiten agintariak-edo nola utzi duten:

il eta gero salda berua
naiz len txit premiyan egon,
gizon jakintsu aundiyarentzat
orra munduban zer dagon.

Euskaldunen artean izan omen dira euskal le-tretan gizon argiyak, eta bai “gerra denboran aziyo izugarriyak” egin dituztenak ere; baiña “guztiyaren-tzat berdiñ izan da: ill ta geroz gauz aundiyak”.

Irugarrenean onela dio:

Bañan ez al da tristia, jaunak,
gizon bat bakar-bakarrik
zeguan euskera ezagutuba
aiñ jakintsu ta azkarrik,
eta guk ala juaten uztia
bera sortu zan erritik?

Otañok onela zion: "Gure euskal jardiña arantzaz josirik" dago; baiña geure erruz: "guk zabar utzirik, ez ark merezirik". Pentsamentu oien oiarztunik bada Elizegiren bertsoetan: "Au da tristia: di-yola ez dala gure kulpa besterikan".

Euskeraren egoera larria nundik datorren erabaki nairik jarduten gera sarritan. Baiña gerok ere errurik bai ote degun ez degu iñoiz ere aztertzen. Pedro Mari emendik alde egitea, etzan, ba, mesedegarri izango; baiña orren kulpa norena ote zan?

Pedro Mariren ango beste lagun bat Bonifazio Latxa da. Jaun au Ubideakoa zala uste det; eta 1905 urtean sei bertso moldatu zizkion, *Nere adiskide maite Pello Mariri* izenburuarekin. Leenengoak onela dio:

Zu zara nere osagillea,
zu, Pello Mari Otaño,
ez det nik beste osagillerik
billatzen emen zu baño,
lur onetara eldu nintzanik
ta gaurko eguneraño;
atara zazu daukadan nar au
sarturik biyotzeraño.

Pedro Marik sei bertsoekin erantzun zion. Ona leendabizikoa:

Bere gaitzaren sendagai billa
neregana dator Boni,
eta nik eziñ uka neioke
al deranik lagun oni;
bañan oinbeste samintasun da
oñaze, sugar ta agoni,
nola nai dezu nik kendutzia
zu bezela banago ni?

Biak arantza bera zutela, alegia: erri-miña, Otañoren bertsoetan ainbat aldiz azaltzen dana. Mikatza berez, baiña Pedro Marik maite zuana, Euskal Erriarenganako maitasunak eragiña zalako: “kutun bat balitz bezela gorde zazu arantz santu ori”.

Beste bat Pablo Zamarripa degu. Onek iru berso eskeintzen dizkio Otañori. Negarrez ari dala dio, euskeraren egoera ikusirik. Pedro Marik bost bertsoekin erantzuten dio, negarrari ez baiña lanari ekin bear diogula esanez. Ona irugarrena:

Egunen batez illtzen bazaigu
ainbeste nai diyoguna,
zori gaiztuan etortzen bada
aiñ patu beltz ta illuna,
ordubantxe bai negar samiñak,
orduban, nere laguna!
Bañan bizi dan arte ez da ori
guk egiñ biar deguna.

1906-an, Gazteluko Gorriren il-berria irixten zaio Pedro Mariri. Onek gogoan du bertsolari ura Pasaian izana zala, berari azken agurra egiten; eta bertso bat moldatzen dio. Urte berean beste bi il-berri: Felipe Arrese Beitiarena eta Ramon Artolarena. Bientzat bertso bana du.

Pedro Mariren lagunak izan ziran aitatutako oiek danak, zaarrak batzuk eta berriak bestek. Ba-

tzuk zijoazenak, besteak artean munduan zebiltzarak. Batzuk emen, besteak Arjentinan ziranak. Eta bertso oietan, batetik, aren leialtasuna ikusten da; eta, bestetik, bakardadea. Bere lagun oiekin zenbat aldiz izketatuko zan, bada, ura urtearen buruan?

Bertsogintza

Pedro Mariren leenengo bertsoak, Arjentinatik osabari egin zion eskutitzakoak, adibidez, arek Errekalde eta Karidadeko bertso-eskolan ikasi bezela moldatuak dira. Osaba Jose Bernardok ere orrelatsu jartzen zituan. Bertso bikain askoak, bete-be-teak, ezer ere falta edo sobra ez dutenak. Tradizioz zetozen bertso-motetan paratuak.

Ondoren, 1890-ean Donostiara aldatzen danean, emen beste bertsogintza bat arkitzen du. Orduko euskaltzale ikasiena, alegia. Aien sustraia batetik bertsolaritza da; baiña bestetik olerkira begira daude. Oni *biursa* esaten zioten, eta ori lantzen zutenei *biursari*. Aien antzera egiten asiko da Otaño ere.

Adibidez, bertsolariak ordurarte bertso-mota ja-kiñak erabiltzen zituzten: zortziko eta amarreko txikia eta aundia, bederatzi puntukoa, Iparragirrerena eta abar. Lau edo bost punturekin borobiltzen zan bertsoa. Orrelakoak egiten jarraitzen du noski Pedro Marik; baiña puntu-sail luzeak paratzen ere asten da. Ogei baiño geiago ere bai. Ori Donostiako biur-sariengandik ikasia du. Imitatzen asi da.

Bertso-eskola berria arkitu du, baiña Pedro Marik ez du leengo zaarra aaztuko. Bertsolari-sena ez du bein ere galduko; oso nabarmen izango du be-ti, naiz eta orain olerkari-kutsua ere artu.

Besterik ere bada. Donostian bizitzen jarri arte, bere eguneroko bizitzatik artzen zituan gaiak. Billa-bonako alkate berriari kantatzeko bertsoak; bere egoeraren berri osabari emateko moldatu zituanak. Egille-entzuleak alkar ezagutzen dute, eta aien arte-

an artu-eman berri bat sortzen da. Eta naikoa da ori.

Donostian, berriz, biursari aiek egiten zuten antzera, aldizkariren baterako moldatzen ditu sailak: *Euskal-Erria*, *Juventud republicana* eta abar. Pedro Marik ez ditu orain bere irakurle guziak eza-gutzen.

Lore-Jokoak ere or daude. Auek gai jakiña dute sarritan. Orrek beartu egiten du jartzaillea. Pedro Marik ere artara makurtu bearko du bere burua.

Ortaz gaiñera, euskeraren mesedegarri izango dirala eta nundik edo andik bertsoak jarri egin nai ditu. Eiztaria zai egoten dan bezela erbia noiz ikusiko ari tiroa tiratzeko, Pedro Mari ere erne dago, gai bat noiz azalduko, ari bertsoren batzuk jartzeko.

Adibidez, *Limosnatxo bat*. Ziur aski, gerratean itxututakoren bat ikusi zuan arek limosna eske, eta orra or bertso zoragarri batzuk jartzeko gaia.

Zizurkillen bein baiño geiagotan ikusia egongo zan elizakoak baserriren batera eramaten. Ango kandelak, laguntzailleak, zintzarri-otsa eta abar. Donostian zala ere ikusiko zuan, baiña alde ederra batetik bestera. Ortxe gaia *Elizakuak edo au munda* bertsoak jartzeko.

Aitona gizagaisoa sail luze-dotorea ere nola jarriko zuan, bada? Donostia inguruan zebillela, aitona burumakur bat arkituko zuan. Alkarrekin izketan asi eta euskeraren gaia atera. Gure izkuntzaren etorkizuna oso beltz ikusten du aitona arek. Orra or Pedro Marik bertso batzuk jartzeko gai egokia.

Berdin ditugu *Txepetxa* izeneko bertsoak, eta *Laztan edo musurik onena* izenekoak ere.

Beste batzuk, *Lagundurikan denoi* eta *Onbu laz-tana* adibidez, egillearen bizitzan oiñarrituak daude. Ez ditu gertaera gertatu berrian moldatzen, andik urteetara baizik. Or ikusten da, guk uste, gaia noiz gogoratuko zai egoten zala ura.

Baiña Otañoren emaitzik onenak bertso-mota zaarretan paratuak dira. Oietzek dira erriak buruz ikasi eta ainbat bazkalondotan kantatu dituanak. Puntu-sail luzeak, berriz, irakurri bai, baiña ez die bere buruan lekurik eman.

Orixe da, beraz, Otañoren bertso-gintzaren bigarren mailla: Donostiako biursarien kutsua artu zuan garaiko emaitza. Baiña irugarrenik ere bada.

Aren azken boladako sailletan erriak erabiltzen ez dituan itz asko agertzen dira. Orregatik, oien esan-naia oarretan ematen du. Orrelakoak ditugu *Gu ta guk*, *Arana eta Goiri'tar Sabin zanari*, eta *Euskaldunak Arjentinan* saillak. Itz arrotzak dira. Ona auetako batzuk: *leñargitia*, *ziaditsua*, *ondokidatu*, *dierritasuna*, *kaltarraitua*, *azalkai*, *kitapetzeko*, *eskukatubaz*, *lokabe*, *eronde*, *otsandikari*...

Garbizale biurtzen ari zan, beraz. Baiña itz oiek ez dira, oker ez banago, Sabinok ekarri zituanak. Onen garbizaletasun edo garbizalekeriaren aurretik beste bat ere izan baitzan, naiz eta indar gutxikoa gertatu: Larramendik asiera emen ziona eta Donostiako gizaldiaren gizonak erabiltzen zutena.

Itz oiek naturaltasuna kentzen diete Pedro Mariren bertsoei. Obe ustean sartuko zituan, baiña ez derizkiot asmatu zuanik. Arek Zizurkillen ikasitako euskerak etzuan iñolako adabakirik edo eraskiñik bear dotore eta bikain nunai azaltzeko.

Iru bolada ditugu, beraz, Pedro Mariren bertso-gintzan. Leenengoa, Errekalde eta Karidadekoa, oiek izan baitziran aren bertso-eskolak. Bigarrena, Donostiakoa, bertako euskaltzaleen eragiña berekin duana. Eta irugarrena Arjentinakoa, bere azken urteetan erabili zuana, Larramendiren edo Aranaren iritziak bereganatu ondoren.

Ontan ere “zenbat buru, ainbat aburu” izango dira. Baiña, nere gustorako, iru bolada oietan onena leenengoa du; Errekalde eta Karidadekoa. Ordu-

koak dira aren bertsoarik bikaiñenak. Besteak ere punta-puntakoak dira. Baiña osabari egin zion eskutitzakoak bezelakorik ez det uste berriz moldatu zuanik. Aren sail bati txapela jarri bearko balitzaio, nik beintzat ari jarriko nioke.

Auntza larrera

Izenburu ori du Otañoren prosa-lanik onenak. Kontu bat da, nagusi aberats baten eta maiztar arlote eta bertsolari dan baten artean gertatuaren berri ematen diguna. Arek oni erritan ematen dio:

– Buru azkarrak zeratelarik, zer umiak zeraten bertsolari denak! Eta zenbat eta obia, ura ta umego. Txoriyak segika dabillen umiak, mandatuba berandu egiten du beti, eta geienian gaizki. Buruba bertsoz betia dabilkin gizonak, maiz izango ditu esku utsak... Bertsuak dute kulpa guztiya. Utzi zazu griña galgarri ori alde bat, eta segi zaiozu lanari...

Maizterra burumakur gelditzen da. Nagusiaren esanak bete nairik, bolara batean bertsoak baztertu egiten ditu. Baiña bizimodu goibel ura ezin eramanez, berriz ere leengo bidera dator, “auntza larrera” alegia, nagusiari onela esanez:

Zure konsejubakiñ
burruka, askotan,
naspillatu naiz juan dan
illabete ontan:
iñon ezin bizirik
ez esna ta ez lotan,
ni lertuko nitzake
ez kantatzekotan.

Kontu au irakurritakoan, leenen datorkigun burutapena auxe da: “Zer prosista ona izango zan Pedro Mari, artara jarri izan balitz!” Euskera bizia-

ren giltza eta kako guziak bere eskuan baitzituan. Baiña, tamalez, bide ontatik oso gutxi saiatu zan.

Kontu au *Euskal biursari denai donkituba* dago. Aiei babes egitearren idatzi zuan Pedro Marik. Baiña bai bere burua garbitu nairik ere. Arek bizimodu ateratzeko zailtasunak zituala danok dakigu. Aren lagunak are garbiago ikusiko zuten ori. Bat baiño geiago jardungo zitzaion, bai, aolku onak ematen, Otañoren burua gogaitzeraiño. Eta orra azkenean onek kontu au idatzi, eulimando aiek bein betiko ingurutik uxatu nairik. Etzuan bere naia lortuko. Baiña bere bizitzaren beste alderdi bat azaldu zigun.

Artzai-mutilla eta Lora

Bi opera dira oiek. Musika Azpeitiko Felix Ortiz de San Pelayo musikalariaarena da; letra, berriz, gure Pedro Marirena.

Ortiz orrek eta gure Pedro Marik leendik ere bein baiño geiagotan egiña zuten alkar-artze ori, kanturen bati batek letra eta besteak musika jarritz. Olakoak dira *Urolari*, *Amari*, *Nere kabiya*, *Eder bati*, *Laurak Bat*. Orixe da, beraz, opera auetatik leenengo atera bear degun argibidea: azpeitiar eta zizurkildar oiek oso lagun miñak izan zirala.

Opera bat egitea, Ameriketean bizi zan Klaudio Otaegi euskal idazlearen semeari bururatu zitzaion; Ortiz orrek erderaz idatz zezala *libreto* dalakoa; paper oiek gero Otañori pasa; eta, onek euskal bertso-tan jarritakoan, arek musika moldatu.

Artzai-mutilla antzestu zanean, oso txalotua izan zan, bai musika eta bai letra ere. Musika oraingoz, beintzat, galduta dago. Baiña bada Buenos Airesen aren billa gogotik ari danik.

Opera ori egiten ari zirala jakindakoa, onela iritzi zionik ere izan zan: “*Ya empezó a decirse que Otaño era incapaz de hacer una obra de ese género*”

que valiese la pena de tomarse en consideración". Ortiz de San Pelayoren itzak dira oiek.

Fiakaitz oien esanaz ez degu arritu bear. Opera baten letra idaztea ez baita bertso-sail bat moldatzea. Opera baterako olerki-jenero asko erabili bear dira. *Artzai-mutilla* ortan badira bertso bukolikoak, amodiozkoak, aberkoiak, alkarrizketakoak eta abar. Metrika aldetik ere euskal bertso klasikorik bada, eta bai bertso-mota berri-berriak ere, Otañok orduan asmatuak. Onek zailtasun guziak menderatu zituan, beraz,

Opera ori Erdoiztan gertatzen da, Gipuzkoako zokorik zokoenetako batean. Baiña garai artan etzan ori ainbesteraiño izango, ango baserriak bizi-lagunez ongi ornituta egongo ziran eta, gaur egun gaienak ustuta dauden bezela.

Gerta-leku ori nork aukeratu ote zuan? Ez dakigu; baiña bi egilleen errietatik, Azpeititik eta Zizurkildik alegia, erdibidean dagoana da auzo ori, eta seguru asko biak ezagutuko zutena, Ernio eta Iturriotz alde ortara joandakoetan.

Bigarren opera, *Lora* izenekoa, berdin egin zan: Otañok letra eta Ortiz de San Pelayok musika, lan ori 1907 urtearen otsaillerako burutuz. Ango kontakizuna Baztanen eta Gernikan gertatzen da. Baiña ez det uste iñoiz antzeztu zanik. Ontan ere bertsoak zoragarriak dira. Maisu aundi batenak, eta mota askotakoak. Baiña Pedro Mariren bizitzari buruz ez digute argirik ematen.

Politika-bideak

Munduan dan bitartean gizona aldatzen dijoa. Pedro Mari ere etzan lege ortatik libratu. Bere politika-iritziak nundik nora joan ziran ikus dezagun, beraz, aren bertsoetan ageri danez.

Españolak eta moruak sailla atera zuan Pedro Marik, auek Melillan, 1893-an, alkarri tiroka ekin ziotenean. Bertso oietako bat auxe:

Zar-itxuran dagoen
legoia tximutzat
artuko zuten bada?
Oiek astaputzak!
Berak nola diraden
animali utsak,
izan arren Koran ta
Mahoma laguntzat,
astinduko dizkate
txilabako autsak.

Andik bi urtera, *Reina Regente* izeneko guda-
-ontzia galdu zan itxasoan. Ori zala-ta, sail sutsu
bat moldatu zuan, asiera onela emanaz:

Españi triste ontan
aspalditik geunden
atsekabe gogorrek
sentirik barrunen;
munduko mirariyak
izan giñanak len,
ez dakit ontara zer
ekarri gaituben.

Urrengo urtean, 1896-an, gai jakiña jarri zan
Arrasateko Lore-Jokoentzat: Kubako gerra.

Españiar abertzaletasunak gar biziak atera zi-
tuan orduan, batez ere Estatu Batuak gerran sartu
ziranean. Su ortatik etzan Pedro Mari libratu, bere
garaiko semea zanez. Sail luze bat bialdu zuan, eta
leen saria irabazi. Ona bertso oietan seigarrena:

Arerioak edo etsaiak
gu estali nai arren loiz,
Españiako leoi portitza
nol'ez dan izutu iñoiz,

ez du galdetzen zenbat diraden,
nondik datozen edo noiz;
sorterri ontan beti bizirik
daude Velarde ta Daoiz,
zeren biotza azitzen zaion
dabilenari arrazoiz.

Urrena, euskaldunen gorralpenak egiten ditu.
An azaltzen dira erromatarrak, Lekobide, Otsoal,
Lartaun, Ernio mendia eta abar. Etxeko sukaldean
entzundako leiendak, alegia. Urrena, Beotibar,
Okendo, Lezo, Idiakez, Txurruka, Legazpi... Espai-
ña premian arkitu danean, euskaldunak laguntza
beti eman diotela, beren buruak aurreko puntan ja-
rriz. Berdin orain Kuban. Ona ogei ta bigarren ber-
tsoa:

Ondo dakigu oraingo ontan
etzeratela bakarrak,
zirikatutzen zaituztelako
atzetikan yankeetarrak,
egazti arraparien gisa
luzaturik atzaparrak;
bañan leoia ez du izutzen
basakatuen kalparrak,
eguzkitara guk aterako
ditugu zuen zatarrak.

Orixe zan garai artan, Otañorena ez-ezik, eus-
kaldun guzien edo geien-geienen sentiera.

Andik iru urtera, 1900-ean, Arjentinan zala,
lau bertso jarri zituan Otañok *Zazpiak Bat* izenare-
kin. Ona bigarrena:

Oialtzat artu zagun euskera,
goraizitzat Bidasoa,
ibai koxkor bat besterik ez da,
utsa balitz itxasoa;

elkarren urbill daude zazpiak,
muga deitzen da Pausoa,
zergatik izan bear ez degu
famili bakar osoa?

Andik urtebetera, *Urte Berri* sailla moldatu zuan, laugarrenean onela esanez:

Asko aurreratu da
bañan zertarako,
ez bada naitasunik
elkarrenganako?
Atzaparrak dabilta
biyurturik kako,
bestientzat bezela
Euskal-errirako...
Ez degu arrazoyik
gutxi geralako.

1904-an moldatu zuan *Batasuna* sailla, itz orrek adierazten duanez, euskaldunak alkargana bildu bearraren premia agertuz. Zazpigarrenak onela dio:

“Denak bat” egin eta saiatu
gaitezen alegiñian,
gure izkuntza eta oiturak
ipintzen bere oñian;
guztiyok egiñ gentzake zerbait,
bakoitzak al dun añian,
Jaungoikua ta euskera jartzen
gauza guztiyen gañian.

“Jaungoikoa eta lege zaarrak” alegia. Eta esaldi ori atera zuana, Sabino Arana da. Ala, au il zaneke irugarren urte-mugan, 1906-an, zortzi bertso eskeiñi zizkion Pedro Marik. Ona laugarrena:

Bera izan zan, Sabin aundiya,
ondokidatu ziguna,
gaur euskaldunok ainbeste maite
degun dierritasuna;
Jesusen gisan edan zituben
ozpiña ta beazuna,
gaur ez dakit non egongo giñan
euki balu osasuna.

Bertso oietan garbi azaltzen da, beraz, Pedro Marik politika-eremuan korritu zuan bidea.

Are geiago: *Artzai-Mutilla* operan, Erdoiztara di-joazen errömesen artean ots txarra zabaltzen da: euskera galdu nai dutenak badirala. Leen etzan, beraz, etsairik; orain bai. Ala, festazale oiei gogoia berotu eta au kantatzen dute:

Gazte adiskideak,
gañean da gerra,
zergatik fuero gabe
gelditu gera;
oitura onak eta
izkuntza ederra,
denak kendu ta jarri
nai dute erdera...

Baiña zaar burutsuak ere badaude eta aien esanetara jartzen dira gazteak, pake-bidea artuz:

Lege zarrari zutik eustera
zuazte ordu onean,
bañan aurretik al dan guztiya
pakean saia gaitean,
itzaldu zaigun izar ederra
argitu ote leikean.

Lora izeneko operan ere Gernikara bildu dan jendea berotzen dijoa. “Jaungoikoa, euskera eta Lege Zarra” zaintzearren armak artzeko prest daude. Baiña ontan ere pake-bidea artzen da, Madrillen konponketaren bat egin ondoren.

Indarkeririk nai etzuana degu, beraz, Pedro Mari. Berak esana baita, *Anaitasuna* izeneko saillean, leengo atsoitz bat erabiliz: “zergatik gerrik onena baño beti obe da pakea”.

Bere oiñarria badu opera oietan azaltzen dan gogo-berotze orrek. Fueroen galerak, izan ere, oso minduta utzi zituan euskaldun guziak, bai karlistak eta bai liberalak. Alkar artu eta berriro armetan altxa bear zala esan zuanik ere izan zan. Aien asmoak porrot egin zuan, eta orrela obe. Bestela, beste odol-ixurtze negargarri bat gainean zuan Euskal-Erriak. Azpi-joko oien jakiñaren gainean egongo zan Pedro Mari, eta ortaz baliatu zan bere *opera* oietarako.

Politika-iritziz aldatu egin zan, beraz, gure zizurkildar prestua. Baiña ez izakeraz. Gure politika-asmoak dirala eta, bildurgarrizko burrukak jotzen ditugu euskaldunak bai alkarren artean eta bai kanpoko indarren aurka ere. Baiña gerra orren sustrai nagusia ez dago, nik uste beintzat, irizpideetan, sentimentuetan baizik. Ez ola edo ala pentsatzen degulako, gure gogoa gori-gori dagoan labe bero bat dalako baizik. Eta suak, ikuitzen duan guzia garbizitan jartzen du.

Istoriak ere argi eta garbi erakusten digu ori. Gure taldeen izenak aldatu egin dira: oñaztarrak, ganboarrak, liberalak, kaslistak, integristak, jeltzaleak eta abar eta abar. Baiña gure barrengo sua leengoa bera da. Ori, atzo bezin kiskalgarria gaur, eta biar ere ala izango dan bildurrik nola ez izan?

Otañorekin ere berdin gertatu zan. Aren gogok, espaiñar abertzale bezela pentsatzen eta sentitzen zuanean, bertso sutsuak jarri zituan; eta eus-

kotar purrukatua bezela moldatu zituanak ere, berdin dira. Egur-mota ezberdiña, alegia: batean pagoa eta bestea aritza, esate baterako. Baiña bein su artu ezkerero andik ateratzen diran garrak, berdin-berdiñak. Jainkoak goarda, beatzik ara urbildu gabe!

Baiña abertzaletasunarekin zer ikusirik ez duan politika ere bada Pedro Mariren bertsoetan. Erria nola gobernatu bear dan adierazten duten bertsoak, alegia.

Zazpi bertso moldatu zituan arek 1893-an izenburu onekin: *Republika ta fueroak edo Mendiburuko maiztarra. Juventud republicana* izeneko aldizkarian agertu zituan. Onen bildumarik ez degu inun arkitu; eta pena da, Pedro Mariren ezagutzen ez diran beste bertsoen batzuk an izan ditezke eta.

Zazpi bertso oiek ipui bat tajutzen dute. Mendiburuko maiztarra bere alaba, suia eta illobak bisitatzera dator. Etxera ostera joaterakoan, bere naia azaltzen du: Joxe, illobarik zaarrena, zortzi urtekoa, berekin eramatea, “esanaz zorrotz kalea dala gazi-tientzako txarrena”. Ala, Goierrira eramaten du.

Aitona eta illoba atzera Donostiara datozenean, mutillaren aitak onela galdetzen du:

– Mutill ederra, bañan nol’ote dago eskolaz?

Aitonak:

– Euskalduna da eta fueroak maite ditu, karrikako errepublikano gaiztoz kutsatu gabe.

Suiaren erantzunak Otañoren iritzia azaltzen du:

– Beren modura gobernatubaz probintzi t’erri bakoitza, ortik fuerora zer diferentzi dago, aitona? Zer? Utsa.

Urte eta aldizkari berean, *Bastilla* izenarekin bost bertso agertu zituan Pedro Marik, gaztelu ura artu zutenak gora altxatuz. Ona bigarren bertsoa:

Bastilla deitzen zitzaion etxe
tzar bat Parixen gaiñduba.
agintariyen josta-lekuba,
mendekuen infernuba,
jende “txe” dena oiñperatubaz
luzaroan egonduba:
gaur eun ta lau urte, altxarik
aserre erri miñduba,
onen indarrez izan zan ura
purrukatu ta kenduba.

Garai artako euskaldun batek orrela pentsatzea naiko ezkertarra izatea dala derizkiot. Otañoren iritzi oiek eta aren denborako euskaldun askorenak alkar jo egingo zuten. Baiña Pedro Mariren beste alderdi bat azaltzen digute.

Bukaera

Asieran esan bezela, Pedro Mariren bertsoetatik aren bizitzaren berri ateratzen aalegindu naiz. Oraindik ere beste tanta batzuk emango lituzke fruitu orrek, eskua geixeago estutuz. Baiña esandakoak naikoa izango dira, gaurkoz beintzat.

Bertsolari eta olerkari bikaiña ura. Xalbadorrengatik “bertsolarietan olerkariena eta olerkarietan bertsolariena” esan izan bada, epai orrek berdin balio du Otañorentzat ere. Baita Bilintxentzat ere. Irurak bertsolari-olerkarien taldean daudela esan nai nuke, zein baiño zein iñolaz ere asi gabe noski. Irurak gaillur ortara oso bide ezberdiñetatik igoak. Baiña adin beretsuan; Pedro Marik berrogei ta amairu urte baitzitan il zanean. Bilintxek berrogei ta bost. Xalbadorrek berrogei ta amasei.

Pedro Mariren bertsoetatik beste au ere atera dezakegu: ura etzuala Euskal Erriak edo, obeto esateko, etzutela emengo orduko agintariak bear bezela

estimatu. Alako gizonak zeruaren opari bat dira. Baiña emen etzan alakotzat artu. Orregatik ibili be- ar izan zuan ibili zan bezela.

Gaurko ospakizunarekin bidegabekeri bat zu- zentzen ari gerala esango nuke. Barkazio eske gato- zela, alegia. Neri, beintzat, Pedro Mariren gaia berri- tzen detan bakoitzean, bi sentimentu ernetzen zaiz- kit. Batetik arritu egiten naiz, aren bertso dotoree- kin. Bestetik, berriz, goibeldu, Euskal Erriaren arenganako portaera ikusita.

Ala ere, eun urteren buruan euskera ez-ezik bere bertsoak ere zutik ikustea izango litzake aren- tzat pozik aundiena. Bien etorkizuna, izan ere, alka- rri lotuta dago: euskera bizi bada, Otañoren bertso- ak ere biziko dira; eta auek arnasik badute, gure iz- kuntzak ere bai.

Jose Aierberen *Alako batean liburuaren* aurkezpenean

(Donostiako Loiolan, 1998-IV-23-an)

JAUN-ANDREAK: Gaur emen zeraten guziok, edo geienok beintzat, oroipen bat izango dezute gogoan: orain ia urte t'erdi leku ontan bertan bildu giñala, beste liburu baten aurkezpena egitearren. Aren egillea, gaur bere liburuaren aurkezpena egiten duan Jose Aierbe adiskidearen aita genduan: Bartolo zana.

Au andik laster joan zitzaigun. Gizon bakoitzak iru gauza egin bear omen ditu mundu ontan: ondorengoren bat ekarri, zugaitzen bat aldatu eta liburuaren bat idatzi. Bartolo zanak iru eginkizun oiek ederki bete zituan: famili ederra azi zuan, makiña bat zugaitz aldatuko zituan bere Loiolako Ubegi baserrian, eta bi liburu utzi zizkigun.

Bartolo jauna joan zala esan det, eta alaxe da. Baiña gaur ere emen degula esango nuke. Ez aren oroipena gogoan degulako bakarrik; baita ere gaur aurkezten degun liburuak, beraren seme Josek idatzi duanak, aitaren itzaurrea dakarrelako.

Semeak eskatu zion mesede ori; eta bai aitak baiezkoa pozik eman eta mandatua zuzen bete ere. Burutik pasako zitzaion noski, semearen liburu agertzerako, bera mundu ontako lanak egiña izango zala. Baiña, ezer ez balitz bezela, idazteari ekin, erioaren begi gorriak bildurtzen etzutela erakutsiz.

Gure artean ez det uste olakorik iñoiz ezagutu danik: egille baten liburuarentzat aita zanak itzaurrea egitea. Baiña ori ziurtzat emateko patxara geia-go bearko litzake.

Dana dala, famili beraren bi gizalditan literatur-sena nola loratu dan ikusten degu: aita idazlea, eta semea ere bai. Euskal Erriari sarri samar gertatu da ori. Adibide batzuk jarri ditzagun.

Pello Errotarenean, bera bertsolari; Miel Anton semea eta Bautista biloba ere bai; eta alaba Mikela-ri, aitaren bizitza zor diogu. Otañotarretan, aitona Errekalde Zarra, Jose Bernardo semea eta Pedro Mari biloba, irurak bertsolari. Txirrita bertsolariak idazle txukuna eta egokia izan zuan bere illoba Jose Ramon Erauskin. Erreteriko Lujanbiotarrak, Txirritaren lengusuak, iru anai izan ziran bertsolari. Lexoti izeneko bi bertsolari izan dira Oiartzunen: aitona eta biloba. Baita Gaztelu izenekoak ere Usurbillen: osaba eta illoba. Erreteriko Zabaletarrak, bi anai bertsolari. Erri bereko Zapiraindarrak, gizaldi batean bi anai bertsolari: Juan Krutz eta Jose; eta urrengoan aren illoba eta onen semea, *Ataño* izenordeko idazle oparoa. Bizkaiko Enbeitatarrak ere iru gizaldi badira bertso-doaia berekin izan dutenak. Aita-semeak bertsolari, baita ere, Azpeitiko Lizasotarrak, Gernikako Lopategitarrak, Urepeleko Xalbadortarrak, Urrietako Alkaindarrak, Errezilko Loidisaletxetarrak...

Beste aurkezpen bat izango degu laster: Aieteko Segundo Kalonjerena, *Loreak udan intza bezela* liburuarena. Baiña bera bertsolari, bai bi anai ere eta batez ere bere osaba Lino eta aita.

Zerrenda onek, osoa izateko, beste izen asko bearke lituzke agian. Baiña lerro auek idazterakoan gogoratu zaizkidanak papereratu ditut. Falta diran oiek barka dezaidatela, arren.

Baiña, besterik gabe ere, erakuspen ederra ematen digu: etxeko giroak zer esan nai duan ango landare berrientzat. Ori adierazten digun esaera zarririk ere bada: "Umeen zentzuna, etxean entzuna"; "umeak zer ikusi, ura ikasi"; "enborretik ezpala".

Ori lurralde guztietan gertatuko da. Baiña emen areago agian. Euskal Errian, izan ere, bi izkuntza eta kultura alkarrekin bizi dira. Gazte batek biak batera arnasten ditu. Orregatik, gure izakeraz ondo jabetuko bada, kabi bero eta gozoren bat arkitu bear du etxean.

Ori da Aierbetarreanean gertatu dana. Beren Ubegi baserria, naiz eta Loiolako eta Donostiako kale gorritik bi pausora egon, gure izkuntzaren gordeleku sutsua izan dala dudarik ez da. Barrunbe artatik atera diran iru liburukak dira testigu. Baiña giro ori sortzen meriturik aundiena gurasoak izan dutela ere dudarik ez da. Jose onek aitari diona alegia:

“Bertsotarako griña zugandik
datorkidala jakiñik...
lan au artzea ez da arritzeko,
ainbeste zor badizut nik.
Bizi izan ziñan arte bertsoak
ain gogozkoak izanik,
ilda eskeiñiko ez banizkizu
ez neukake barkamenik.

Baiña aita zana etzan izan etxe artan paperik beztutzen asi zan aurrena. Urte asko dira Jose semeak bertso-sail bikaiñik jarri eta egunkarietan argitaratzen asi zala. Prosaren esparruan sartu zan gero, eta artikulu ederrik eskeiñi zigun. Baita gatz eta piperrez ondo igurtzitako txiste-mordoa ere. Se-mearen lanak izan ziran argia leenen ikusi zutenak.

Ala ere, aitak aurrea artu zion liburugintzan. Gogoan det: Donostian bertso-jaialdiren bat zan. Jose onekin topo egin eta onelatsu esan zidan:

– Gure aita bere bizitza idazten asia da, zer ari dan ikusi nai badezu.

Bizitza ori dezute *Nere mundualdia* liburua, orain amar urte argitaratua. Urrena ere, aitarena:

igaz emen aurkeztutako *Zaarrak berrituz* izenekoa. Gaur, berriz, semearena: *Alako batean* izena duana.

Baiña oar bat egin bearrean gaude. Aita-semeak gorai patuz ari gera. Baiña meritu guzia ez da bikote orrena. Aierbetar auek, beren on-itxurarekin, malizi-puskatxo bat ere badute. Ala, liburu oiek moldatzeko, etxean bertan arkitu zuten sekretaria bat, bentaja guziak berekin dituana: langille purrukatua eta merkea: Joseren alaba Mirari alegia, liburuak ordenadorez pasa eta prestatu dituana. Aitonak eta aitak muxu emango zioten gero eta kito. Orra musu-truk lan egitea zer dan.

Baiña luzatzen ari naiz eta liburuaren mamiaz zerbait esan dezagun. Puskarik aundiena bertsoak betetzen dute. Prosa, berriz, morroi-gisa dago, bertso-sail bakoitzaren nundik-norakoak adierazteko.

Bertso-sail oiek era askotako gaiak dituzte. Batzuk Josek bere bizitzatik atereak dira. Beste batzuek gaurko gizartearen kezka nagusiak agertzen dituzte. Izadiaren mireslea dala egal guzietatik ageri du Josek liburu ontan. Lagunen benetako maitale azaltzen zaigu beste sail batzuetan. Kirolzalea dala ere sarri ikusten da.

Bertso-sail danak erabat artu ezkeru, Josek liburu ontan bere buruaren argazki-moduko bat egiten digula ikusiko degu. Alderdi onez ondo ornituta-ko gizona azaltzen zaigu. Baiña alderdi oiek zein diran ez noa esatera, danen aurrean koloreak gorritu araziko genizkioke eta.

Onek oroipen bat ekarri dit. Orain ogei urte pasatxo, Xalbador zanaren *Odolaren mintzoa* liburua argitaratu aurretxoan, Urepeleko aren etxeko sukaldean inprentaren pruebak zuzentzen ari giñala, onelatsu esan zidan artzai bertsolari arek:

– Badut bildur puska bat liburu horrekin, hor aitorpen aunitz egiten ditut eta.

Egia zion. Bertso-sail zoragarri aien bidez ikusten baita ondoen aren biotzaren aberastasuna.

Ori da poeta guziekin gertatzen dana. Bertso-gintzan ari dirala eta uste gabea, beren burutapen eta sentimentuak azaltzearekin bat, aitorpen garbia egiten dute, beren buruaren argazkia egiñez.

Ortaz gaiñera, idazleak, nai dan motatakoa izanik ere, batzuek geiago eta besteak gutxiago, nork bere erriaren berri ematen digute. Gai ontaz artikulua jakingarri bat du Barojak, *La literatura y la historia* izenburuarekin. Erri baten izakera ezagutu nairik, batzuek literaturari eltzen omen diote; beste batzuek, istoriari. Baiña bietan ispillurik garbiena, irudirik leialena ematen duana, literatura omen da.

Euskal Erriari dagokionez ere gauza bera esan diteke. Gure artean istorilari onik izan da noski. Ala ere, Euskal Erria zer dan jabetu aal izateko, bertsolariak ikasbide ohea izango dira agian. Baiña gauzak beren neurritik ez ateratzeko, beste onela esan dezagun: istorilariak erri baten alderdi bat erakusten dutela; eta idazleak, bestea.

Xenpelar, Bilintx, Udarregi, Pello Errota, Otaño, Txirrita eta abar, bertsolari aundi aiek eta bai txikiak ere, Euskal Erria zer dan ikusteko leioak ditugu. Orra or azterketa sakon baten gaia: bertso zaarren bidez zer nolako Euskal Erria ikusten degun.

Aitatutako bertsolari oiek, eta beste guziak ere berdin, nork bere garaiko Euskal Erriaren berri ematen dute. Baiña bertso-jartzailleak oraindik ere bukatu ez diran ezkerro, oraingoak, eta oietako bat Jose degu, gaurko Euskal Erriaren berri azaltzen digute. Eta berri zeatza eta jakingarria beti edo geiennetan, bertso-jartzaille auek jende argia izaten dira eta.

Bukatzeko, Joserren prosaz zerbait esan dezagun. Jenero ortan ere, bertsoetan ez-ezik, idazkera garbia eta egokia, naturala eta ondo bideratua,

ulerterreza eta eroso dauka. Gai askotarako balio duan tresna eskuan du gure Josek.

Orregatik, azken itz auetan gauzatxo bat esatera ausartuko nintzaioke. Ez dezala pentsa liburu onekin alor ontan bere egitekoak bete edo bukatu dituanik. Bertsoz edo prosaz tajutua, eta aldatzearen ontaz obe bearbada, Joseren beste liburu baten zai gelditzen gera. Ez diogu epe esturik jarriko, baiña asi dedilla lanean. Bukatutakoan, beste aurkezpen bat egingo degu emen bertan, eta une ontatik zuek danok ospakizun artara konbidatuak gelditzen zerate.

Besterik ez.

Euskal erromantzeen bilketaren pausoak

(Derio, 1998-VII-10-an)

EUSKAL erromantzeen bilduma aurki kaleratuko da. Aal dan bildumarik osoena egiten aalegin-du naiz. Baiña ez da osoa izango. Nere eskuetara iritxi gabeko erromantzerik izango da noski oraindik ere zokoetan edo aiton-amonen buruetan, eta agertu ere egingo dira banaka batzuk beintzat, denbora asko baiño leen. Orixe da, ain zuzen, nik ere nai nukeana, gure izkuntzaren altxor ori gero eta aberatsagoa izan dedin.

Ala, illabetea ez da oraindik izango, baiña bilduma orren probak zuzentzen ari nintzala, Labairu elkarteko Adolfo Arejita adiskidearen deia izan nuan: euskal erromantzeei buruz itzaldi bat nai zutela. Zama baten azpian leer eginda dijoan gizonari lepoan beste zenbait kilo erantsiko ote dioten galde-tzea zan ori. Baiña Labairutarrekin zor aundia daukat nik leendik ere. Ezezkorik ezin eman, beraz. Baiña baiezkorik ere ez nintzan bereala esaten auzartu. Egun batzuen epea eskatu nuan.

Denbora-puska bat zan nik nai nuana, gai orri nundik eraso pentsa aal izateko. Alderdi errez bat billatu nai nion. Ortarako, Pello Esnal adiskideari dei egin nion, azterketa sakonik egiteko gauza ez nintzala esanez, bestela ere ez, baiña nekearen mende nengoalako batik-bat. Eta berak erakutsi zidan bidea:

– Bilduma ori dala bide, ainbat urteko zeregin ortan, alegia, makiña bat gertaera izango dituzu.

Zergatik ez dituzu oiek kontaktzen? Jakingarriak izaten baitira. Zure langintza orren istoria egin ezazu.

Ondo iruditu zitzaidan. Ala, Arejitari deitu nion. Berak ere ontzat artu zuan gai ori. Erabaki orren ondorena dezute, beraz, gaurko *itz aspertu* au. Ez bainaiz *itzaldia* deitzera ausartzen. Kontu kontari jardungo naiz. Ez det uste aspertuko zeratenik.

Noiz topo egin nuan nik aurreneko aldiz euskal erromantzeekin? Eta jenero berezi bat zala noiz oartu ote nintzan? Azpeitiko Loiolan, ziur aski, latiña eta abar estudiatzen ari giñala.

Azpeiti eta Azkoitiko erriak bere magalean dituan eta paper zaarretan Iraurgiko Arana esaten zaion lurralde ortan, izan ere, euskera jaun eta jabe zan garai aietan. Erderazko itzik nekez entzuten zan. Gogoan det: Oñatz aldera jo genduan batean, gure arteko erdaldun batek adiñeko baserritar bati erderaz zerbait ere galdetu egin zion, eta erantzuna au izan zan: “*No entender*”. Erderaz tutik ere etzekitenak aiton-amon askotxo ziran oraindik ere ango mendi-baserrietan.

Orregatik, ango basilikan elizkizunik geienak euskeraz izaten ziran. Ala, sermoi asko entzuten ginituan jesuita-ikasleak gure izkuntza zaarrear. Euskaldunak bapo, noski. Erdaldunak, berriz, beren kasa otoitz ixilla egin bear. Baiña oietako batek, napar erdalduna bera, Ameriketan urte-mordoa egin ondoren onera etorritako batean, onela esan zidan:

- *Cuando oíamos en Loyola aquellos sermones en vascuence, yo no entendía ni jota, pero me sonaban bien al oído. Ahora, en cambio, pongo la televisión vasca, sigo sin entender nada, pero me suena mal. ¿Qué es lo que pasa?*

San Inazioaren bizitzan kontaktzen danez, Loiola-ko zaldunak damatxo bat omen zuan biotzeraiño

sartua; eta, Iruñen zauritu eta Loiolara ekarri zute-
nean, bere oiña sendatu bitarteko egon bear luze
artan, esna zegoala ere, arekin amets egiten zuan.
Loretxo ura ez omen zan nornai, goeneko maillakoa
baizik Espaiñiako garai artako gizartean. Sermola-
riak Iñigoren pasarte ura bein baiño geiagotan aita-
tzen zuten. Eta erdaldun ikasleak, berentzat zearo
ulerteziña zan *bla-bla-bla* aren erdian, bat-batean
auxe entzuten zuten:

- *Condesa, marquesa, duquesa, princesa...*

Eta beren artean auxe zioten:

- *Ahora ya sé por dónde va el sermón.*

Aragoiko ikasle batek, beste izkuntza batean
mintzatzen zan erri bat ikusirik, etzuan onik izan
euskera ikasten asi gabe. Eta naikoa menderatu
zuan. Denbora berean, makiña bat euskaldunek ja-
ramonik ere etzioten egiten gure izkuntza xaarrari.

Alako urteak ziranez, euskerazko eskolik ez
genduan. Baiña euskal liburutegi ederra zegoan gu-
re mende. Ez genion iñori baimenik eskatu bear an-
dik libururik ateratzeko. Nik, beintzat, euskal libu-
ruren bat edo beste beti izaten nuan nere maai gai-
ñean.

Liburutegi ortan an zegoan Azkueren kantute-
gia ere, beraren leenengo argitalpena, noski, amaika
tomotan atera zana. Ango doiñuekin nik jai neukan.
Baiña burutazio bat izan nuan: gure erriaren anima
kanta aietan egongo zala ispillu batean bezin garbi.
Ala, tomo aiek banaka artu eta kantu guzien letrak
irakurtzeari ekin nion.

Tomo oietako amargarrenak onela du izenbu-
rua: *Romances y cuentos*. Bostgarrenak, berriz: *En-
dechas y elegías*. Oietan bakarrik erromantze-mor-
doa dago. Bereala jabetu nintzan kanta oiek bertso-
larien bertsoekin zer ikusirik etzutela.

Gure euskal liburutegi artan baziran liburu txiki batzuk *Itzaldiak* izenarekin. Monarkia-denboran *Euskal-Esnalea* elkarteak Donostian antolatzen zituan itzaldiak ziran aiek, ondoren bertako *Martin eta Mena-ren etxean* argitaratuak. Itzaldi oietako bi Eibarko Polikarpo Larrañaga apaiz jauna zanak eman zituan, Arrate gai artuta, 1923-an. Oiek ere irakurri nituan, eta an arkitu nuan:

Arrateko zelaiko bai floridadea,
andixek gora dago zerura bidea.
Aldatza igaro ta zelai landa baten
Birjiña ta Semia atsegin artutzen...

Erromantze fiña eta zoragarria da, berez; baiña erderatik artutako itz batzuk dituana: *floridadea*, *boladu*, *enkarnada* eta abar. Ni, berriz, kaiku utsa orduan ere, eta itz oietxekin Eibarko lagun bati adarra jotzen jardun nintzan. Baiña gero barkazio-eske urbildu nintzaion, kanta ura perla bat zala aitortuz.

Loiolatik, Burgosko iparraldean dagoan Oña errira joan giñan. An ere poliki ornitutako euskal liburutegia izan genduan gure mende. Erromantzeekin artu-eman berririk izan ote nuan ez naiz oroitzen. Baiña bi liburu eder irakurri nituala gogoan det: Pedro Maria Otañoren *Alkar* izeneko bertso-liburua eta Pedro Migel Urruzunoren *Ipuiak*. An nintzala, oso enkargu berezia eman nien eskutitzez etxekoei: Tolosako azokara bertso-saltzailleren bat agertzen bazan, paperen bat erosteko ari, eta mese-dez bialtzeko. Bat edo beste bialdu zidaten; baiña, damurik, oietxek zein ziran ez nuan apuntatu.

Urrengo iru urteak Xabierren igaro nituan. Orduan ekin nion bertso zaarrak biltzeari, udarako oporretan Loiolara joanda eta gaztetasunak berekin duan sasoiarekin. Zenbait euskal liburu ere bageni-

tuan an; baiña nik erderazko bi eskuratu eta irakurri nituan: Manuel Lekuona zanaren *Literatura oral vasca* eta Justo Maria Mokoróa zanaren *Genio y lengua*. Biak ere zer esan aundikoak euskal kulturán, eta neri ere mesede aundia egin zidatenak, leendik nere barruan nerabilzkian irizpide asko indartu zizkidatelako.

Esan bezela bertso zaarrak biltzen ari nintzala, ez naiz gogoratzen nola, baiña nere belarrietara albiste jakingarri bat iritxi zan: bertso-bilduma ederrén bat bazala Arantzazun. Ala, ara joan giñan 1955 udaran beste jesuita bat eta biok. Ni bertsoen usaian; eta nere laguna beste ikerketa bat egin naian: San Inazio zauritu zutenean, nundik nora ekarri ote zuten Iruñetik Loiolara. Batzuen iritziz, prantzes soldaduei iges egítearren itzuli aundia egiña izango zuten: Iruñetik Arabara eta emendik Oñatitik barrena Loiolara. Baina Iruñen andik urteetara azldutako agiri batek dionez, Betelutik barrena ekarri zuten. Bide laburrenetik, alegia. Baiña aitzeki orrekin bost bat egun gogoangarri antxe pasa genituan, Gipuzkoako Zaindariaren babesean.

Orduan ezagutu nuan aita Luis Villasante, gaur bezin umil eta zintzoa orduan ere. Baita aita Jose Inazio Lasa ere, istorilari saiatua benetan, Euskal Erriko artxiboetan makiña bat miaketa egindako gizona.

Egun batean San Juan Artiaraiño igo giñan, Oñatiko Iñaki Zumalde idazlea bide-erakusle genduala, lepo artatik Arabako lautada ikusiz. San Inazio andik barrena ekarria izango zala pentsatzen baitzan. Artia baserrian famili bat bizi zan. Baiña andik laster alde egin zuten.

Beste arratsalde batean, Urbiatik aurrera segi eta San Adriango koba-zuloraiño iritxi giñan. Urbian giñala, an azaldu zitzaigun aita Lasa. Mantzarella edo kamamilloa biltzera igoa zala esan zigun,

eta Kubako bere adiskide batzuei bialtzeko zuala. Onela esan zigun:

– *Porque yo he vivido varios años en Cuba. Aunque ni yo influí en Cuba, ni Cuba influyó en mí.*

Geroztik, bein baiño geiagotan alkarrekin topo egin genduan Urbia aldean aita Lasak eta biok. Udara-partean igandero igotzen zan bera bertako ermitan eguerdiko amabietan meza ematera. Laguntzera, Zegamako Papelerako buruzagiren bat etortzen zan; eta entzutera, makiña bat mendizale biltzen zan, eta batez ere inguruko artzaiak. Ala, aita Lasari onela esaten zioten oñatiarrak: *el arzobispo de Urbía.*

Batean, orratik, oso entzule berezia izan zuan: garai artan Espaiñiako turismo-ministroa zan Manuel Fraga-Iribarne jauna, bertaraiño helikoptero batean igoa. Eta aita Lasak, jaun ura bere aurrean ikusi zuanean, erderaz egin zuan egun artan igandero ko homilia, baiña itz auekin asiera emanetz:

– *Excelentísimo señor ministro; excelentísimos señores pastores...*

Fragari graziko erori omen zitzaion. Ateraldi orren berri Gipuzkoa osoan zabaldu zan. Ori baita berdintasuna egoki eta dotore egitea: ez goikoa jextiz, baizik-eta beekoa igoz.

Arantzazu aldean onela genbiltzala, nik nerea buruan. Beren bertso-bildumaren galdea egin nien prantziskotarrei, eta aiek nere eskuan jarri zuten liburu-moduko bat, folio neurrikoa; geien bat aita Lizarralderi zor zaiona. Ni gaxte bat nintzan orduan, ogei ta zazpi urte, eta lotsatu ere egiten nintzan fraileak nerekin izan zuten borondate ona eta esku zabal ikusita.

Baiña bilduma ura artu eta Arantzazun egon giñaneko txolarte guzietan bera kopiatzeari ekiten nion. Uraxe zan luma garboso dantzatzea! Artean

fotokopiadorarik ez baitzan. Gero, zer izango eta laguna gaixotu egin zan. Ala, beste egun batzuk luzatu bear izan genituan gure ango aldia. Esan bearrik ez dago nik zertarako aprobetxatu nuan. Segi, beraz, lumarekin lan egiten.

Bilduma artan Arantzazuko Ama Birjiñaren erromantze asko arkitu nituan, beren doiñuekin gaiñera, danak ez bada, asko beintzat. Kanta oieta-ko batzuk Azkuek ere badakarzki bere kantutegian; baiña an beste zenbait geiago ere billatu nituan. Iturri oparoa, beraz, angoa.

Baiña ordurarte bertso biltzen ixil-ixilik ari baintzan ere, nere sekretotxoan antxe asi zan zabal-tzen. Gerra ondoren ogei urte baraurik pasa ondoren, 1956-an euskal jardunaldi batzuk antolatu ziran Arantzazun; eta ango praileak, ni zertan nenbilen zekiten ezkeron, nere izena ere eman zuten. Ala, ixilkako bilketa-lan ura zer zan adierazi bearra izan nuan. Orixe izan zan nere leenengo itzaldia, zer asmo nituan agertu nuana.

Beste erromantze-iturri bat Bilboko gerra aurreko *Euzkadi* egunkaria izan nuan. Sail bat bazuan *Euzko-Erri Jakintza* izenekoan. Egunkari orren paper-punta edo *recorte* batzuk andik edo emendik eskuratuak nituan, eta aietan erromantze batzuk arkitu nituan. Ori dala-ta, 1962 urtean, oker ez bana-go, Bilbora joan, Diputazioko liburutegira sartu, *Euzkadi* ori eskatu eta egun batzuk igaro bear izan nituan lumari eragiten.

Bertso zaarrak biltzen ari nintzala, albiste bat banuan bein baiño geiagotan nere belarrietara iritxia: Jose Ariztimuño apaiz jaunak, *Aitzol* izenordea erabiltzen zuanak alegia, bilduma aundia egiña zuala errepublika-denboran; eta altxor ori Gipuzko-ako Aldundian egongo zala.

Ala, egun batez bertako artxiberoa zan Fausto Arozena jauna zanarengana joan nintzan. Zer nai nuan adierazi nion eta onelatsu erantzun zidan:

- Bai; zuk nai dezuna emen dago. *Aitzol* zanak, gerra asi eta Donostiatik alde egiterakoan, onela pentsatu zuan: "Nere bilduma ori nun utziko det? Seguruena nun egongo da? Diputazioan, dudarik gabe. Ara eramango det". Egin ere ala egin zuan. Bilduma ori etxe ontan dago geroztik. Baiña emengo buruaren baimena bearko dezu.

Gipuzkoako Aldundiaren buru Jose Maria Caballero jauna zana zan garai artan, tolosarra, ni bezela; eta nere aita zana ezagutzen zuana. Orrek asko erreztu zidan bidea. Berarengana joan eta zer nai nuan jakiñaren gaiñean jarri bezin laster, ni bertan nintzala, Fausto Arozena jaunari dei egin zion. Au bereala etorri zan, eta bilduma ori zer zan argi eta garbi adierazi ere bai.

Biak izketan ari zirala, eta ni bertan entzule nintzala, eta pixka bat lotsatuta ere nengoala, zera bururatzen zitzaidan: une arek bere laztasuna bazuala. Ni naizen tolosar onek gerratean alde batekoak afusillatutako tolosar baten paperak eskatzen nizkion, nori eta gerrate berean beste aldekoak aita eta osaba afusillatu zizkioten beste tolosar bati.

Jose Maria Caballero jauna oso jator portatu zan. Une berean baiezkoa eman zidan.

Ala, urrengo batean, Fausto Arozena jaunak Diputazioko ganbarara eraman ninduan. Antxe zegoan, txoko batean, *Aitzol* zanaren bilduma, kajetan sartuta. Asi nintzan ango paper zaarrak ateratzen, begiratzen eta kopiatzen. Autsez ederki bete ere bai. Ia ogei ta amar urte baitziran, paper aiek iñortxok ikuitu gabe zeudela.

Aitzol zanaren bilduma orrek bi alderdi ditu: bata aberatsa eta bestea pobrea. Itxura danez, arek jendeak buruz zekizkian bertso zaarrak kopiatzea eta bialtzea eskatzen zuan. Eta laguntzailleak ere alaxe erantzun zioten. Aiton-amonen aotik kanta zaarrak bildu, alegia; paperera pasa eta bialdu. Ba-

tzuetan zaar jende orren buruan beste inun etziranak ziran; eta ortan du bilduma orrek bere aberastasuna. Baiña beste batzuetan zaar maitagarri aien aotik ateratzen ziranak, bertso-paperetan eta beste zenbait aldizkaritan ere bazeuden. Eta askoz obeto egon ere. Ortxe du bilduma orrek bere pobretasuna.

Aitzol zanak zergatik ez ote zituan bertso-paperrak eskatu? Iru edo lau ale besterik ez baitago aren bilduman. Bitartean, bertso-paper asko argitaratzen ziran garai artan Euskal Errian, batzuetan leengo bertso zaarrak, besteetan berri-berriak, orduko bertsolariak moldatuak. Nola ez ote zan ortaz konturatu gure *Aitzol* ori?

Dana dala, erromantze asko arkitu nituan bilduma ortan. Orregatik, *Aitzol* zanaren izena bein eta berriro azaltzen da laster argitaratuko dan *Euskal erromantzeak* izeneko liburu berri ortan. Milla esker, beraz, berari.

Baiña, zoritxarrez, nik *Aitzol* zanaren bilduma ori aztertu izanaren otsak iritxi ziran aren illoba baten belarrietara ere. Baita Aldundira azkar asko bere pausoak zuzendu ere. Orra zer nai zuan:

– Bilduma ori nere osabarena zan; osabaren ondarea neri dagokit; nerea da, beraz, bilduma ori.

Orixe izan zan aren silogismoa. Aldundiak onela erantzun zion:

– Bilduma ori zure osabak bildu zuan. Baiña ez jaun partikular bat bezela, alako elkartearen izenean baizik.

Eztabaida sortu zan, beraz, *Aitzol*-en illoba eta Aldundiaren artean. Azkenean, Salomon erregearen erabakia artu zuten: bilduma ori bi zati egitea: bata illobarentzat, eta bestea Aldundiarentzat. Orrela egin zuten. Orain, berriz, illobak beste puskarekin zer egin zuan ez dakigu. Eta Aldundian ez dakite beren puskarekin zer gertatu zan; ezta nun dagoan

ere. Ango liburutegia lekuz bi bider aldatu baita gerroztik.

Dana dala, batetik eta bestetik bilduz, erromantze zaarren nere bilduma loditzen zijoan. Bidasoaz iparraldeko liburuetan eta aldizkarietan bana-ka batzuk arkitu nituala esan bearrik ez dago.

Bitartean, *Auspoa* liburutegiaren aleetan leengo bertso zaarrak argitaratzen ari nintzan. Sarritan bururatzen zitzaidan erromantzeak ere plazaratu bearrak zirala. Nun eta nola, ordea? Bilduma ori etzan *Auspoa*-ren neurri txikietan sartzan. Liburu aundiagoa bearko zan. Baiña liburu aundiak diru geiago eskatzen du. Zer egin?

Ortan nengoala, sariketa baten baldintzak zabaldu ziran, Azkueren omenez, Lekeitioko errian. Erromantzeen nere bilduma baldintza oietan ondo sartzan zan eta ara bialtzea erabaki nuan. Epea bukatzen zan bezperan, goizeko ordubiak arte jardun nintzan paper-mordo ura prestatzen. Biaramonean, berriz, adiskide batek Lekeitoraiño eraman ninduan kotxean, eta angou udaletxean utzi genduan ainbat lan-orduren frutua.

Andik denbora-puska batera, epaimaikoen erabakia egunkariak zabaldu zuten. Baiña nere poza putzura, erderaz esaten danez. Irabaztuna beste bat zan. Ondoren, nik bialdutakoak itzuli zizkidatenean, kopia aietako batean onako itz au arkitu nuan, epai-maikoren batek erantsita: *folklorista*.

Ori idatzi zuana ez dakit nor izan zan. Baiña, zana zala, ez du ematen ura gure erri-poesiaren jenero berezi eta berdingabe baten aurrean zala konaturatu zanik.

Egia aitortu bear badet, ipurdiko bat izan zan neretzat ura. Saria irabazi izan banu, argitaratu ere bereala egingo nuan, noski. Baiña, alde batetik, inprentari pagatzeko dirurik gabe utzi ninduten; eta, bestetik, oso oztuta ere bai.

Ala, baztertuta gelditu zan erromantzeen bilduma ori. Baiña bestelako lanak banituan esku artean, eta zertan denbora pasa etzitzaidan iñola ere falta. Segi, beraz, bertso zaarrak bildu eta argitaratzen.

Bolara artan, leentxeago edo geroxeago, zenbait bertso-lariren bizitza eta bertso-bilduma plazaratu nituan: Bilintx, Fermin Imaz, Pello Errota, Udarregi, Axentxio Txanka, Gaztelu, Altzoko Imaz, Lexo, Paulo Yantzi, Juan eta Pello Zabaleta, Juan Maria Zubizarreta, Iturzaeta, Xenpelar, Txirrita eta abar eta abar.

Baiña Lekeitioko epaimaikoak erromantzeak baztertu izana etzan erabat kaltetarako etorri. Orduan argitaratu izan banu, izan ere, gaur baiño pobreagoa agertuko zan. Alde batetik, erromantzeen aldaera asko faltako ziralako. Geroztik azaldu baitira. Adibidez, Azkueren esku-idazkietan agertu diranak; eta oiek ez nituan Euskaltzaindian arkitu, adiskide baten etxean baizik. Baita ere Lapurdiko Luis Dassance jauna zanaren bildumatik eskuratu ditudanak ere. Eta, bestetik, ziur asko doiñurik gabe agertuko ziralako.

Doiñuak argitaratzea, izan ere, oso zaila zan garai artan. Eskuz idatzitako pentagramak maiz ikusiko dituzute urte aietako liburuetan. Etzan oso gauza dotorea izaten, baiña pasa-moduan gelditu ezkerero danak konforme, bai egillea eta bai irakurlea ere. Eta, artara egin nai izan ezkerero ere, lan astun ori nik nori enkargatu? Oztopo aundia zan ura nerretzat; eta, menderatzerik ez neukanez, buruauste ori alde bat utzi eta, esan bezela, nere beste lanekin segi aurrera.

Alakoren batean, ordea, aurrerapen berri baten albistea iritxi zan nere belarrietara. Idazteko makina bezelako bat bazala musika papereratzeko, eta Lazkaoko fraileak bazutela. Bertara joan eta, ango

beneditarrak lagun baititut, beren tresna ura berea-
la erakutsi zidaten. Tramankulu polita, benetan;
arrigarria ere bai garai aietan. Arrezkeroztik, eta ur-
te batzuetan, *Auspoa*-ren zenbakietan argitara
emandako doiñuak Lazkaon eta makina arekin ida-
tziak izan ziran.

Erromantzeen doiñuak ere bertan egingo zizki-
datelakoan, ekin nion bilduma ori berriro prestatze-
ari. Doiñu guziak batera ezin idatzi noski, eta pix-
kabanaka eramaten nizkien. Gaur dozena bat ale-
gia; eta andik amabost edo ogei-bat egunera, lan ori
bukatutakoan, beste mordoska bat.

Bitarteko egunak nolabait ere bete egin bear,
ordea, eta bestelako lanetan jarduten nintzan. Bai-
ña zer gertatzen zan? Beneditarrak ere beste lan ba-
tzuk ere bazituztela esku artean, presaka egin bea-
rrak. Musika kopiatzea eta argitaratzea, batik-bat.
Urte aietako eliz-kantarik geienak andik argitaratu
baitziran.

Ala, leengo doiñuak jasotzera eta berriak ekar-
tzera joateko abisua Lazkaotik etortzerako, denbo-
ralditxo bat pasatzen zan; eta, abisatutakoan, ni
buru-belarri sartuta nengoan eskutik ezin utzi di-
tezkean beste lan oietako batean; eta egun batzue-
tan ezin inñolaz ere arako bidea artu.

Ala, doiñuak kopiatze ori oso astiro eta luze zi-
joan. Garbi zegoan nik kopiatzaille azkar bat bear
nuala; artu, idatzi eta atzera itzuli bitartean aalik-
-eta denborarik gutxiena pasako zuana. Batean, ne-
re egoera orren berri eman nion adiskide bati, eta
arek onela esan zidan:

– Nik badet lan ori azkar nork egingo dizun.
Urrengoak neri ekarri.

Sinistu eta urrengo doiñu-mordoska berari
eman nizkion, berak bere kopiatzaille azkar orri era-
mateko. Ala, arek doiñu aiek artu eta eraman bai.

Baiña aiekin zer egin zuan oraindik ere ez dakit. Eske eta eske aritu nintzaion, baiña nere eskuetara etzan ez kopiarik eta ez orijinalik etorri. Eta erromantzeen lanaren aria orduantxe galdu nuan eskuetik.

Bitartean, leen esan bezela, sobra ere baneukan zertan denbora pasa. Eta oso eginkizun berezia gaiñera, bolara ortan indarra artu zuana. Gure erri-literaturari bide berria zabalduko ziona.

Ni gauza batek arritu nau beti, bai Euskal Errian eta bai emendik kanpo ere: erri-gizon eta emakume asko eta asko zein kontalari onak diran. Makiña bat ordu pasa izan ditut nik, Euskal Erriko mendi eta baserrietan ez-ezik, baita Aragoi, Gaztela, Kantabria eta abarretan, artzai eta nekazari jendearekin izketan. Baiña izketan baiño geiago, entzuten eta ikasten, eta bitartean nere buruari onela esanez: "Kontaera auek merezi lukete, ba, papereratzeta. Zer literatura ederra egin litekean, aozko *narrativa* au idatziko balitz!".

Ala, kontaera oiek *Auspoa*-ren liburu askotan agertzen dira, bertso zaarrekin batera, sail bakoitzaren adierazpen-gisa edo bertsolari bakoitzaren biografian. Baiña *narrativa* orrekin bakarrik liburuak osatzen ere asi nintzan: *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*, Sebastian Salaberriaren *Neronek tirako nizkin*, Uztapideren *Lengo egunak gogoan*, Txirritaren illoba zan Jose Ramon Erauskin zanaren *Aien garaia*, Iñaki Alkain zanaren *Gerrateko ibillerak*, Jose Manuel Arrizabaloren *Baso-mutillak*, Juan Jose Irazustaren *Nork bere bidea*, Atañoaren *Txantxangorri kantaria* eta ondorengo bere beste amabi liburuak... Eta abar eta abar. Danak ezin izendatu, zerrenda luzeegia izango litzake eta. Baiña poz aundi bat da neretzat prosa orri asiera eman izana. Aoz ao zebillen kontalaritza bikaiña papereratu izana. Euskeraz pentsatutako euskera orrekin li-

buruak egin izana. Leen esan dedan bezela, gure erri-literaturari bide berria iriki izana.

Baiña liburu oiek gauzatzeko, leenengo erri-jende orrekin patxaraz itzegin bear da. Urrena, magnetofonoz grabatu eta andik liburua idatzi. Edo, bestela, erriko jende orrek berak eskuz idatzi, eta ondoren orri oiek neri bialdu, nik makinaz edo ordenagailuz garbira pasa ditzadan. Ala, liburu bakoitzak zenbat ordu-pilla bear dituan ez dago esaterik. Ez da lan zailla, baiña bai pazientzi asko eskatzen duana.

Bestetik, berriz, erderaz ere egin ditut olako beste liburu batzuk, lurralde auetako zenbait aitonen kontaerak jasota: Kantabria, Napparoa, Hueska, Burgos, Jaen, Asturias eta Leon.

Baiña orrekin ere erromantzeen bildumak beste atzerapen bat izan zuan. Ala ere, ez dezala iñork us-te izan nere zor ortaz iñoiz ere aaztutzen nintzanik. Beti gogoan neukan, eta kezka orrek arantza batek bezela zulatzen zuan nere barrena.

Bitartean, azken urte auetan beste aurrerapen bat etorri zaigu: ordenagailua; eta, arekin batera, musika idazteko programak. Ni bizi naizen Donostiako San Inazio Ikastetxeko irakasle bat, berriz, oiek erabiltzen artista utsa da. Urte auetan *Auspoa*-k agertu dituan doiñuak, berak papereratuak dira. Orrek nere oztopo eta zailtasun guziak ankaz gora bota zituan; eta aitzekirik gabe utzi ninduan.

Bestetik, berriz, orain sei bat urte, gure *Auspoa* liburutegia eta *Sendoa argitaletxea* batu egin ziran. Obeto esateko, *Sendoa*-k bere kontu artu zuan *Auspoa*. Liburu-sail berri bati asiera eman ere bai, leen liburu txikiak bezela, liburu aundiak ateratzeko, *Auspoa-ren Sail Nagusia* izenarekin. Antxe azaldu dira, argitalpen zuzendua eta osoago batean, onako liburu mardul auek: Txirrita, Basarri, Lasarte, Pello Errota, Xenpelar, Otaño eta Bilintx. Baita karlisten

gerrateetako bertsoak ere. Baita bertsolari-txapelketen istoria ere. Ondoren, Lazkao Txiki il berriaren gertakizunak, txisteak eta bertsoen antologia oparo bat ere bai.

Asieratik asmo bat artu genduan: euskal erromantzeak ere sail ortantxe bear zutela. Ala, noizbait bada ere, ez noski guk nai bezin laster, iritxi zaie bere txanda. Liburu ori, leen esan dedanez, egun gutxiren barruan agertuko da.

Ez dakit jendeak zer iritziko dion. Nolako arrera egingo dion, alegia. Akatsak izango dituala dudarik ez da. Baiña nik nerea aitortuko det: ni pozez gainezka nagoala, liburu ori ondo edo gaizki argitaratzearekin nere lepotik zama bildurgarri bat bota dedalakoan. Ori, leenengo.

Bestetik, berriz, itz aspertu onen asieran adierazi dedanez, nere bilduma au ez da osoa izango, Jaunari eskerrak. Erromantze geiago ere agertuko dira oraindik, bai jendearen aotik jasota eta bai artxibo-zokoetatik aterata. Ea, bada, urteen buruan beste bildumaren bat agertzen dan, au baiño osoa goa eta onen okerrak zuzenduz.

Zuek, bearbada, beste itzaldi-mota bat naiko zenduten. Erromantzeen teoria-iritziak, sistematizazio eta orrelakoak eskeiñiko lituzkeana, alegia. Baiña olako lan sakonetan sartzeko nere burua ez da bestela ere gauza izaten; eta are gutxiago azken egun auetan, lan pisu ori bukatu berrian, alegia. Neke-neke eginda arkitzen nintzan, eta bide errezetetik artu bear izan det.

Orain, beraz, nere itz-jarioa emen bukatzen da; eta, galderaren bat egin bai badezute, egin ezazute, mesedez, eta alik-eta modurik onenean erantzungo dizuet.

*Euskal Erromantzeen liburuaren aurkezpenean, Donostian
1998-VII-16-an. Ezkerretik: Jesus Suarez, Jose Manuel
Pedrosa, Antonio Zavala, Xabier Kaltzakorta eta Antonio Cid.*

Euskal erromantzeak liburuaren aurkezpenean

(Donostian, 1998-VII-16-an)

JAUN-ANDREAK: Liburu baten aurkezpenean itzegitea ez da egillearentzat gauza erreza. Batetik, bere lanez zerbait esatea edozeiñentzat beti ere lotsakizuna dalako. Bestetik, berriz, aurreko izlariak nork aundiagoa bota jarduten diralako. Orregatik, nik beintzat egiten dedana zera da: etxean burutazio batzuk papereratu eta aietzek irakurri.

Urte askoko lana da gaur eskeintzen dedana. Ez nere denbora guzia ortan eman detalako, baizik-eta bilduma au beti ere nere barruan kezka eta zama izan dalako; eta, tarteka bada ere, artan lan egin bear izaten nualako.

Liburu berri ontan akatsik eta okerrik izango da, noski; baiña nere burua kezka eta zama oietatik libre ikustean, pozaren gaiñezka nagoala ezin ukatu det. Orixe da une ontan nere barruan gailentzen dan sentimentua.

Liburu au ez da beste bertso-liburu bat; *bertso berriak* izeneko jeneroaren emaitzez osatutako beste ale bat, alegia. Liburu onek gure erri-poesi zaarrenaren kutxa izan nai luke. Era ontako kantak antziña zaarrearantz sortzen zituan gure erriaren eder-senak. Noizkoak diran ezin oso zeatz erabaki; baiña Erdi-Aroaren kutsua berekin dakarkigute.

Liburuaren itzaurrean, beste esan bear askoren artean, Detxepareren liburu aitatzen det, XVI mendekoa bera. Gure literaturaren leenengo frutua, alegia. Arek bazekian bide berri bati asiera ematen ari

zitzaiola. Bestela, etzion *Primitiae linguae vasconum* izena jarriko. Baiña gaurko onek, leen esan bezela, Erdi Aroraiño luzatzen ditu bere sustraiak; antziñako garai aietako kutsua berekin du. Ala, XVI mendeko muga pasa egiten du, gure literaturaren esparrua zabalduz. Emendik aurrera, beraz, *primitia* izen aintzagarrri ori erromantzeen liburu oni dago kiola esan genezake.

Alde batetik, liburu au *Auspoa*-ren zerrenda luzatzera dator. Beste bat geiago, alegia. Baiña, bestetik, liburutegi orri zerbait berri ematen dio.

Ibilkariak, gain batera igotakoan, burua atzera jiratzen du, egin duan bidea andik ikusteko. Nik ere orixe egin nai nuke une ontan. Gaurko liburu au gaillur bezelako bat degun ezkerro, ainbat urteko lanari begiratu bat eman, alegia; eta zer ikusten dedan itz bitan adierazi.

Orain ogei ta amasei urte asiera eman genion *Auspoa* liburutegi orrek, bere sail arruntean eta sail nagusian, liburu asko argitaratu ditu, onak edo erdipurdikoaak. Egille eta izenburu asko, alegia. Baiña gaurko liburu berezi onek ematen digun ikuspegitik, ainbeste urtean egin degun lana beste modu batera ere epaitu diteke. Ez ditugula, alegia, liburu asko plazaratu, bakarra baizik. Edo-ta, obeto esanda, ez ditugula lan asko egin, lan bakarra baizik; eta liburu-gisa argitaratu ditugun beste ale oiek danak, liburu bakar eta aundi orren atalak dirala; edo-ta lan bakar orren adarrak.

Liburu edo lan aundi eta bakar ori bat-batean plazaratu bearrean, ori eziñezkoa baitzan, epeka eta zatika argitaratzen ari gera. Liburu edo lan bakar orren zatirik aundiena eta onena zuen eskuetan jarria degu, orain arteko argitalpenen bidez. Baiña falta diran atalak ere oso jakingarriak dira, eta oiek argitara ateratzen gogotik saiaturko gera aurrerantzean ere.

Liburu edo lan bakar orren zatirik aundiena *Bertso berriak* izeneko jeneroak betetzen du. Orixe izan da gure erri-literaturaren alorrik emankorrena.

Izen batzuk aita ditzagun: Xenpelar, Bilintx, Pello Errota, Txirrita, Udarregi, Otañotarrak, Fermin Imaz, Zapirain eta Zabaleta anaiak, Iturzaeta, Lexo, Altzoko Imaz, Kaskazuri, Paulo Yantzi eta abar eta abar. Oiek, eta beste asko, gu baiño leenagokoak. Beste izen batzuk, berriz, guk ezagutu ditugun bertsolari eta bertso-jartzailleak, batzuk geroztik illak eta besteak oraindik ere bizi diranak: Uztapide, Xalbador, Basarri, Lasarte, Mattin, Lazkao-Txiki, Matxain, Olea, Salaberria, Lertxundi, Aierbe, Kalonje eta abar eta abar.

Beste bertso-liburu asko, berriz, liburu edo lan bakarraren atalak, alegia, gaiari begiratuta sailkatu ditugu. Era ontakoak izango dira, ziur aski, emendik aurrerako gure libururik geienak.

Baiña bertso-liburu oiek makiña bat kontaera ere badituzte prosaz, erriaren aotik jasota, bertsolari baten gertaerak adierazteko, edo-ta aren bizitzaren berri emateko. Ortik asita, gure erri-gizon eta emakumeak prosaz idazten jartzeraíño iritxi giñan, eta liburu eder asko argitaratu ere bai: *Pello Errotaren bizitza bere alabak kontatua*, Salaberriaren *Neronek tirako nizkin*, Uztapideren *Lengo egunak gogon*, Txirritaren illoba zan Jose Ramon Erauskinen *Aien garaia*, Alkainen *Gerrateko ibillerak*, Juan Jose Irazustaren *Nork bere bidea*, Basarriren *Bertsolaritzari buruz*, Mayi Trekuren *Mattin, nere gizona*, Atañoen *Txantxangorri kantaria* eta beste ainbeste liburu, eta abar eta abar. Orra prosalari berri oien beste izen batzuk: Jose Manuel Arrizabalo, Mariano Ostolaiz, Txomin Garmendia, Jose Mari Lertxundi, Inozentzio Olea, Jose Azpiroz, Bartolo eta Jose Ayerbe. Erramun Etchebarne, Jose Mari Etxaburu, Ibaiertz, Bizente Barandiaran, Beñat KARRIKA, Basi-

lio Pujana, Jose Mari Lertxundi, Manuel Lasarte, Agustin Zinkunegi, Teodoro Mujika, Faustino Etxebarria, Lino Ayesta, Kosme Lizaso eta abar eta abar. Eta aaztuta utzi ditudanak barka dezaidatela, arren. Liburu asko, berez, baiña etzazutela iñola ere uste iturri ori agortu danik.

Azkenik, berriz, gaurko liburu berri au, esan bezela, gure antziñako erri-poesia biltzen duana.

Baiña liburu txikiago oiek, asko izan arren, beste liburu edo lan aundiago baten atalak baldin badira, gai berdiña erabili bearko dute danak ere. Zer ote da, bada, gai ori? Ainbeste liburu alkarrengana josten dituan ari ori? Ainbeste ume alkarren senide biurtzen dituan odol ori?

Gai berdin edo bakar ori zer dan sumatzen erreza da, eta bera ere itz bakarrarekin adieraz ditekiana: *erria*. Nere zeregin, lan eta buruauste guzien elburua orixe izan da: gure erriaren nortasuna eta gaitasuna azaltzea.

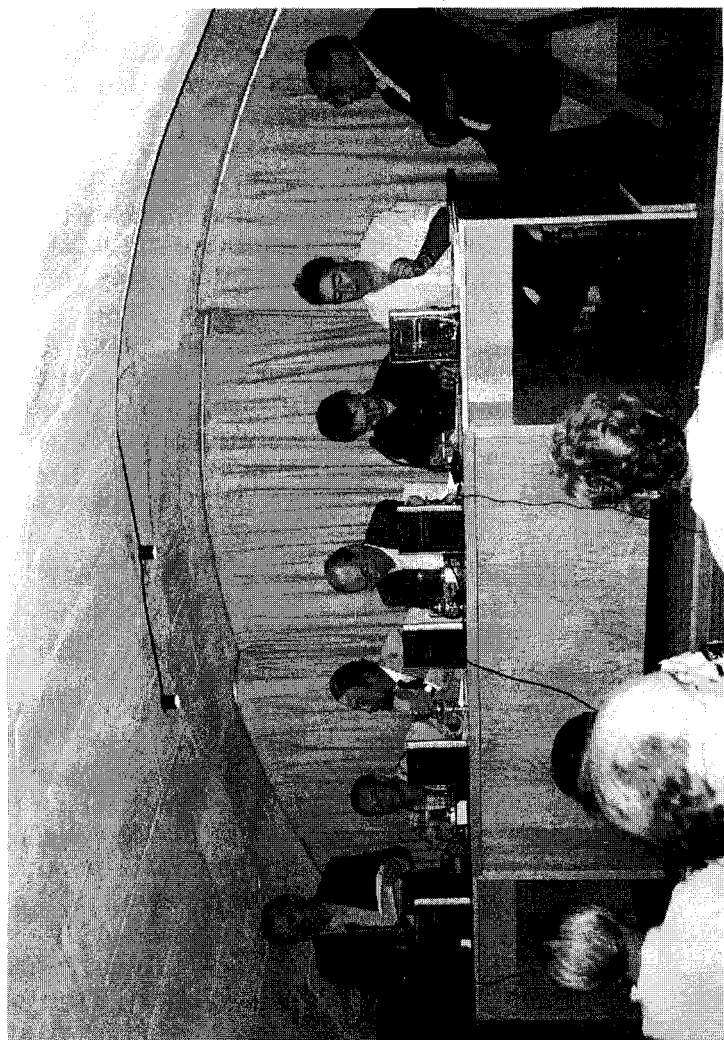
Zer egin ote degu, beraz? *Antropologia* edo *Etnologia* edo orrelako zerbait? Baditeke; baiña ez jakintza oiek egin oi diran bidetik. Arlo ortan, izan ere, erri baten izaera aztertzen duanak, aztertzaile orrek berak itzegiten du. Guk ez; guk erria bera jartzen degu izketan; eta mingaiñetik tira ere egiten diogu ortan saia dedin. Ez du, alegia, partiduaren berri ematen alboan exerita egon danak, pelotalekuan le-er egin duan pelotariak berak baizik.

Bide ortatik, gure erriaren aozko literaturaren aberastasuna argi eta garbi ikusi da. Ala bear zuala leendik ere pentsa zitekean. Erri txikitxo onek eusgarriren batzuk bear zituan, nai eta nai ez, bere izkuntza xaarrari zutik iraun arazteko. Eusgarri oietako bat, eta ez aulena, bere aozko literatura ori izan dala dudarik ez egin.

Nere lana abonatzan ari naizela esango dezute. Ala izango da bearbada. Baiña iñortxo ere ez da lan batekin lotzen, ez eta bere aalmen guziak zeregin ortan jartzen, aukeratu duan gai ori ajola aundikoa dala biotz osoz sinisten ez badu.

Neretzako, beintzat, berdingabeko altxor bat da gure erriaren aozko literatura, eta bai idatzizko literatura egiteko azken urte auetan erakutsi duan gaitasuna ere. Orregatik, min egiten dit ondasun ori bear bezela zainduta ez ikusteak.

Baiña buka dezadan: nere bizitzan, esan bezela, ez ditut liburu asko idatzi, bakarra baizik; ez ditut lan asko egin, bakarra baizik; ez ditut gai asko erabili, bakarra baizik: *erria*. Beraren serbitzari biurtu nuan nik nere burua. Baiña erri orrek ederki saritu du nere lana. Uzta ugaria jarri du nere eskuetan. Orregatik, beraren serbitzari jarraitu nai nuke, Jainkoak osasuna eta bizia ematen dizkidan arte. Besterik ez.

Euskal Erromantzeen liburuaren aurkezpenean, Donostian
1998-VII-16-an. Ezkerretik:
Jose Mari Iriondo, Jesus Suarez, Antonio Cid, Antonio Zavala,
Jose Manuel Pedrosa, Xabier Kaltzakorta eta Joakin Berasategi

El conocimiento del idioma base y fundamento de la improvisación en verso

(La Palma de Gran Canaria, 9 de Octubre de 1998, en el VI Encuentro-Festival Iberoamericano de la décima y el verso improvisado)

LA conclusión a la que deseo llegar no es una tesis a demostrar, sino un corolario que no necesita argumentación, pues se deriva de principios obvios y generalmente admitidos.

Yo, por lo menos, así lo estimo, cuando pienso y digo que el fenómeno de la improvisación en verso requiere como fundamento y base un conocimiento poco común de la lengua materna. Ya la enseñanza de ésta empieza a ser distinta para cada niño, según el dominio que de ella tenga tanto su propia madre, maestra principal de ese saber, como el círculo familiar y social que le rodea.

Luego está la capacidad de cada uno. Como se da un oído para la música, una mano para el dibujo y una aptitud grande o pequeña para cualquier disciplina, hay también una disposición nata, mayor o menor, para el aprendizaje de la lengua. Cuando se juntan ambas condiciones, un buen entorno como maestro y un buen discípulo en el niño, no será raro que salga un adulto con un conocimiento excepcional de esa lengua, un hombre con el don de la palabra, que lo capacitará tanto para la improvisación en verso en particular como para la producción literaria en general.

Quien además de un sutil sentido para las rimas, semejante al de los pintores para los colores, posea ese gran conocimiento del idioma, contará con facilidad de palabra y de rima, y podrá de él brotar la improvisación en verso.

Son éstas unas proposiciones tan obvias que cabe preguntar para qué las presento aquí. Pero es que no quiero hablaros desde la suposición, sino desde la experiencia. No con argumentos *a priori*, sino *a posteriori*. Mi charla será una crónica de viaje. Si al final de mi camino topo con el Mediterráneo, puede que no tenga interés este descubrimiento, pero sí los pasos que he dado hasta llegar a él.

Empezó este periplo el día que llamaron mi atención los *bertsolaris* o poetas populares vascos. O más bien versificadores, si nos atenemos al significado de la palabra; artífices de versos, tanto improvisados ante un auditorio, sea en una plaza o en una reunión de amigos, como escritos o dictados para ser impresos y difundidos en hojas volantes.

La recopilación de las estrofas improvisadas fue imposible hasta la aparición del magnetófono. Sólo cabía salvar aquellas que, consideradas como poco comunes al ser escuchadas, eran memorizadas por el pueblo. Pero se trataba de verdaderas excepciones. Lo corriente era que se disolvieran en el aire con la rapidez de una voluta de humo.

Me dediqué, pues, a la recopilación de las hojas volantes, que fueron cauce de una abundante producción literaria en vascuence, y cuyo mérito literario, como acaece en todos los géneros de todas las literaturas, es bastante dispar.

Estas hojas no contienen poesía estrictamente improvisada, ya que al autor le sobra tiempo para pensarla. Pero los hábitos de reflexión y corrección sobre lo transcrito de primeras están, en sus autores, menos arraigados que en los autores cultos, por

lo que podemos estimar que esa poesía dista menos que la culta de la estrictamente improvisada.

Al mismo tiempo, y también al emprender la publicación de lo recogido, era asiduo mi contacto con los *bertsolaris* y con sus parientes y admiradores, de todos los cuales obtenía, acerca de cada composición o serie de estrofas, datos y aclaraciones convenientes para hacerlas más inteligibles.

Pronto quedé asombrado de la facilidad, precisión y hasta elegancia con que se expresaban; de la maestría con que guiaban la narración; del certero criterio con que seleccionaban los elementos de interés... No es que narraran algún cuento tradicional, sino que iban desmigando sus recuerdos acerca de algún versificador; o me declaraban las circunstancias que habían provocado la composición de ciertas estrofas. Ni que decir tiene que esa información la trasladaba yo luego a los libros sobre este o aquel poeta, consciente de que a veces eran ésas las páginas de más valor.

Otras veces, en las sobremesas por ejemplo, tomaba la palabra uno de estos narradores natos, que muchas veces era al mismo tiempo versificador, y empezaba a contar algún suceso propio o ajeno, mientras los demás comensales callaban y escuchaban atentos. Entre tanto, yo pensaba que también aquellas narraciones eran literatura oral, aunque no acostumbremos a considerarlas como tal, y que no desdirían si conseguíamos trasladarlas al papel.

La primera ocasión de realizar este proyecto se me ofreció el año 63, con Micaela EliceGUI, de noventa y tres años, hija de *Pello Errota*, famoso *bertsolari* de fines del siglo pasado y comienzos de éste. Esta señora, que sabía improvisar en verso, era una gran narradora, lo que nos permitió escribir un libro cuyo título traducido diría: *La vida de Pello Errota contada por su hija*, biografía que ha sido muy elogiada.

La segunda ocasión me la brindó Sebastián Salaberría, improvisador también él, escritor de composiciones en verso; y, como consecuencia de la guerra de España, cojo. Mientras me contaba cómo le hirieron, vi que se trataba de otro buen narrador, que tenía materia para un libro. Le propuse hacerlo, grabando antes sus palabras. Me respondió que prefería escribirlo. Cumplió su palabra y esa obra ha tenido dos ediciones. Este señor Salaberría acaba de publicar una segunda obra en prosa: *Sagar-dotegiak (Las sidrerías)*.

Pasaron después varios años sin que a un improvisador en verso o un aficionado a la poesía lo convirtiéramos en autor de un libro en prosa.

Pero cuando los achaques retiraron de las plazas a *Uztapide*, campeón de *bertsolaris*, le insinuamos que aprovechara aquel forzoso retiro para escribir su autobiografía. Aceptó, la redactó y se publicó con el título de *Lengo egunak gogoan (El recuerdo de los días pasados)*, libro que vino a ser un hito en este nuevo género; en esta prosa popular.

Digo hito, porque marcó un antes y un después. Hasta entonces yo tropezaba con una tenaz resistencia por parte del pueblo cuando intentaba algo por este camino. Me gané así varias calabazas. Era el miedo al ridículo la causa de tal rechazo. Pero en el éxito del libro de *Uztapide* vieron aplaudidos un vascuence que era el suyo y unos relatos similares a los que ellos podían hacer. Todavía encuentro a veces alguna renuencia. Pero otras es al revés. Son ellos los que me buscan. Se ha producido un trueque de papeles. Lo malo es que el día sigue teniendo el mismo número de horas.

Ese cambio de actitud me ha permitido publicar una serie de obras, en las que hombres y mujeres del pueblo, que, como digo, casi siempre son o improvisadores en verso o aficionados a la poesía

popular, cuentan lo que digno de ser contado guardan en sus cabezas .

Por ejemplo, la novela de Juan José Irazusta, gran parte de ella centrada en la Patagonia, en la que vuelca sus vivencias de gaucho; la biografía del *bertsolari Mattin*, de su viuda Mayi Treku; más aventuras de la guerra, en este caso de Patxi Otxoki; dos novelas populares del *bertsolari Txomin Garmendia*; la autobiografía de Bartolomé Ayerbe; los recuerdos del cantero Erramun Etchebarne; de José Azpiroz, la historia de su familia, sus andanzas en la guerra y una novela ambientada en un caserío; dos libros de memorias de Vicente Barandiarán; la odisea de José María Echaburu como emigrado, durante la guerra civil; los recuerdos infantiles de Beñat Karrika; otro libro de la guerra de España, de Basilio Pujana; los episodios históricos de Jose María Lerchundi, basados no en la documentación escrita, sino en la tradición oral; del mismo autor, la descripción de las antiguas romerías; de Manuel Lasarte, el anecdotario de *Lazkao-Txiki* y las semblanzas de distintos personajes; las memorias de Faustino Etxebarria, Lino Ayesta, Agustín Zinkunegi, Jesús Lete, Nicolás Zendoya...

Os he hecho gracia de los títulos en vascuence, para referirme sólo al contenido y resultar menos gravoso, aunque temo no haberlo conseguido.

Merece mención aparte Salvador Zapirain, conocido por su seudónimo de *Ataño*, que escribió primero una biografía novelada de su padre; luego, sus memorias de cárcel durante la guerra; y a continuación una docena de novelas en las que vierte motivos, temas y ambientes de su infancia.

Haré también mención expresa de las memorias de guerra de Iñaki Alkain y de las de leñador de Jose Ramón Arizabalo, quienes acudieron a mí con largas series de estrofas, no de gran calidad. Pero

en la conversación pude observar que ambos eran buenos narradores. Los dirigí por este nuevo camino, con el fruto de dos obras, agotadas hace años.

Desde entonces tengo una teoría: en el País Vasco, y también quizás fuera de él, el verso es casi la única vía que se le ofrece a quien ha nacido con temple literario. No advierte que lo suyo es la prosa, la narración, y se equivoca de camino. Cantidad de magníficos prosistas se pierden de ese modo en el pueblo llano. Y tengamos presente que éste no es sino un apartado del conjunto de talentos de toda índole que se malogran por no tener quien les ayude.

Pero el País Vasco es pequeño. Y menor aún el territorio que encierran sus fronteras lingüísticas. Así es que con frecuencia hablaba yo con gentes de otro idioma, entre las que hallaba asimismo buenos narradores. Muchas veces pensaba que también con ellos se podría hacer lo que venía realizando en vascuence: trasladar aquellos relatos al papel y publicarlos. Pero me resistía a imponerme una nueva tarea.

Hasta que un día, en Cáseda, pueblo de Navarra lindante con Aragón, me encontré con Humbelino Ayape, un abuelo que ya en nuestro primer encuentro me contó tantas cosas bellas, que mi renuencia se vino sin más abajo. Sus relatos dieron para cuatro tomos, que fueron publicados con el título de *Las tardes de la Bardena*, en la *Biblioteca de Narrativa Popular*. Una de los aspectos notables de estos libros es la riqueza de léxico, por la cantidad de palabras que pueden extrañar al lector y que en realidad son restos del viejo romance navarro-aragonés.

Este señor Ayape no era improvisador, pero sí aficionado a la poesía popular. Conservaba en su memoria fábulas que aprendiera en la escuela; y, sobre todo, coplas y canciones de cuando salían de

mozos a rondar por las calles. Una vez más, me encontraba, pues, con la misma combinación: adicto a la poesía popular, gran conocedor del idioma y buen narrador.

Pero los relatos de este abuelo navarro no fueron los primeros en ser publicados. Se les adelantó la autobiografía de Indalecio Zaballa, alias *Masio*, conocido por el *Trovador mayor de Cantabria*. Es decir, un poeta popular, no sé hasta que punto improvisador, pero autor de muchas composiciones en verso. De nuevo, pues, la misma combinación.

El señor Hilario Jarne dio para tres libros, titulados *En el fogaril de Atarés*; Atarés es su pueblo, en el Alto Aragón; y *fogaril* es el nombre que se da al descomunal hogar de las cocinas pirenaicas. También este abuelo era autor de muchas composiciones en verso, que publicaba en una revista de Jaca y por las que se autodenominaba *el poeta rural*. Una vez más un versificador se convertía en prosista.

En otros dos tomos publicamos los relatos de Justo Peña Fernández, pastor de las altas tierras burgalesas, por lo que llevan el título de *El pastor del páramo*. Como no hay regla sin excepción, topamos aquí con la nuestra. El señor Justo ni componía versos ni era aficionado a ellos.

Tampoco advertí que lo fuera Juan Rugarcía, de Cabandi del Hoyo, pueblo del municipio de Peñamellera Baja, en Asturias. Su libro tiene dos partes: una, con los recuerdos de su vida civil; otra, con sus memorias de guerra.

Pero el libro siguiente, titulado *Entre los olivos de Jaén*, con los recuerdos de infancia y juventud de Juan Balbín, se debe a un incansable versificador. Se nos presentó él mismo con un manojo de poesías; y, al escucharle, le guiamos hacia lo narrativo, que es el género de nuestra Biblioteca.

El decimotercer libro se titula *En la Montaña de León* y ofrece las memorias de Daniel Cuesta, y fue honrado con el galardón de *Libro leonés del año*. Este señor Cuesta no es versificador, pero sí aficionado a la poesía, tanto popular, de la que sabe infinidad de coplas y canciones, como de la culta. Una vez, a la orilla del lago de Ercina, arriba de Covadonga, nos recitó de memoria toda la leyenda de *A buen juez mejor testigo*, de Zorrilla. Un servidor no sólo estaba asombrado, sino que le parecía que hasta los mismos Picos de Europa, que teníamos en frente, nos miraban atónitos.

Estos casos presentan, pues, como digo, un denominador común, unas constantes, susceptibles, claro, de excepciones.

Se deduce que el improvisador en verso, y también el versificador, aunque no llegue a repentizar su arte, y el mero aficionado a la poesía popular, son individuos dotados de un conocimiento poco común de su lengua materna, de un oído finísimo para el idioma, y de gran gusto y sentido literarios. Es algo innato. Pero esa semilla se desarrollará después si encuentra tierra y ambiente convenientes.

Ese sentido literario da sus frutos: en verso, en la poesía popular, improvisada o no, que es género frecuentemente recopilado; y en prosa, no sólo en cuentos y leyendas que se narran repetidamente, sino también en relatos, generalmente de la propia vida, que son pocas veces recogidos, quizás por ser labor más dificultosa.

Ese don y oído para el idioma, y ese temperamento literario, son la raíz de la versificación e improvisación en verso. Pero pueden asimismo encauzarse hacia la prosa, hacia lo narrativo. Apenas hay un hombre a quien a lo largo de su vida no le haya acaecido algo que merezca contarse. Lo que sucede es que no todos valen para ello.

Que alguien que ha dedicado tantos años de su vida a la recopilación de las producciones de los *bertsolaris* o versificadores vascos, la mayor parte de las veces repentizadores, los haya hecho derivar hacia la prosa, no una sino repetidas veces, puede parecer algo contradictorio. Pero es todo lo contrario. Lo falto de lógica es no ver en esos hombres y mujeres más que una habilidad para el verso, cuando pocos minutos de charla bastan para quedar impresionados de la maestría con que se expresan, y deducir que ese don lo mismo puede rendir buenos frutos en prosa. No es, por tanto, negar su arte y capacidad, sino reconocer que éstos son más amplios de lo que comúnmente se ha estimado.

Como he dicho al comienzo, hablo desde la experiencia, con la seguridad que sólo ésta da. Me atrevo, pues, a animaros a que probéis este camino y a aseguraros que no perderéis el tiempo. Esa habla popular, elevada al plano de la letra impresa, puede hacer mucho bien a cualquier idioma.

Está además la coyuntura en que nos encontramos. Los modos tradicionales de vida, que fácilmente pueden entroncarse con los de la Edad Media, están siendo abandonados en nuestros días, para dar paso a una nueva era que no sabemos ni a dónde ni por dónde nos va a llevar. Por eso, hagamos que la vida del pueblo la cuente el mismo pueblo, antes de que ambos desaparezcan. Que de esa vida tradicional den testimonio los últimos testigos y protagonistas de ella.

Termino repitiendo que no pretendo poner reparos a los improvisadores en verso o versificadores, sino hacer ver que su talento es mucho más extenso y que no debemos desaprovecharlo.

El 98, en la poesía popular vasca (Alcalá de Henares, 1998-X-30)

Delimitación del tema

EL título de esta comunicación tiene un claro propósito de delimitar el tema a tratar. Dejando de lado cuanto en aquella ocasión escribieron en castellano los vascos, quiero ceñirme a lo que expresaron en vascuence y en verso sus versificadores populares o *bertsolaris*. Quedará, pues, fuera lo que sobre el tema publicó en el idioma de Cervantes la prensa de las capitales del País, lo que escribieron los vascos de la generación del 98, lo que se debe a la literatura culta en euskera, y también a la popular, si es en prosa.

Novedad para el País Vasco

La poesía popular vasca se difundía en aquellos tiempos por medio del *bertso-papera* o papel de estrofas, hoja volante o pliego de cordel. Era como un periodismo rudimentario, pero que servía tanto para informar como para crear opinión.

Así, al abolirse en 1876 los Fueros, que eximían del servicio militar obligatorio, y empezar el paso de mozos vascos por los cuarteles, se produce una floración de hojas volantes en verso que describen la vida castrense, verdadera novedad para el País.

Novedad fue también la guerra de Cuba, por ser la primera en que participaban los vascos obligatoriamente, aunque ya lo habían hecho de forma

voluntaria en la de África de 1859 y en la de Cuba de 1868, en los Tercios armados y pagados por las Diputaciones vascas.

Era, pues, un buen tema para los pliegos sueltos de poesía.

Protesta contra una injusticia

Una de esas hojas, se queja de que los jóvenes sean llevados soldados, con el sentimiento de sus padres, a los que no se les permite disponer de su hijo. No ve bien que el rico, que puede pagar seis mil reales, quede libre, mientras se obliga al pobre a empuñar el fusil.

Otro *bertsolari* dice: “Han partido para Cuba muchos hijos de madre, los cuales tendrán poco jornal y mucho trabajo. ¡Cuántos jóvenes, criados con sacrificio por sus padres, pierden allí sus vidas! Se echa adelante a los pobres y quedan atrás los ricos”.

En un diálogo entre un hijo y su madre dice aquél: “Vuelvo deshecho, sin poder tenerme en pie. No llores. Aunque me falte un brazo, al menos sigo vivo”.

La madre le contesta: “¿Qué traza es ésa? No te pareces al guapo mozo que salió de casa”.

Y el hijo concluye: “No es culpa mía que vuelva de esta manera. No hubiera sucedido tal cosa, de haber tenido dinero”.

Otra de estas quejas dice “¿Dónde están las leyes que nos llenaban de bienes? Hoy nos oprimen la guerra, la fatiga y el hambre, mientras mueren nuestros jóvenes. Son arrebatados a sus madres los hijos de los pobres, y se deja en casa a los de los ricos”.

El testimonio de algunos soldados

Un muchacho de Irún nos cuenta que unos desconocidos le han visitado para decirle: "Prepárate, despídete de tus padres". Pasan a San Sebastián, con cantos y jolgorio, pero con pena en el corazón. Les hacen vestir una vieja túnica. Les dan la mochila y el máuser y los destinan a Cuba. Van a Zaragoza, a aprender la instrucción, levantándose a las cuatro, con poco rancho y buenos palos para los torpes. Ya en Cuba, le parece fea la cara de los negros. Muchos soldados caen enfermos. Pero él sueña con volver vivo a Guipúzcoa, para pasar el rato cantando estrofas.

En otro pliego habla un mozo que es llamado a filas por segunda vez. Los llevan a Burgos y Madrid. Los vascos forman piña aparte y se animan mutuamente. Pasan del cuartel a la estación, con una banda de música que no alegra a todos. Ven los cafés llenos de gente que les mira. El muchacho deduce que su marcha causa poca pena. Llegan a Sevilla, donde les dan los uniformes, vestimenta de la que tanto le costó antes desprenderse. Al salir, un gran gentío les aclama. En la estación apenas pueden dar un paso. Embarcan en Cádiz, en el buque *Isla de Luzón*. Dos mil hombres se amontonan en él. La disciplina es mucha y el rancho escaso. Una copa vale un real; un pan de medio kilo, una peseta. Se avería la máquina y el buque se detiene. Arriban a Puerto Rico, siguen a Cienfuegos y entran en La Habana. Han sido cuatro días en tren y diecisiete en el mar. Forman con bayoneta calada y marchan al cuartel entre los vivas de la gente. El Municipio les regala a cada uno veinte reales y tabaco en abundancia.

Otra hoja nos habla de la marcha de dos regimientos de San Sebastián, con gran pena de las chicas, que se complacían en pasear con la gente de

uniforme. De vuelta a casa le decían a su madre: “He estado hablando con una amiga, a ver si iremos a la romería de Lezo”. Las muchachas se consuelan diciendo: “Tómalo con calma. No tardarán en traernos nuevos quintos. Los de antes, al acabar la guerra, unos volverán a sus casas y otros yacerán bajo tierra. Pero los nuevos vendrán con sus pantalones rojos, capote azul, el ros en la cabeza, sus fieros mostachos y sus galones en la manga, todo lo cual forma el atuendo más elegante de este mundo, y junto a ellos no me aburriría yo en mil horas”.

Juegos Florales de Mondragón

En 1896 se celebran en Mondragón Juegos Florales, con dos premios para poesía: uno de tema libre y el otro obligado: “para el mejor recuerdo poético consagrado a los soldados españoles que defienden la integridad de la patria en Cuba”. Gana los dos el gran *bertsolari* Pedro María Otaño. El de tema obligado, con la composición *Kubako gure anaiai* (A nuestros hermanos de Cuba).

Del odio de Caín a Abel, dice, nacen todas las guerras. Arde desde entonces ese incendio, y es un mal que no tiene traza de remediarse. Pero cuando los españoles nos vemos obligados a tomar las armas, no hay nadie como nosotros. Recuerda a Roncesvalles, las Navas de Tolosa, Numancia, Sagunto, Guzmán el Bueno, Isabel la Católica, Daoiz y Velarde... Sigue con las legendarias luchas de vascos y romanos en el monte Ernio, nombrando a Octavio Augusto, Lekobide, Otzoal, Lartaun... Y luego a Oquendo, Lezo, Idiáquez, Churruca y Legazpi... Pero los cubanos no saben que, cuando los españoles se unen, siempre tienen la razón de su parte y son invencibles. ¿Qué eran ellos hace cuatrocientos años? Andaban desnudos, como las fieras. Después que se les enseñó a vestir, hablar y comer, llenan de amar-

gura a su madre patria. Veremos si no escarmientan de una vez por todas. Esta vez no estáis solos. Os empujan los yankis, con sus garras largas como de aves de rapiña. Pero los gatos monteses no amilanan al león. Los que combatís en Cuba dejad probado que vuestra patria es la de antes, difundiendo su honra por todo el mundo y acompañando con oraciones y lágrimas a los que caen. Volved pronto al regazo de vuestra madre, levantando la bandera vencedora en mil combates. Me da risa que los mambises pretendan vencer al león de España. El mundo nos mira. Es el momento de demostrar que preferimos la tumba a que nos lancen barro a la cara, porque están de nuestra parte la fuerza y la razón.

Los partidos políticos ante la guerra

Una revista carlista, *El Cántabro*, se lamenta en unas estrofas de que España haya casi perdido los últimos girones de su imperio, y echa la culpa a los liberales, que llaman siglo de las luces a los tiempos presentes y siglos de las tinieblas a los pasados, y a quienes sólo creen los que sueñan con los ojos abiertos. Cuando reinaban los reyes legítimos, España se adornaba con nuevas tierras, mientras ahora las va perdiendo. Hace poco pasó un tren con un grupo de muchachos que marchaba para Cuba. Unos cantaban y reían; otros lloraban, pidiendo agua por caridad. Se acercó un señor elegante que dio un sonoro Viva España. Claro, es fácil hacer la guerra con los hijos de otros. ¿Por qué no envía al suyo? Muchos voluntarios se presentaron en la última guerra carlista, cuando se sintieron en el monte las primeras partidas. Pero esta gente, tan patriota de pico, se cuida muy bien, reteniendo a sus hijos en casa.

Cuando en 1897 se concede la autonomía a Cuba, este semanario *El Cántabro* protesta. Se dan,

dice, libertades a los cubanos, alzados en armas contra España. Pero esos salvajes del infierno replican que no las quieren. Arrasan pueblos y cuelgan de los árboles a los patriotas. Ni siquiera sabemos si siguen vivos nuestros soldados.

Un versificador republicano ataca a la monarquía, cuyo gobierno nada bueno trae y agobia al pueblo, arrebatando el hijo a la madre y el esposo a la esposa. Los hermanos cubanos, hartos de malos gobiernos que han llenado de tristeza aquella alegre tierra, no quieren sufrir más y se han alzado en busca de leyes justas. Piden autonomía, reclamando que cada uno gobierne su casa. Hace años que soportan en su garganta un dogal que les ahoga. Pero lo que no se puede a las buenas, se logra con sangre. Es sabido cómo acabará la guerra: los más de los soldados morirán y quedarán en Cuba, y pocos volverán. Así será mientras gobiernen los monárquicos. La república, en cambio, traerá la felicidad.

Ecós de la prensa nacional

Otro *bertsolari* se congratula de que a Cuba haya llegado Weyler, que sabe moverse y del que los insurrectos huyen. Su cabecilla es Máximo Gómez, que pretende hacerse rey de Cuba, lo que sería un baldón para España. Máximo gasta pólvora y balas, y muchos inocentes derraman su sangre. Pero no se adueñará de la isla. No será vencida la bandera española. La táctica de los cubanos es ridícula: atacar y esfumarse. Pero se aburrirán. Ya se han entregado mil quinientos. Las valerosas tropas de España, en cambio, atacan y siguen para adelante. Mucho habrá de galopar el caballo de Máximo. Los cubanos no valen lo que los soldados españoles, de sangre más ardorosa. Por desgracia, muchos enferman y mueren. Los cubanos ahorcan inocentes, destrozan iglesias, queman casas. Mas no ganarán la guerra con venganzas.

Se temía que Norteamérica entrara en guerra y un poeta popular dice: “Como nosotros estamos dispuestos a todo, poco nos durará esa gente. Arrollaremos a negros y blancos. Bien sabe España lo que ha de hacer”.

La patria, dice otro, que gozosa había criado a sus hijos, cuando estos llegan a su madurez, se los piden para Cuba, y ella los entrega generosa. Los jóvenes parten de sus casas, abrazando antes a su madre, con la esperanza en Dios. Con la fe por cimiento y el pensamiento en la patria, cumplirán con presteza el mandato de ésta, venciendo a aquella gente y recogiendo el merecido galardón. El español es noble y nunca ha sido vencido. Parece nacido para la guerra. Cuando algo se propone, porfía hasta la muerte. Las madres gimen angustiadas. Pero sus hijos volverán pronto alegres tras derrotar al enemigo. ¡Qué dulces abrazos les darán sus madres, en pago de sus sufrimientos!

Estas estrofas son eco de lo que publicaba la prensa española, de la que dice Aguado Bleye, en su *Historia de España*, estaba “al servicio de una consigna esencialmente falsa, porque aparenta representar una opinión cuando la está creando en la mentira”. Se sobreestimaban las propias fuerzas y se subestimaban las del adversario, lo que es un dulce soñar despierto que acaba en un despertar muy amargo.

Escarceos poéticos

El poeta Felipe Arrese nos cuenta el sueño de un soldado vizcaino. La noche extiende en el cielo su manto azul, cuajado de estrellas. Suena la retreta y se hace el silencio. Los soldados se preparan a descansar tendidos sobre la tierra. A algunos les inquieta el temor de que el enemigo merodee cerca. El, en cambio, duerme como una piedra. Pero su

mente vela y cree hallarse en su caserío, cuidando ovejas. Ve sus montañas y oye el chirrido de una carreta que acarrea helecho. Es otoño y los maizales rebosan de mazorcas. Sus padres los miran embelesados. Que su hijo volviera sería para ellos el mejor regalo. Pero el agudo son de la diana le saca de aquellos felices sueños, recordándole que se encuentra en Cuba y no cuidando ovejas en los prados de Vizcaya.

Hay cerca de San Sebastián, dice otro poeta, dos blancos caseríos, cuyos moradores vivieron siempre en santa paz. Los padres, cansados de tanto trabajar, eran ayudados por el hijo de cada uno. Pero cuando los dos jóvenes se encuentran en la plenitud de sus fuerzas, y sus padres más los necesitan, se los arrebatan, dejando a éstos llorando. “¿Dónde está nuestro pueblo?” preguntan los hijos, recordando a los que quedaron en el caserío. Hace meses que viven en aquellas tierras, dispuestos a derramar su sangre por España. Entre tanto, sus padres no cesan de llorar y se van apagando. Por fin, la pena se los lleva. Si aquellos hijos vuelven algún día de Cuba, encontrarán vacías sus casas.

La entrada en guerra de los Estados Unidos

Norteamérica entra en guerra, y un poeta popular dice: Llegan días de prueba. A esos yankis les ha dado por chulearse. No saben quiénes somos nosotros, cuando se nos acaba la paciencia. Quieren robarnos nuestras tierras. Pero no es igual pensarlo que hacerlo. Aún hay hijos de Oquendo. Casi todas las naciones nos dicen: “La razón está de vuestra parte. Habéis aguantado demasiado”. Si vosotros, yankis, sois tan fuertes, ¿por qué no venís a zurrarnos? Pensáis que no es tan fácil enfrentarse a españoles. No basta con decir desde casa que vais a pi-

sotearnos. Mientras nos quede una gota de sangre, no cederemos.

Dice otro poeta: Los yankis vocean que van a arrollarnos con sus barcos y armamento; que son el doble que nosotros. Así y todo, no pensamos perder la guerra. La abundancia es buena. Pero la vencen la sangre y el buen mando. Mucho trabajo les daremos. Somos pocos y pequeños, pero nos sobran sangre y astucia. ¿Qué valen los hombres grandes y torpes, como ellos? Se bastarían contra los yankis estas cuatro provincias. Ellos cuentan con dinero y gente; pero les falta sangre. No se darán el gusto de romperle la cara a nadie. Quisiera tenerlos cerca para hacer con ellos una tortilla. Se jactan de que nos han arrebatado algún pueblacho de las Filipinas. Apostaría a que no nos quitan Manila. Empezaron con mucha bulla, pero parece que ya han bajado el tono.

La hora del desengaño

Hemos padecido una cruel guerra en perjuicio de España, dice otro poeta. Que cada reino gobierne su territorio. Yo no conozco a los salvajes, sino sólo la cristiandad; y creo que la española es una gente según Dios quiere. Hijos de España, mucha hambre y sed habéis sufrido estos años. Partisteis llenos de salud y muchos volvéis enfermos. Buena ayuda para vuestros padres, que lloran, buscan a los que echan de menos y no los encuentran. ¡Qué fácil se engaña al inocente! En las guerras siempre salían victoriosos los hijos de España, haciéndose temer y respetar de todas las naciones. Pero ésos del norte nos han dado ahora el pasaporte. ¿Dónde están las virtudes de nuestros abuelos?

El regreso

Los jóvenes que volvemos de Cuba, dice otra hoja, estamos tristes. Compadeceos de nosotros, viendo nuestras caras. ¿Cómo no vamos a llorar, al recordar aquellos años? ¿Cómo no nos apenará la pérdida de nuestras islas? Hemos peleado durante tres años. No hemos dejado de hacer nada que estuviera en nuestra mano. La enfermedad y el hambre nos perseguían, pero el dinero andaba lejos de nosotros. Sólo Dios sabe cómo seguimos vivos. Nuestra necesidad es extrema. Como estamos enfermos, entonamos estas canciones para ver si nos dan algunas monedas. La juventud de aquí ¿cómo no se apiadará de nosotros? ¿Quién nos negará una perra gorda para extirpar la fiebre amarilla? Ea, acallad nuestro llanto. Con que cada uno compre una hoja, os habréis portado bien con nosotros y Dios os lo pagará.

O sea que aquellos muchachos, tras ser llevados a la guerra y perder la salud, se veían obligados a mendigar.

Los veteranos de la guerra

Ofreceré sólo un ejemplo: el del *bertsolari* Patxi Erauskin. En su *licencia absoluta*, que guardan sus hijos, se hace relación de los lugares por donde anduvo: Guanabaco, Riohondo, Cantarranas, Guana-jey, Ingenio Mendieta, Cayajabos, etc. Le concedieron la Cruz de Plata del Mérito Militar. Volvió enfermo en 1898.

Pasaron los años. Erauskin no se olvidaba de Cuba. Así fue que a 2 de mayo de 1932 escribió a su teniente, que era entonces general y se llamaba José Sanjurjo. Dice entre otras cosas:

“La última noche que paré cerca de V. E. fue en Río Pelayo cerca de la zona de Santi Spiritu. Por cierto que descansaba en una hama-ca suspendida entre dos árboles; yo dormía en una corteza de pal-mera. V. E. me preguntó: “¿Qué tal, Cabo Erausquin?”. “Algo más molesto que V., mi teniente” le contesté. “Bueno, estas cosas son in-teresantes para contarlas cuando seamos viejos”. Y hemos llegado a viejos, mi general, y por ello cojo al azar, de un depósito mental de queridísimos recuerdos, estos que le envío”.

Sanjurjo le contestó con fecha 9 de mayo:

“Mi querido amigo: No sabe Vd. bien cuánto me ha deleitado la lectura de su cariñosa carta del 2. A Dios gracias, se ha cumplido para ambos la profecía que hicimos en Río Pelayo, de contarnos aquellas escenas cuando viejos. No se borra nada de mi imaginación y veo con complacencia que conserva Vd. una memoria feliz, pues las citas que hace están en lo suyo perfectamente. Me satisface infinito que se encuentre bien y tan elogiado entre los suyos por su sabiduría como el más famoso versolari”.

A los meses, prensa y radio aireaban el nombre de Sanjurjo, con motivo de su fracasada intentona. Es condenado a muerte, pero le conmutan la pena y envían al Dueso. ¿Qué pensaría Erausquin ante esas noticias? Éste, ardiente nacionalista vasco, discreparía de la ideología de su antiguo jefe. Pero su corazón, fiel a la vieja amistad, estaría con él.

A los cuatro años vuelve a sonar el nombre de Sanjurjo, que, indultado y emigrado a Portugal, se estrella y muere en el avión en que venía a ponerse al frente de la sublevación de julio del 36. Otra vez, para Erausquin, la contradicción entre lo que pen-saba su cabeza y sentía su corazón.

Conclusión

Dos consideraciones para terminar. La primera, creo que puede sorprender el fervor patriótico de aquella generación de vascos. Lo mismo se advierte en la francesada, carlistadas y guerra de África de

1859. La explicación es sencilla: la semilla de Sabino Arana, recién sembrada, aún no había dado fruto.

He ido espigando en el campo de la poesía popular vasca. Ésta nos ha guardado voces y palabras de aquel momento. Gracias a ellas nos hemos formado una idea de lo que fue aquella guerra. Este cometido suele confiarse al método histórico clásico, basado mayormente en documentos. Pero opino que en todos los idiomas cabría hacer algo por este otro camino, que adolecerá de imprecisiones y errores, pero aporta calor, vida, sentimiento y una fidelidad ambiental inalcanzable de otro modo.

Presentacion del libro *Cuando los ciegos guían,*

**de Félix Lumbreras y Antonio Zavala,
en la Universidad de la Rioja, Logroño,
a 12 de Noviembre de 1998**

HABLAR en la presentación de un libro en el que se ha tenido alguna parte no resulta cómodo. Lo que a favor del mismo se diga puede sonar a autoalabanza. Sin embargo, nadie emprende una labor semejante sin estar convencido de que merece la pena. Lo que pretendo con esta aclaración es pedir a todos que mis palabras no se tomen como elogio, sino como confesión de las razones que me movieron a emprender esta aventura.

Estamos ante el número décimocuarto de una Colección o Biblioteca, al que pronto seguirán otros títulos. Es, pues, obvio que digamos algo tanto de la Colección en general como de este libro en particular.

Esta Biblioteca tiene raíces lejanas en el tiempo. A un servidor le han gustado siempre las excursiones a través de la geografía que tenía a su alcance. En esas andanzas he contactado con gentes de tres idiomas: el vascuence, en cuyo ámbito nací; el castellano, en varias regiones; y el valenciano, durante casi un año.

Charlar con pastores, labradores, caminantes, mendigos, guardas, amas de casa y con todo tipo de personas con quienes me encontraba era un alicien-

te que se añadía al goce de los distintos paisajes. A muchos de aquellos personajes quisiera tenerlos ahora junto a mí para que me volvieran a contar las historias con que me deleitaron entonces.

Pronto me convencí de la excelencia literaria de muchas de aquellas narraciones, que eran, dado el marco en la que las escuchaba, como una de esas flores que brotan en un rincón de la montaña y no muestran sus galas sino al caminante que junto a ellas pasa. ¿Cómo conseguir que pudieran conservarse para deleite de más oídos que los míos?

Bastantes años pasaron sin dar con la solución. Aunque puede que fuera, más bien, mi falta de decisión. Pero vino a cumplirse aquello de "caminante, no hay camino, se hace camino al andar". Porque arranqué, por fin, dentro del área de la lengua vasca, con la biografía que una anciana de noventa y tres años dictó de su padre, un famoso *bertsolari* o versificador vasco de fines del siglo pasado y comienzos del presente.

Por la trocha que de ese modo se abrió siguió una serie de libros en vascuence, en la que hay autobiografías, recuerdos de guerra de combatientes, memorias de indianos, cautivos, desterrados, canteros, leñadores; evocación del mundo de las romerías, biografías, novelas, semblanzas, leyendas, costumbrismo...

Todo ello se ha ido publicando, junto con libros de poesía popular, en una colección llamada *Auspoa*, que viene a ser como una enciclopedia atípica y desordenada del saber del pueblo vasco.

Durante esos años seguían mis contactos con gentes de habla castellana. Me atraía igualmente aquella otra cultura popular, pero me asustaba echarme encima una nueva carga. Veía la posibilidad de recoger abundantes materiales de poesía popular; mas era ya tarde para dominar la bibliografía existente sobre el tema.

Pero una tarde, en Cáseda, pueblo navarro rayano con Aragón, me encontré con Humbelino Aya-pe, el cual, ya en la primera entrevista, me contó tantas cosas de interés, que toda mi resistencia se derrumbó de golpe. Los relatos de aquel abuelo llenan cuatro números de esta Colección, con el título de *Las tardes de la Bardena*, en memoria del momento y lugar donde nos juntábamos y charlábamos.

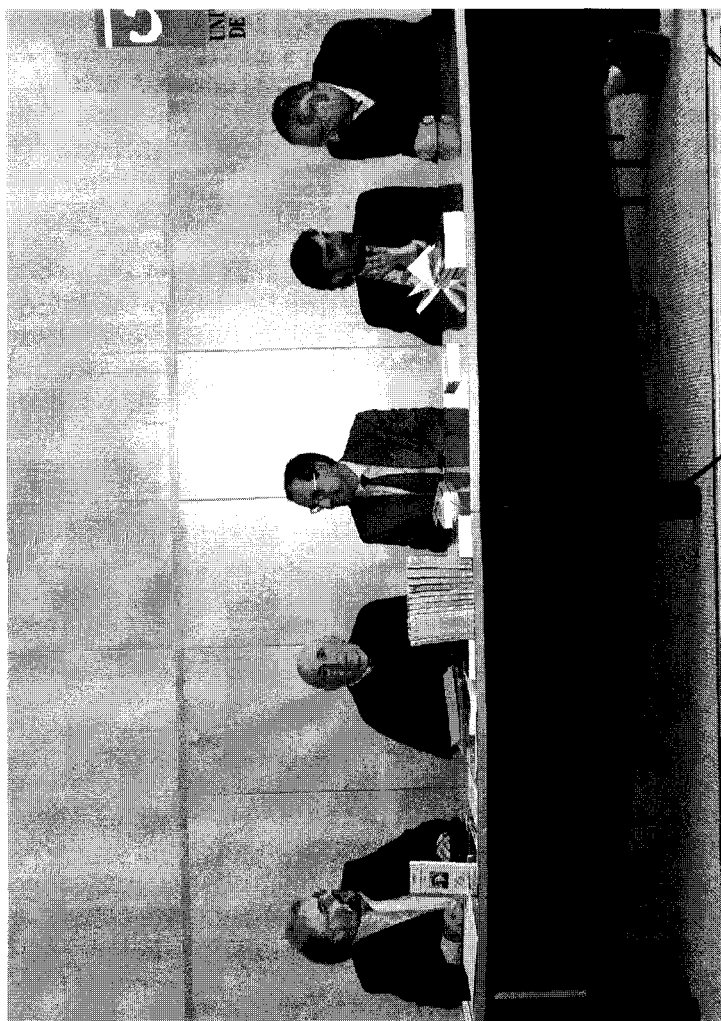
Se le adelantó, sin embargo, en ver la luz la autobiografía de Indalecio Zaballa, a quien sus paisanos denominaban *trovador mayor de Cantabria*. Tal libro viene a ser un canto que el autor dedica a su tierra; y como no llegó él a verlo impreso por lo que se trata de una obra póstuma, lo titulamos *La última trova*.

Vinieron después los tres números del altoaragonés Hilario Jarne Bandrés, con el título de *Junto al fogaril de Atarés*, en los que nos lega no sólo sus memorias personales, sino también una detallada crónica de las recias y nobles gentes del Alto Aragón.

Siguieron los dos tomos de Justo Peña Fernández, con el título de *El pastor del páramo*; es decir, de las altas tierras burgalesas donde transcurrió su vida, con él y su rebaño por protagonistas, y con un antagonista despiadado y terco: el lobo.

Continuamos con la autobiografía del asturiano Juan Rugarcía, titulada *En la Ribera del Cares*; la de Juan Balbín, cuyo escenario queda señalado por su título: *Entre los olivos de Jaén*; y el libro *En la montaña de León*, de Daniel Cuesta, que obtuvo en 1996 el premio de "libro leonés del año".

Creo que esos trece libros han abierto una senda. "Se ha hecho camino al andar". Pero ¿cómo denominar a eso que ofrecemos? ¿Es antropología? ¿Es etnología? ¿Es literatura? ¿Es historia? ¿Es fol-

Presentación del libro *Cuando los ciegos guían*, en Logroño, a 12-XI-1998. De izquierda a derecha:
Félix Maraña, Félix Lumbreras,
Urbano Espinosa Ruiz, Rector de la Universidad de la Rioja,
José Luis Gómez Urdáñez y Antonio Zavala

klore? Quizás no entre de lleno en ninguna de esas disciplinas, aunque tenga bastante de todas ellas.

Hay quienes no dan por bueno lo que no encaje en los moldes y casilleros al uso. A mí, en cambio, el problema me tiene sin cuidado. Más aún: me halaga que un trabajo mío resulte difícil de catalogar. Lo mismo le sucederá, creo, al naturalista que halle una planta o una especie animal no registrada. ¿Querrá decir que se trata de un nuevo género literario? La verdad es que no pienso perder el tiempo en determinarlo.

Lo que me importa y urge es aprovechar bien el tiempo y recoger más testimonios de este tipo. Que los ancianos de hoy, fin de una época, nos describan la vida de nuestros pueblos. Por poco que reparemos en ella, veremos que sus trabajos y afanes se parecen más a los de las gentes del medioevo que a los que van a interesar a sus nietos, por ejemplo, que vivirán en esa era informática que se nos ha echado encima.

Pero vengamos al libro que hoy presentamos. Sólo en el primer capítulo se habla de esa vida tradicional, porque cuando el amigo Félix cuenta diez años, la familia emigra a San Sebastián. Sin embargo, no se nos describe la vida urbana de esta ciudad, sino que el libro entra pronto de lleno en su tema central: la guerra civil de 1936.

Ésta se hace presente en los libros de casi todos los autores de esta colección. No puede extrañarnos, porque fue la conmoción social que más afectó a esa generación. Así es que hacen referencia a ella Humbelino Ayape, que desoye las voces de quienes le instan a enrolarse como voluntario; Justo Fernández, que se libra por no dar la talla; Daniel Cuesta, que encamina hacia Asturias a unos fugitivos que pretenden pasar a Asturias, para ver luego

desde lejos cómo otro paisano les tuerce para que caigan en manos de la represión; y Juan Balbín, que nos cuenta el estremecedor episodio del fusilamiento de su padre.

Tres de estos abuelos se ven obligados a tomar las armas. Uno de ellos, Indalecio Zaballa, es hecho prisionero en la ofensiva de Santander y padece un largo cautiverio. Otro, Juan Rugarcía, no sabe de ideologías, pero sí de compasión hacia los hambrientos rapaces de Mieres a los que da su pan, quitándoselo de la boca; y también de compañerismo para con el camarada que se pasa de bando, aun previendo las consecuencias que se le pueden a él seguir.

Pero el libro con quien éste del amigo Félix guarda más semejanza es el segundo de Hilario Jarne, dedicado también a la guerra, en la que participa en sus tres años de duración, sólo que desde el bando contrario, lo que no obsta para que en su modo de enjuiciar los hechos hallemos en ambos muchos puntos comunes.

Vale la pena recordar lo que un amigo me dijo:

– Yo conocía varios libros sobre la guerra, pero ninguno, hasta éste –el del señor Hilario–, sobre los hombres que tuvieron que hacerla. Veo ahora las cosas de otra manera.

Cuando estalla el conflicto, el amigo Félix, que sólo tiene dieciocho años, se decanta por el bando republicano, porque oye decir que es el que defiende los derechos de los trabajadores.

Pero no parece que vaya muy convencido y entusiasta. Lo mismo les sucedió a muchos de los combatientes, a quienes empujaron a un bando o a otro menos sus ideas que las circunstancias que rodeaban a cada uno. Fue, como tantas otras, una guerra impuesta por unos pocos y que los que com-

batían no deseaban. De haber dependido de ellos, pronto se hubiera hecho la paz.

Sin embargo, como digo en el prólogo, he comprobado muchas veces en los muchachos del 36, hoy abuelos, al oírles narrar su odisea de aquellos años, que no guardan ningún rencor, amargura u odio. Se diría que aquella tragedia, que tan brutalmente les golpeó, la ven como una tormenta que les hubiera sorprendido en el campo, por la que es inútil exigir responsabilidades a las fuerzas de la naturaleza,

Esa generosidad y grandeza de corazón aflora también en este libro. Hallaremos en él mucho sufrimiento y dolor, pero nada de resentimiento.

Es asimismo de admirar la envidiable libertad de juicio de que hace gala el amigo Félix. No tiene pelos en su lengua, mejor dicho en su pluma, para alabar lo que encuentra bien y condenar lo que mal, esté en el bando que sea.

Denuncia así a algunos de sus jefes, desengañado al comprobar que escurren el bulto dejándoles a ellos en la estacada; o agradece el trato recibido en un campo de concentración de Galicia por parte de los encargados, unos guardias civiles retirados.

Esa categoría humana se descubre también en el tono de chunga y humor que impregna al libro. Si es de mezquinos y vanidosos reírse de los demás, también resulta generoso y humilde ironizar de uno mismo y de sus sufrimientos, como sin cesar se aprecia en estas páginas.

Otro aspecto que me ha llamado la atención es la envidiable memoria de nuestro amigo. Es poco común guardar en la mente el recuerdo de andanzas ya tan lejanas con tal abundancia de detalles.

También es de notar, aunque se me pasara señalarlo en el prólogo, el buen castellano del amigo

Félix. No es raro que eche mano de fraseología hecha. Pero con frecuencia lo hace con toda premeditación y alevosía, añadiendo a la expresión un aire de zumba. Y, en todo caso, muestra con ello un gran conocimiento del idioma.

Mas esa cualidad no se la debe a la ciudad en la que ha trascurrido casi toda su vida, donde la convivencia de dos idiomas llena a ambos de influencias mutuas, sino que hay que atribuirse a Sajazarra, el pueblo en que vivió sus primeros diez años, que bastaron para dotarle de un envidiable bagaje lingüístico.

Se podrían aún señalar más características de este libro, pero no quiero alargarme más.

Concluiré diciendo que si ufanos de nuestra democracia cuidamos de respetar a todo ciudadano su derecho a voto, quizás nos olvidamos de que también lo tiene para alzar su voz el que desee hacerlo. Esta colección quisiera ser el medio de difusión de esa voz humilde y anónima, pero no obtusa ni lela, de nuestro pueblo llano. Pueblo al que tantas veces hemos desdeñado escuchar, cuando hay que reconocer que a él se le deben muchas de las mejores páginas de nuestra historia y de nuestra literatura.

Reseña de la presentación del libro *Trovas y comparsas de Alto Nansa* de William A. Christian Jr. (21-XI-1998)

EL sábado pasado se presentó en Tudanca, Cantabria, el libro *Trovas y comparsas del Alto Nansa*, del norteamericano William A. Christian Jr., que ha sido publicado por la *Aula de Etnografía* de la Universidad de Cantabria.

Al señor Christian le debemos asimismo un extenso estudio sobre las apariciones de Ezquioga.

Es claro por qué se ha escogido para esta presentación el pueblo de Tudanca: por ser el *Tablanca* de la novela *Peñas Arriba*, de J. M. Pereda, y hallarse en él la Casona en la que se sitúa buena parte de la acción de dicha novela, y que perteneció al escritor José María Cossío. A la muerte de éste, pasó a ser propiedad de la Diputación de Cantabria, junto con su biblioteca de veinticinco mil libros, una de las ciertamente importantes en literatura española.

Antes del acto pudimos visitar la tal Casona, construida en el siglo XVIII por un indiano del Perú: el zaguán, con dos ventanucas laterales, desde donde con fuego cruzado se rechazó a unos labrones que intentaban asaltarla; la capilla, con retablo barroco colonial; la gran sala, los estantes repletos de libros en cuyos lomos se leían autores y títulos que despertaban nuestra envidia; el cuarto y la cama de D. José María, que podrían calificarse de monacales; las señoriales estancias y mobiliario: mesas bargueños, arcones, cama, baúles de cuero...

En las paredes, cuadros y fotografías. Los había del dueño de la casa, D. José María. Vimos también una fotografía de Pereda, de 1871, año en que visitó este pueblo y casa en busca de datos para su novela; un cuadro de Pío Baroja; el retrato y grabados que Zuloaga dedicó a Cossío...

Entre tanto, iba llegando gente: hombres de letras de Santander, vecinos de Tudanca, habitantes del valle del Nansa, americanos amigos del autor... Demasiados para la sala de la Casona, aun siendo ésta tan capaz. Pero el tiempo era espléndido. Se decidió, pues, hacer fuera la presentación.

Salimos a un terreno adyacente, y los ojos no se cansaban de contemplar el paisaje: las casas de este típico pueblo, de cuyas chimeneas subía una azulada columna de humo; a la otra orilla del Nansa, los caseríos e iglesia de La Lastra; las laderas de los montes salpicadas de invernales; sus verdes prados y rojos helechos y hayedos; la cumbre de Peña Sagra, con unos manchones de nieve que brillaban al sol bajo el cielo azul...

William Christian comenzó la presentación entonando una canción montañosa en la que se habla del robo de unas manzanas; y continuó con humor, calificándose a sí mismo de ladrón que de la tradición popular ha hurtado estas trovas, que nos ofrece ahora agrupadas en un libro, para que entre todos guardemos el fruto de su rapiña. Dio las gracias a los cómplices que le habían ayudado en su latrocinio, con una larga lista que se incluye en el prólogo.

El libro es una recopilación de trovas, de romances compuestos por el pueblo sobre cualquier tema o asunto, como puede colegirse de la lectura de sus títulos: *La trova de Peña Sagra*, *Cuando se acerca la nieve*, *Para una amiga que emigra*, *La vida en el pueblo*, *Los vaqueros de Carrecedo*, *Un hombre*

perdido entre la niebla, La pasá de las vacas de Carmona, La feria de San Miguel, Los campanos, El cabritu de Reneu, El testamento del becerro, Las mozas de Rozadío, La difunta pleiteada, La gallina blanca, La caza de un oso, El lobo de Cotillos, El jabalí en la torca...

Algunas de estas trovas son del siglo pasado; la mayor parte, del presente. Las más antiguas fueron recogidas por el mismo Cossío y aparecieron en una carpeta en el ático de la Casona. Otras muchas las copió del boca del pueblo, en 1972, el autor del libro, ese americano alto, quijotesco y jovial que, Dios sabe cómo, apareció hace treinta años en este rincón de la Montaña, para acabar haciéndose tan cántabro como los nacidos en ella.

De esta recopilación se publicó una primera edición hace venticinco años. Ésta es la segunda, aumentada con trovas posteriormente recogidas.

Por sólo los títulos, el lector habrá advertido que las tropas presentan claras semejanzas con nuestras hojas de estrofas o *bertso-paperas*, que constituyen el bloque más nutrido e importante de la poesía popular vasca. No perdería el tiempo quien hiciera un estudio comparativo de ambos fenómenos.

Pero el mundo de las trovas no es agua pasada. Todavía siguen componiéndose y son presentadas al público en diversos festivales.

Después de las palabras de William Christian, algunos troveros cantaron o recitaron varias trovas. Escuchamos asimismo una sesión de rabel.

Entre tanto, el autor, sentado en el suelo y apoyada su larga espalda en el tronco de un manzano, firmaba ejemplares. También yo le llevé el mío, en el que después leí: "A A. Z., *este recuerdo del gran nor-*

te, ancho y verde. húmedo y gracioso, hermanos hacia el mar, hermanos en el monte. Bill Christian”.

Al final, se invitó al público a cantar alguna canción montañesa. Lo hicieron algunos hombres del mismo Tudanca, mientras el son de los cencerros de unas vacas que pastaban en un prado cercano parecía hacer el acompañamiento musical a aquellas melodías tradicionales. Yo apunté algunas letras:

Debajo de tu ventana
me dio sueño y me dormí;
me despertaron los gallos
acordándome de ti.

No me dan miedo los mozos
que van por la carretera;
ni me dan miedo los lobos
que aúllan por la sierra.

La Montaña es un jardín,
las montañesas las flores;
quien quiera vivir feliz
busque en la Montaña amores.

El acto estaba cargado de añoranza y nostalgia. Se quería conservar en un libro las manifestaciones literarias de una cultura inmemorial y campesina que se va. El autor lo expresa así en el prólogo:

“En la medida en la que los poetas están fuera y las pequeñas sociedades de la alta montaña van menguando y encogiéndose, los poemas recientes recuerdan un ambiente que era, en lugar de describir un ambiente que es. Una forma de vida antes asumida como cosa natural, se percibe ahora como un valor en peligro que merece cultivarse”.

Comimos en un restaurante del pueblo, llamado *Peñas Arriba*. Los autores, como el suyo es un arte en que cuesta tanto comenzar como acabar, seguían cantando, pero acompañados ahora por el rabel.

Cuando salimos, el sol había abandonado el valle, pero continuaba iluminando las crestas de las montañas. No hace falta decir que nos alejamos de Tudanca con pena.

Presentación del libro *Una vida en los Picos de Europa*, León 17-XII-1998. De izquierda a derecha: Joaquín Berasategui, Alfredo Caldevilla, Wenceslao Alvarez y Antonio Zavala.

Presentación del libro

Una vida en los picos de Europa

**de Alfredo Caldevilla y Antonio Zavala,
en León, a 17 de diciembre de 1998**

(La primera parte de esta presentación, en la que dábamos cuenta de lo que es o quiere ser esta Biblioteca de Narrativa Popular, repite parte de lo que se dijo en Logroño, al presentar el libro Cuando los ciegos guían. Prescindimos, por tanto, de ella.)

Pero vengamos al libro que presentamos. Explico en el prólogo cómo conocí al señor Alfredo. El señor Daniel Cuesta, de Portilla de la Reina, autor, como he dicho, del libro *En la montaña de León*, fue quien me encaminó hacia él. Es que el diosencillo de las flechas había hecho que las familias de ambos emparentaran entre sí.

El mundo donde ha transcurrido la vida del señor Alfredo, excepto los años de la guerra, es muy reducido. Pocas veces rebasa ese rincón de la geografía leonesa que se llama Valdeón, encerrado entre los boscosos puertos de Pandetrave y Panderrueda y las enhiestas cumbres de los Picos de Europa.

De ese valle siempre ha llamado la atención su paisaje, que hoy día le proporciona una fuente de ingresos hasta hace pocos años impensable: el turismo. Así es que últimamente se ha escrito con profusión acerca de sus bellezas, con el fin de atraer al visitante.

Pero quizás nos olvidamos de que en esos escasos y verdes kilómetros cuadrados han luchado pa-

ra ganarse el pan unas gentes recias y sufridas. Es lo que este libro pretende: dejar constancia de ese combate diario que se ha venido librando desde Dios sabe cuándo.

Porque aunque no se recoja en él más que la voz de una persona, el testimonio de sólo un veterano de esa contienda, él viene a tener la representación de la comunidad entera, con lo que se escribe tanto la historia de un individuo como la de toda una casta o pueblo.

Tal crónica ocupa algo más de la mitad del libro. Le sigue una segunda parte en la que el señor Alfredo actuará de guarda de caza, lo que le hace tratar con todo tipo de gentes, incluso autoridades muy encopetadas.

Se ve, al mismo tiempo, cómo cambian las cosas. Es que empiezan a caer y menudear en el valle cazadores, entre los que se cuenta a Alfonso XIII, montañeros que escalan los Picos y a veces se pierden en la niebla o se despeñan, y turistas de toda índole. Quienes echan por tierra ese secular aislamiento son las gentes foráneas, los habitantes de las ciudades. Pero una vez roto el cerco, lo mismo puede éste ser cruzado de fuera adentro que de dentro afuera. Viene así el éxodo de los pueblos, fenómeno típico de nuestros días, que se hace presente en todos los libros de esta Biblioteca y les comunica un aire de tristeza y melancolía.

Con eso de que el señor Daniel y el señor Alfredo hayan, como digo, emparentado, me voy a permitir hacer alguna comparación entre ambos libros y ambos autores.

No os sorprenda, a los que los leáis, el que en ambos se describan costumbres semejantes, dado que se trata de municipios cercanos. Pero hay también diferencias de estilo, que nacen, según creo, de la vida que a cada uno le ha tocado llevar.

El señor Daniel ha hecho el viaje de la vida como autónomo, hasta saltándose alguna vez la normativa vigente, que se dice hoy, como cuando de noche pescaba en el río, a cuyas mojaduras atribuye ahora, a sus casi noventa años, la torpeza de sus piernas. Ese espíritu independiente y libre comunica a sus memorias un tono alegre, festivo y hasta travieso.

Cuando me las dictaba, recordaba yo aquellas sobrecenas de un mes de Junio de hace ya bastantes años, cuando le conocí, en las que a la vuelta de una excursión, nos contaba sus andanzas, en un tono dicharachero, como el de aquel que narra algo a sus amigos en la taberna del pueblo o a los suyos en la cocina de casa.

El del señor Alfredo, en cambio, es un tono circunspecto y medido, serio y responsable, parco y sobrio. La causa puede que esté en que él, como guarda que ha sido, representante por tanto del orden, no puede permitirse ni de palabra ni de hecho el menor exceso.

A veces, cuando me comunicaba sus recuerdos, me atrevía yo a pensar que ése sería el talante con que daría a sus superiores los informes pertinentes.

Y de su sentido de responsabilidad me decía así alguien que le conoce bien: "Al señor Alfredo le hacía más duelo que le mataran un rebeco del coto que una cabra de su rebaño".

Pero los dos, cada uno dentro de su estilo, hacen gala, sin saberlo, de unas envidiables dotes de narrador y un castellano rico y auténtico, preciso y claro. Me diréis que esta última es una cualidad de la que menos que a nadie le toca hablar a un vasco. Pero perdonad que os contradiga. Porque eso es algo en que nosotros, desde nuestra menor solera en la lengua de Cervantes, reparamos antes que nadie. Porque aquel al que algo le falta es quien primero lo ve en los demás.

En mis idas y venidas a Valdeón para hacer este libro, tenía la costumbre de detenerme en el puerto de Pandetrave. Al norte quedaba Cordiñanes, el pueblo del señor Alfredo; al sur, el de Porti-lla, donde vive el señor Daniel; el primero en la ver-tiente cantábrica, y el segundo en la atlántica, pero próximo el uno del otro.

Con esos dos libros, ese ángulo nordeste de la Montaña leonesa va a quedar bien representado en esta *Biblioteca de Narrativa Popular*. Y lo estará aún mejor, cuando acabemos de dar forma a otro libro que llevo entre manos, que tiene como escenario otro rincón de esa misma geografía y en cuya pre-sentación espero que volvamos a encontrarnos to-dos nosotros antes de muchos meses.

Bilintxen beste alderdiak, Zarauzko Olerti-etxean, 1999-I-29-an

JAUN-ANDREAK: Itzaldi au eskatu zidatenean, ez nuan nere baietza bereala eman. Zergatik ote, donostiar bertsolari au neretzat ain maitea izanik? Ari buruz asko itzegin eta idatzi dalako, eta zer esan geienak, garrantzitsuenak bai beintzat, esanda dau-delako.

Zertan jardungo nintzan bertsozale jendeak aspalditik dakizkianak berritzen? Bertsolari errikoi ura denbora berean olerkari liriko fiña zala esateko, ez du merezi ez itzaldirik prestatzerik, ez eta ori entzuteko iñor etxetik ateratzerik.

Baiña ez ote ditu Bilintzek beste alderdi batzuk, gutxitan aitatuak baiña kontuan eduki bearrak? Bai, noski. Ala, bigarren maillako alderdi oiek azaltzera nijoa gaurko ontan, Leopoldo Zugaza adiskideari baiezkoa eman ondoren.

Kontalari

Aren lirikotasuna aitatu berria det. Baiña ori besterik etzuan? Bai, nere ustez. Ura, denbora berean, narradore edo kontalari bikaiña zan. Aren bertso-sail batzuk narrazio zoragarriak baitira. Alakoak ditugu *Juramentuba*, *Potajiarena*, *Ja-jai!* eta *Juana Bixenta Olabe*. Eta ortatik badute zerbait beste sail batzuek ere. Baiña lau oiek, beintzat, lanik asko gabe jarri ditezke prosaz, eta ipui zoragarri biurtu.

Bertso zaarren tradizioan ondo itsatsita dago, izan ere, kontu kontari jardute ori. *Markesaren ala-*

ba eta beste olako sail batzuk zuek danok gogoan edukiko dituzute.

Nik beste adibide bat jarri nai nuke. Prestatu berria det *Ezkontza galdutako bertsoak II* izeneko liburua, oraindik ere plazaratu ez bada ere. Neska-mutillen tratabidea eta ibillerak ederki asko kontatzen dira sail oietan. Itzaurrean esan ere egiten det oietako asko prosara oso errez pasa ditezkeala, ipui atsegingarri biurtzeko. Bertsoan egindako narrazioak dira, Bilintxen lau lan oiek bezela.

Baiña tradizio ori nundik zetorren? Erantzun asko eman ditezke galdera orrentzat; baiña segururik bat ere ez. Urrutiko iturria billatu nai izan ezkerro, erromantze zaarren eragiña ikusiko degu ortan. Aiek konta-poesia utsa eta jatorra baitira. Baiña araiño igo gabe, bestela sortua ere izan diteke jenero au. Bertsolariaren bati gogoak ala eman ziolako, alegia.

Gure artean oso gauza berezia gertatu da, izan ere. Gure erri-literaturaren jenerorik indartsuena bertsoa degu. Baita zabalena ere. Zergatik ote? Bere mugak gainditu eta alboko jeneroen erremuetan sartu dalako. Aspaldiko esaera alegia: arrai aundiak txikia jaten duala.

Ori ere izan diteke, beraz: beste izkuntzetan narrazioa geien-geienetan prosaz egiten dan bezela, gure artean bertsoan moldatu izan dala, sarritan beintzat.

Dana dala, auxe aitortu zaiogun Bilintx zanari: arek, lirika-doiak ez-ezik, kontalari bikaiña izateko bear diranak ere berekin zituala.

Jaio baiño leen kalean zebiltzan umeak

Juana Bixenta Olabe izeneko bertsoak aitatu ditugun ezkerro, kontu zelebren baten berri emango degu, ataltxo onentzat aukeratu degun izenak alde zurretik adierazten duan bezela.

Bilintx il eta andik urte-mordora, Pio Barojak *Zalacain el aventurero* nobela idatzi zuan. An irakurtzen danez, Zalacain bera eta bere lagun miñan zan Bautista preso artzen dituzte Santa Krutz apai-zaren mutillak. Bidez bide dijoazela, Andoain ondo-ko benta batera irixten dira. Apalondoan bertso za-
ar kantari asten dira. Ona Barojaren itzak:

"...el Jabonero,... compró a Ipintza el Loco un papel, que era la letra de la nueva canción de Vilinch llamada Juana Vishenta Olave, escrita por el autor adaptándola a un aire popular titulado ¡Orra, Pepito!

La canción de Vilinch era un diálogo amoroso entre el propietario de un caserío y la hija del arrendador, a quien trata de conquistar.

El Estudiante se puso las enaguas de la posadera y se ató un pañuelo a la cabeza, Bautista se caló un sombrero de copa que alguno encontró, no se sabe dónde, y cantaron ambos el dúo ingenuo de Vilinch, y la algarazara fue tan grande, que los cantores tuvieron que enmudecer, porque el Cura gritó desde arriba que no le dejaban dormir en paz".

Bertso auek ezagunak ziran, beraz, Barojaren-tzat ere. Aitak eramango zituan etxera, don Serafi-nek alegia, Bilintxen ezaguna eta laguna izango za-nez. Bestela, bertso-paper-saltzaillea or agertu zai-gu Barojaren testuan, eta onen aitak-edo oietakoren bati erosiko zizkion bertso oiek.

Dana dala, semeak, nobela ori egiterakoan, Juana Bixenta-ren gertaera antxe sartu zuan. Bai-ña, dirudianez, saillaren gertaera gogoan zeukan; bertsorik ez, ordea. Izan balu, bat edo beste agertu-ko zuan agian, orrialde berean *Urzo txuria*, errazu agertzen duan bezela.

Santa Krutz, ordea, 1872-ko garagarrillean asi-zan gerran, eta urrengo urtearen uztaillean utziko zion. Ori, alde batetik.

Bestetik, berriz, ona nola dion *Diario de San Se-bastián* egunkariak, 1874 urteko azaroaren 21-ean:

"Hemos tenido el gusto de recibir un ejemplar de unos preciosos versos en vascuence que con el título de Juana Vishenta Olave, ha publicado el conocido y popular poeta VILINCH..."

Barojak dion baiño urtebetetxo bat geroago jarri zituan, beraz, Bilintxek bertso auek. Ala, auek ditugu moldatu baiño leen kantatu ziran bertsoak; jaio baiño leen kalean zebiltzan umeak, alegia.

Dana dala, bertso auek paratu ziranean, gerra-tea indarrean zebillen. Karlistak goraka zijoazen, eta Donostiako liberalak naiko kezkatu izango ziran. Ala ere, bertsotarako umorea bazuan Bilintxek.

Poetak, izan ere, aalmen ori berekin dute: inguruko mundua eta giroa utzi eta beste mundu eta giro berezi bat billatzea.

Ori dala-ta sarritan begitan artzen ditugu, ametsetara iges egiten dutela leporatuz. Baiña gaizki epaitzen ditugu. Aiek beren benetako bizilekua guk ametsak esaten ditugun oiek dituzte; eta aietara joanez, beren etxera biurtzen dira.

Prosista

Bein baiño geiagotan esan izan det bertsolariak itzaren doia berekin duala. Bestela ez dago bertso-tan egiterik. Ala bear duala aurretik ere errez pentsa zitekean. Baiña ondotik orrela erakusten duan liburu-pilla du *Auspoa Liburutegiak* argitaraturik. Bertsolariak prosaz egindako makiñatxo bat liburu kaleratu ditugu.

Bilintx prosaz ere saiatu zan pixka bat. Ura po-eta fiña zala, bai, garbi ikusten da lerro oietan. Baiña auek joskera traketsa dute izkuntzaren aldetik. Eldu gabeko sagar mikatza dirudite. Bide ortan porrot egin zuan, beraz. Zergatik ote?

Bitartean, andik ogei urtera-edo, beste bertsolari batek ere, Pedro Maria Otañok, orrialde batzuk idatziko zituan prosaz; *Auntza larrera* izeneko ipuia, alegia, oso idazlan bikaiña burutuz. Or ikusten denez, artista utsa zan zizurkildar bertsolaria prosaz

ere. Baiña, tamalez, ipui ori beste emaitzarik etzigu bide ortatik utzi.

Denbora beretsuan, beste bertsolari batek ere, Tolosako Ramos Azkaratek, egin zuan prosaz bere saiotxoak. Eta onek ere ondu gabeko prosa eskeiñi zigun.

Donostiarrak eta tolosarrak prosagintzan ez asmatua nundik ote dator? Nere iritzirako, bide ori gure izkuntzak oraindik iriki gabe zeukalako. Ereduak eta gidariak bear ditu gizonak bere zeregin guzietan, eta Bilintxen denboran etzegoan artean olakorik.

“Caminante, no hay camino; se hace camino al andar” esan zuan Machado olerkariak. Bidea ibiliz egiten dala alegia; baiña biderik ez dagoan tokian oiñez asten dana, ataka txarretan sartu, oztopoak billatu eta erori ere maiz egingo da. Orixe da, nere ustetan, Bilintxi eta beste ainbesteri gertatu zitzaiena, eta gertatzen ari zaiguna ere bai agian.

Bilintxen eta Ramos Azkarateren prosa argal artatik gaurko erri-gizonak eskeiñi oi diguten prosa bikaiñera, bide luzea dago. Berez aldapatsua eta zaila zana ere bai, nere ustetan. Gainditu dana, ala ere. Ori garaipen aundia izan dala, nik beintzat ez det dudarik egiten.

Baiña zein izan dira ortarako pausoak? Pauso oiek nola eman dira? Bada or, nere iritzirako beintzat, azterketa sakon eta jakingarri bat egiteko gaia.

Bertso-tradizioa

Oiek danak ala izanik, Bilintx, bere leenengo bertsoetan, guk ezagutzen ditugunetan noski, *Galop infernal* izenekoetan alegia, tradizio bizi eta indartsu baten jarraitzaille agertzen zaigu. Aren bertso gintzan ez da zalantzarik ikusten. Ezta ere nai eta eziñaren balantzarik. Tradizio ori abiada bizian dato-

rren trena degu; ez tiraka eta kolpeka eta baldarke-
rian dabillena. Zergatik ori? Bertsoa ongi eldutako
frutua zalako. Zuztar eta mami ongi onduak zeuz-
kana, alegia. Edo-ta ezur, aragi eta bizia zituan iza-
kia.

Ala, Bilintx, bere leenengo bertsoetatik, tradizio
ori ondo ezagutu eta bereganatu duana agertzen
zaigu. Orrek, nere iritzirako, zera erakusten digu:
arek Bretxako merkatuan saltzen ziran bertso-pape-
rak erosi egiten zituala, baita arretaz irakurri eta
ausnartu ere. Ondoren, bere poesi-doiak, bere sen-
timentsuak, amodiozkoak batez ere, molde ortan ixu-
ri egin zituan.

“Poesi-doiak” esan det. Ura poeta zala ukatu-
ko duanik ez baita izango. Xalbador zanarengatik
onela esan zuan norbaitek: “bertsolarietan olerka-
riena eta olerkarietan bertsolariena”. Esaera orrek
balio du Bilintxentzat ere.

Baiña ori, nere iritzirako, azpi-intentzio batekin
asmatua da: bertsolariak olerkari bihurtzea gauza
ona izango zala adieraztearren, alegia. Olerkia ber-
tsoa baiño goragoko beste mailla batean dagoala
agertzearren.

Nik, berriz, onela esango nuke: bertsolaria oler-
kari izatea ona baldin bada, olerkaria bertsolari
bihurtzea ere ez litzakeala batere txarra izango. Ber-
tsoa eta olerkia gauza ezberdiñak balira bezela bizi
gera. Baiña bearbada oker gabiltza; gauza bera be-
arke lukete.

Ataka txarrean

Baiña bi gauza oiek berezi bear ez lirakeanak
bereizteak, eta besterik gabe olerkaria bertsolaria-
ren gaiñetik jartzeak, ataka txarrean jarri zuan Bi-
lintx gizarajoa.

Jose Manterolak onela esaten digu:

"Vilinch conocía y hablaba bien la lengua castellana y era aficionado a la lectura de los buenos poetas. Campoamor, Trueba y Aguilera, cuyos escritos saboreaba a menudo, eran sus poetas favoritos".

Benito Jamar jaunak, berriz, onela dio:

"Vilinch nos recitaba sus tiernos versos. Allí conoció las Doloras de Campoamor; quiso cultivar el género, y fracasó. No era ésa la lira que debía él pulsar. Pero yo le leí la poesía que aquella alma se podía asimilar, le leí las Rimas de Becquer y las Elegías de Aguilera. Aún recuerdo la intensa atención con que seguía Vilinch la lectura; aquello era más que poner atención: era desprenderse de toda su alma para identificarse con el alma del poeta. ¿Qué salió de aquella honda emoción producida en el espíritu de Vilinch por aquellos y profundos versos de los dos grandes poetas castellanos? Salió algo que se perdió, algo que murió con Vilinch, algo muy superior a todo lo que él escribiera: composiciones que él nos recitó, dignas de Becquer y del autor de las Elegías".

Benito Jamar orrek, edo bere anai Joakiñek, onela esaten digu:

"Le leía Jamar en una taberna de la calle del Puerto versos de Heine, traducidos al castellano. Oía Vilinch "con el corazón al galope", maravillado y casi en éxtasis.

-Ederraa! -decía, o se llevaba la boina a los ojos húmedos".

Bilintxen lagun oiek oso borondate ona zuten, eta orregatik erakusten zizkioten erdal olerkarien bertsoak. Baiña oker zebiltzan.

Oker, olerkari oiek dudarik gabe Bilintx baiño obeak zirala uste zutelako. Nik, beintzat, zalantza asko dauzkat nerekin gai ortan. Oker, baita ere, Bilintx gobernatu-asmoak zituztelako, eta ortan arrokeri pixkaren bat erakusten zuten: berak geiago zekitenak zirala, alegia. Eta oker, orrekin donostiar bertsolariari mesede egiten ziotela pentsatzen zutelako.

Kaltea bai ugari. Gizakia, izan ere, argizaia bezelakoa da. Argizaiari, bero dagoala, nai dezun itxura emango diozu. Ez, ordea, oztu danean. Orduan ura, itxura aldatu bearrean, autsi egingo dezu. Gizakia ere, gaztea dan bitartean, era batera edo bes-

tera ezi diteke. Urtetan aurrera joandakoan, berriz, puskatu egingo da.

Dana dala, Bilintxen lagun usteko oiek lortu zuten ura erdal olerkarien bidean sartzea. Ala, norbaitek Villegas-en *Al céfiro* izeneko olerkia eman zion. Leenengo bertsoa onela dio:

*Dulce vecino de la verde selva,
huésped eterno del abril florido,
vital aliento de la madre Venus,
céfiro blando.*

Bilintxek olerki ori euskeratu zuan. Ona leenengo bertsoa:

Apirillaren lagun elkarra,
saroi berdeko alaitasuna,
Ama Venus-en asnase biguñ,
aize laguna.

Jose Manterolak, itzulpen au argitaratzean, sekulako goralpenak egiten ditu, eta onela bukatzen du:

"¡Lástima grande que Vilinch, que ha mostrado en esta imitación de cuánto era capaz, no se hubiera dedicado más a esta clase de trabajos!".

Guk, berriz, guziz beste aldera pentsatzen degu. Itzulpen orrek tristura ematen digu. Bilintx aundia da, baiña euskal bertsolarien bidetik dijoanean. Erdal olerkarien keiñuak eta imintzioak egiten asi zanean, ez dakit negargarri edo parragarri azaltzen zaigun. Erioak eraman zualako. Bestela, bide berri eta tentagarri ortan sartuko zan; baiña etzuan atarramentu onik aterako.

Seta txoro orrek segitzen du gaur ere gure artean. Kanpoko dana ohea da. Kanpotarrak jotzen duten doiñuarekin dantzatu bear degu. Aundia izan

nai duan eta txikia danaren korapilloak dira oiek. Naiz aundi eta naiz txiki izan, edozein gizon edo erriren leenengo egin bearra bere burua onartzea da, baiña dan bezelaxe.

Bitartean, Antonio Machado olerkariak diona izango da gure artean: “*no goza de lo que tiene por ansia de lo que espera*”.

Baiña oso gai luzea genduke au, eta segi deza-gun aurrera.

Benetako lagunak

Bilintx, esan degunez, bertsoaren tradizioaren jarraitzailea zan. Bere eder-sena bertsoaren moldean ixuri zuana. Baiña lagunak bai al zituan inguruan? Ala lur soil batean azitako zugaitz bakartia degu?

Ez. Naiz-eta bera geiena gaillendu zana izan, talde baten kidea degu. Aren lagunak Ramon Artola, Biktoriano Iraola, Martzelino Soroa, Serafin Baroja, Frantzisko Lopez-Alen eta abar ditugu. Donostiako garai artako euskaltzale-taldea, alegia.

Gizon aiek karlisten azken gerratearen ondoren saiaturko ziran geienbat euskeraren alde. Artarako bide eroso ere arkituko zuten orduan: Jose Manterolak zutik jarritako *Euskal-Erria* aldizkaria.

Baiña leendik ere lanean ondo saiaturak ziran aiek. Ala, gerra-denboran Donostiatik liberalen alde atera ziran ainbeste bertso-sail, aiek moldatuak izango ditugu dudarik gabe, naiz-eta egillearen izenik gabe argitaratzen ziran.

Baiña etzuten ori lantegi berria, leendik ere zekartena baizik. Izendaturko oietan gerra aurrean bertsorik geien argitaratua, Ramon Artola izango da agian.

Bilintx bizi izan balitz, talde ortakoa izango genduan gerra ondoan. Obeto esateko, gerra ondolan bere burua geiago azaldu zuan talde ortakoa.

Taldekide izan zan, baita ere, zortzi urtean beintzat, Pedro Maria Otaño. A zer bikotea osatuko zuten aiek biak orduan: Bilintxek eta Otañok, alegia! Gogora dezagun zizurkildarrak donostiar bertsolariarengatik bein batez zer esan zuan:

Aren aurrean guzik
beti belauniko,
emendik joan zan baña
sekula ez da ilko.

Donostiako semea

Bertsolari eta bertso-jartzaille geien-geienak baserritarrak izan dira, orain artean beintzat. Bilintx, berriz, Donostiako kalean jaioa genduan, eta San Bizenteko parrokian bataiatua. *Koxkeroa*, alegia, bete-betean.

Ura kaletarra izateak kutsurik utzi al du bere bertsoetan? Arreta orrekin aren saillak irakurri berriak ditugu, zerbait aterako ote genduan.

Leenengo, konparaketa batzuk baditu kale-usaia dariotenak. Ala, zaldi zuria kartoiarekin egiña dala dirudi. Bere maitearen “gerriyan, berriz, eman litzazke kana bat zintak bi jira”. Aren illearekin “konparatzeko baliyo duben sedarik ez da munduban”. Baiña “diamantezko koro eder bat falta zitzaizun orduban”; eta aren “lepo biribill diruriyena egin berriya tornuban”. Eta “perlak iruri dute zillarez egiñak”.

Kale-irudiak dira beste auek: “naiz plazara juan bedi, naiz juan iturrira”; eta “kalian ikusita esan dit ariyo”, “Patxaran ibiltzia gaur degu bolaran” esaten

digunean, berriz, garai artako damak beren meriña-keekin Donostiako *Avenida*-n barrena paseatzen ikusten ditugu.

Kale-usaia darioten irudiak beste auek ere: “erri guztiyan zeren daukazun neskatx bikañaren fama”; “ni zuretzako argizaia naiz, zu neretzako marmola”; “argitasun aundiko perla garestiya”. Edo-ta” frankotan gertatu zait gogora etortzia, kanpan-torrian gora korrika iyotzia ta zure alabantzan kanpanak jotzia”.

Kale-etxe bat ikusiko degu beste lerro auetan: “sartutzen dan bezela balkoi batetikan, eguzkiya gelara kristaletatikan”.

Donostia itxas-ertzean dago, eta itxasoa ere ageri da Bilintxen bertsoetan: “itxasoko bagaren kolore urdiña”; “ai mariñelak gau illunian izarra baño geiago”; “zerubaren erdiyan izar batek beziñ argitasun aundiz...”. Itxas-gizonak ipar-izarrari dioten arreta bizia nabari da bi esaldi auetan.

Baiña Donostiako kale gorritik irtendakoan, jardin ederrez inguratutako etxeak arkituko zituan an eta emen Bilintxek. Orregatik: “zeiñ-ta politak diran arrosa, jazmiña, azuzena, liriyo eta klabeliña”... Apirilleko arrosa ere aitatzen du. Berak “lorian udan intza bezela maite du dama gazte bat”. “Baratz loratuba” da bere maitea. Eta “ala dirurizu ta zaukazkit loreztat, baratzakuak baño oraindik obeztat”...

Zera ematen du: Bilintx gizarajoa baratza edo jardiñ-lorez inguratutako etxe aiek ikusi eta aien inbiritan bizi zala.

Bilintx izango degu, baita ere, oker ez bagaude beintzat, grezitarren eta erromatarren mitologiaz baliatzen dan bertsolari bakarra. Ala, gaizki esaka ari diran batzuek, Bilintx eta bere lagunak jaungoiko Bako-k “bere mendian dauzkala” diote. Maite-minduta bizi dala esateko, onela dio berak: “Oso na-

go mendian jaungoiko itxubaren, ama Venus-engandik jaiotakoaren”. Eta beste batean: “Cupido-keritzen nau fletxakin berriro”.

Mundu klasikoaren kultura ori Donostiari zor diola ez dago dudarik. Egunkaria, teatroa, jakintza-gizonak eta abar zituan erriari, alegia; Gipuzkoako iriburuari.

Ala, bera izango degu, bearbada, kale-umea izan dan leenengo bertsolaria. Oraingo euskera berriaz esateko, leenengo bertsolari urbanoa. Eta emendik aurrera gure artean zer izango dan, iñork ere ez dakigu.

Bilintxen munduaren mugak

Gauza batek beti arritu nau ni, Bilintxen bertsoak irakurtzerakoan. Aren bizitzak oso muga estuak izan zituala geografia aldetik. Oso toki-izen gutxi ematen dizkigu beintzat, eta aiek Donostiatik gertu daudenak.

Batean, araiño jai-arratsaldea pasatzera joanda, Aiete aldean ikusiko degu, Ixturin gainean, Santa Teresa baserrian; antxe kantatu baitzuan Domingo Kanpañaren bertso famatua.

Beste batean Loiolara dijoa, dantzan txoriak baiño ere ariñagoa zan neskakha baten aotik, *Ja-jai* mingarri ura entzuteko.

Beste batean, berriz, Ernanira, eta ango batek moko-okerra esaten dio. Ori esan zuana begi-okerra zan, ordea, eta orduan Bilintzek: “Ni moko okerra? Zuri bai iruditu, oker begiratzen dezulako”.

Beste bein, Oiartzuna joan zan pelota-partiduren bat ikustera.

Beste batean, Joxepa izeneko dama bertsolariaren bat Ondarrabian bazala entzun eta bisita egiten diote zenbait lagunek, “egiyak ote ziran famaren ots aiek” jakin naiean.

Beste sail batean, *Dama ta galaia* izenekoan, eta besteren batean ere bai agian, Frantzia aitatzen du. Galaiak onela esaten baitio bere damari: “Egiñ-go degu, bai, jira, nai badezu Donostira, edo bestela Frantzira, ango zuk naizun errira”.

Juana Bixenta Olabe-ren bertsoetan, berriz, nagusiak morroiari agindu au ematen dio: “Adi zazu, morroi Joxe Juakiñ, etxera farolan argiyakiñ aingeru oni gaur zuk laguntzia da komeni”. Illundu eta gero ateratzen dira, beraz. Oiñez dijoazela ematen du. Baiña morroia denbora asko baiño leen berriro etxean da: “Aingeru ari lagundu eta orra, jauna, egiñ ostera buelta”.

Ez dira, beraz, oso urrutira joanak. Juana Bixentaren baserria Donostiako inguruetan jartzen zuan, beraz, Bilintxek bere idurimenean, joan-etorria ain aguro egin aal izateko. Zergatik ote: kontaera xuxen eramateko orrela komeni zitzaiolako? Ala, Donostiatik bein aldendu ezkerero arentzat mundu ezezaguna zalako?

Dana dala, Aiete, Loiola, Ernani, Oiartzun, Ondarrabia, izen oiek markatzen dute Bilintxen mundua. Mundu txikia, benetan.

Baiña garai artako jendea, ogibidea irabazi bearrak iñora eramaten ez bazuan, etzan oso ibiltzalea. Ala ere, guk oso urrutira joanda arkitzen ditugun atsedeen-leku erosoak, aiek Donosti inguruan arkitzen zituzten.

Baiña Bilintxen denboran jarri zan trena. Eta Bilintx aren barruan sartu eta ibilia izango zan, besterik ez bada ere ura zer gurdi-klase zan ezagutzearren.

Au, noski, gure iduripen bat besterik ez da. Baiña ibili bazan, pena artzekoa da arek tramankulu berri orri bertsorik ez jarri izana, denborarekin Txirritak egingo zuan bezela.

Gure aiton aiek orren gutxi ibiltzeak ondoriorik ekartzea nai eta nai ezkoa zan. Oietako bat, gure izkuntza ainbeste euskalki eta azpi-euskalkitan banatua izatea. Baiña au ere oso gai luzea genduke eta goazen aurrera.

Ametsetako mundua

Bertso batean onela dio Bilintxek: “Ez naiz mutil ederra, au lana, au lana”. Serafin Barojak onela idatzi zuan: *“La caída de un tercer piso desfiguró su semblante”*. Manterolak: *“una terrible caída desfiguró su rostro”*. Antonio Peña y Goñik, berriz, *“sátiro averiado”* esaten dio. Aren arpegia etzan izango, beraz, zine-galai batena.

Berak ere bazekian ori, eta etzion gusto aundirik ematen. Ala, leen esan degunez, norbaitek moko-okerra deitu zionean, berak tximista bezin azkar erantzun zion.

Beste ezbear batzuk ere izan zituan Bilintxek. Ona Barojak zer dion:

“Una profunda herida recibida hace algunos años le retuvo largo tiempo en el lecho del dolor; hace unos seis meses fue villanamente robado. El fruto de largos años de un penoso trabajo diario, unido a una cantidad mayor que tenía dispuesta para el pago de suscripciones de periódicos, 8.000 rs. en total, le fueron arrebatados por un infame que no pudo ser habido”.

Jose Manterolak, berriz, beste onela:

“Perseguido por la suerte impía, cada paso de Bizcarrondo era un tropiezo. Parece que la despiadada parca se había propuesto atormentarle sin cesar, pues su vida entera es una serie de contratiempos y reveses.

Nació en modestísima esfera, y vivió y murió sin alcanzar a salir de ella...

Más tarde, y por azar de su destino, el asta de un cornúpeto taladró uno de sus muslos, poniendo en peligro su vida y obligándole a guardar el lecho durante algunas semanas”.

Oiek danak edozeinentzat mingarri baldin badira, are geiago ain sentikorra eta biotzbera zan barentzat.

Sentikorra eta biotzbera zalako zan ura poeta, izan ere. Olerki-sena ez baita arria bezin gogorra diran biotzetan lurrik artzen duan landarea.

Baiña, olerkirako ez-ezik, beste literatur-alderdi askotarako ere oso sentibera zan ura. Jose Mantero la orrek esanak dira auek ere:

"Hombre de escasa instrucción, era un bardo solitario a quien la poesía se revelaba espontáneamente.

Vilinch conocía y hablaba bien la lengua castellana y era aficionado a la lectura de los buenos poetas. Campoamor, Trueba y Aguilera, cuyos escritos saboreaba a menudo, eran sus poetas favoritos".

Benito Jamar-ek esaten dituanak leen aitatuak ditugu: Becquer, Aguilera eta Heine erdal olerkarien bertsoak irakurri zizkiola. Eta ondoren:

"Vilinch se complacía también en los relatos de viaje. Era corriente oírle hablar de Mac-Clure, de Hue, de Livingstone. Solía conservar esos grabados (que ahora vemos en las ilustraciones viejas) del Thibet o del gran lago Victoria. Se le iba siempre el alma a lejanías o latitudes remotas. Un Soraluze le enseñó una noche a nombrar estrellas. Vilinch oía, intimidado ante tanta gracia celeste.

Se sentía a la vez sobrecogido y desasido del suelo. Porque dijo de pronto esta frase llena en cierto modo de platonismo cristiano: "Aus ariña naiz".

Oiek danak Bilintxen biotza jo egiten zuten, olatuak itxas-bazterreko arroak bezela. Eta zer ondorio zetorren ortik? Ongien adierazi zuana Benito Jamar ori dala uste det. Onela idatzi baitzuan:

"Nuestro Vilinch sí que estaba en disidencia con su mundo. Él ha contado que la vida le apaleó "como a un asnillo desobediente".

Inguruan zuan munduarekin konforme etzala, alegia. Sentimentu ori bi bidetatik zetorkion: bata, esan degunez, bizitzak erruki gabe zigortu zualako; eta, bestetik, bere eder-senagatik.

Ala, tokatu zaien mundua gustokoa ez dutenak sarritan egin oi dutena egin zuan arek ere: bere barruan ametsetako beste mundu bat eratu edo mol-

datu, eta aal zuan maizena ara aldegin, an goxo-goxo egoteko.

Amodioa zan, batez ere, Bilintxen biotz-barruko mundu ori. Aren bertsorik geienak gai ori dute, izan ere. Baiña galdera bat egin genezake: Orrenbeste aldiz maitemindu ote zan ura?

Ez det uste. Biotz artan gertatzen zana beste gauza bat zan agian. Amodioa, esan degunez, bere gustoko mundua zuala; bere igeslekua, alegia. Eta antxe, ametsetako bizitza egiñez, iduripenaren egokak ara eta onera eramaten zutela. Teatro-modu bat egiten zuala, bera denbora berean antzezle eta ikusle zalarik. Eta antzerki ortan geien gustatzen zitzaien papera zera zan: galai maiteminduarena. Ez dago esaterik zenbat ordu zoriontsu igaro zituan arek asmakizun orrekin.

Baiña beren barruko munduan gustora bizi diranei, belarrondoko bat bezin mingarria izaten zaie andik bat-batean atera bearra. Bilintx ere orretxegatik zan, sentikorra ez-ezik, saltakorra eta jenio bizikoa ere.

Olerkari askori gertatzen zaie ori. Ez al ziran orrelakoxeak, guk danok ezagutu genituan Xalbador zana eta Lazkao-Txiki zana? Gizon gizatxarrak ziralako? Ez, noski. Oso biotz bigun eta gozokoak ziran aiek. Baiña beren barruko munduan goxo-goxo zeudela, norbaitek andik bat-batean irtetzera beartzen bazituan, min artzen zuten, beren onetatik ateratzeraiño.

Ori beste danok ontzat artu bearrekoa da, noski; eta olakorik ulertzen ez duanak, berari orren antzekorik iñoiz gertatzen etzaionak alegia, besterik gabe zera aitortzen du: bere barrua uts samarrik daukala.

Dakigunez, Jose Manterola izan zan Bilintxen sail asko salbatu zituana. Ara nola esaten duan bere idazki batean, aren sail batengatik:

"Ostiqué repetidas veces a Vilinch para que me la diera a conocer, pero después de muchas excitaciones sólo obtuve de él la manifestación de que había roto los originales en un acceso de mal humor".

Eta beste idazki batean:

"Allá por los años 1870 al 1871 solicité de él con mucho empeño su colección completa con el propósito de darla a la estampa, pero poseído Vilinch de su eterna manía de que nada valían, como escritas -decía él- en sus ratos de melancolía y con el único fin de endulzar sus pesares, se opuso a la idea de que fueran publicadas".

Ezeko orrentzat bi arrazoi ematen dizkigu Manterolak: bata, bertso-sail oiek etzutela ezer bario. Baiña ori, bearbada, ez da Bilintxen aotik atera, Manterolaren burutik baizik. Bestea, bere illunaldietan moldatuak zituala, bere samintasunak gozatzeko; eta ori bai, ori ez dago dudarik Bilintxek esana dala. Eta ori zer da bere ametsetako mundu ortara iges egitea baizik?

Gizon maitatua

Bilintxen zakarkerien berri aren inguruko guziak bazekiten. Ala ere, etzizkioten aintzakotzat arzen eta gizon maitatua izan zan.

Sentimentu orrek gar berriak atera zituan, ura il zan moduan il zanean; maitasunari errukia erantsi zaionean, alegia.

Ala, militarrek ere azterketa bat egitea agindu zuten ura nola zauritua izan zan jakitearren. Bilintx Donostiako *voluntarios* izeneko batalloiaren kidea baitzan, laugarren konpañian.

Aren illeta ere unkigarria izan zan, Antonio Peña y Goñik kontatzen digunez:

"Numerosa asistencia se reunió en la nave de Santa María, donde descansaba el cuerpo magullado del pobre Indalecio. Todos sus amigos acudimos allí a darle el último adiós. Terminada la ceremonia, salió de la iglesia el cortejo, y al llegar en frente del teatro Principal, del cual fue Bilinch con-

serje durante muchos años, incorporóse a la comitiva una pobre, una humilde charanga que ejecutó al instante una marcha fúnebre”.

Beste adierazgarri batzuk ere aita ditezke, ura bere garaian zenbateraino maitatua izan zan.

Ala, orduko zenbait bertsoarik eta bertso-jartzaillek bertsoak eskeiñi zizkioten.

Aurrena Ramon Artola izan zan, Bilintxen illeta-egunean *Diario de San Sebastián* egunkarian bertso bat agertu zuana. Eta beste iru bertso-sail ere baditu arek, bere lagun miña izan zanari geroztik jarriak.

Ona beste izen batzuk: Biktoriano Iraola, Klaudio Otaegi, Karmelo Etxegarai, Ramos Azkarate, Frantzisko Lopez-Alen, Pedro Maria Otaño, onek arpegiz ezagutu ez bazuan ere.

Baiña Bilintx il zala eun ta ogei ta bi urte luze joan dira. Ala ere, Euskal Erria ez da arekin aaztu. Oso gogoan dauka ura bertsozale jendearen biotzak. Aren bertso-mordoren bat buruz dakianik bada oraindik ere gure artean, eta bat eta bi baiño geiago.

Ara zer esaten duan Lezoko Martzelino Mantelrolak bere sail bateko irugarren bertsoan:

Berdin gabeko doaia zendun
mundura sortu ziñandik,
amoriozko lore politak
zabaldu ziran zugandik.
Eun urte luze igaro arren
joan ziñala emendik,
zure izena eta bertsoak
emen dabilta oraindik.

Bilintx ain maitea zuten bertso zaleetan badago bat oso berezia: Segundo Kalonje bertsolaria, Oriamendi baserrian jaioa, orain amabi urte il zana.

Onek emezortzi bertso eskeiñi zizkion ari 1968 urtean, oietako batean onela esanez:

Xamur artzen zizkion gauz askori gañak,
iñoiz adoratuz neskaten ezpañak.
Bertsoetan jartzeko ain lore apañak,
urrezkoak zituen ark buruko zañak.

Andik zortzi urtera beste sail bat moldatu zuan *Bilintxen arrazoiak* izenburuarekin. Ontan aren jarraitzailea dala era ontan aitortzen du:

Bilintx gelditu zala Donostian ixill
eun urte bete dira sendo ta biribill.
Aren aurka egin baiño naiago nuke ill,
praille-morroï bezela jarraitzalle nabill.

Kalonjeren esku-idazkietan azaldu dan beste sail batetik onako bertso au artzen degu:

Loreak botea zan amaika neskaxi,
lan ortan etzuan ark egin oso gutxi;
eskeiñi genezazke eskerrak Bilintxi,
orra ura il zala eun urte iritxi.

Batean, Segundo orrek onela esan zidan:

- Ni, gazte-denboran, zoratu egiten nintzan Bilintxen bertsoekin. Buruz ikasi ere egin nituan, danak ez bada, geienak beintzat. Ala, Oriamendiko so-roetan lanean ari nintzala, bakarrik banengoan, Bilintxen bertsoak kantari jarduten nintzan, eta begiak malkoz bustita nituala antxe ibiltzen nintzan, idien aurretik edo atzetik.

Orregatik, ura ain Bilintx-zalea izanik, Kalonjeren bertso-liburuarentzat izenburu baten billa asi

giñanean, *Loreak udan intza bezela* aukeratu genduan, orrekin Donostiako bi bertsolari jator aiek alkarrekin betiko lotzen genitualakoan.

Beste ezaugarri batzuk ere eman genitzazke, gure erriak Bilintx zenbateraiño maite duan edo maite izan duan adierazteko. Luzatzen ari gera, ordea, eta oraindaiñoakoak naikoak izango dirala derizkiot.

Ala ere, poeta batentzat ez det uste au baiño ospe eta sari oberik izan ditekenik. Beraren bertsoengatik mirestua izateaz gain, ill eta eun ta ogei ta iru urteren buruan maitatua izatea, alegia.

Zuek ere Bilintx maite dezutelako bildu zerate gaur emen. Nik ere orretxegatik prestatu det itzalditxo au.

Orregatik, une ontan, itzaldi oni bukaera eman baiño leen, egin dezaiogun Bilintxi berak gustokoen izango zukean omenalditxoak: beraren bertso batzuk kantatzea alegia. Eta ea danoi ere Segundo Kalonje zanari gertatzen zitzaiona gertatzen zaigun.

(Ondoren, *Izazu niaz kupira* edo *Loreak udan intza bezela* izeneko bertsoak kopiatuta zeuzkaten paperak banatu eta danen artean kantatu ziran.)

Presentación del libro

Los merineros

de Bonifacio García de la Torre y Antonio Zavala, en Burgos, a 10 de junio de 1999

HACE tres años y medio, el día 15 de diciembre de 1995, visitábamos esta capital burgalesa para hacer la presentación del libro *El pastor del páramo*, de Justo Peña Fernández y un servidor.

Hoy venimos con otro libro en las manos, escrito, lo mismo que aquél, en colaboración con otro pastor, el señor Bonifacio García de la Torre, del pueblo de Huerta de Arriba, en el valle de Valdela-guna, al pie de la sierra de la Campiña o Neyla, y cerca de las de Urbión y la Demanda.

Curiosamente, las zonas en que transcurrió la vida de estos dos pastores, aunque bastantes distantes entre sí, tienen un aspecto común: se encuentra en ambas la divisoria de vertientes entre el Atlántico y el Mediterráneo. En el caso del señor Justo Peña, en el extenso y adusto páramo de Burgos; y en el del señor Bonifacio García, en las elevadas y boscosas montañas del este de la provincia; con la diferencia de que el primero soportaba los inviernos en esas mismas tierras altas y desprotegidas, y el segundo los evitaba trashumando con las merinas hasta Extremadura.

La información proporcionada por el señor Bonifacio García dio anteriormente para otro libro, editado en Burgos en 1984, en las *Publicaciones de la Excma. Diputación Provincial de Burgos*, y titulado *De la trashumancia del ganado merino / Desde nuestro puertos de la Sierra de la Demanda hasta*

las dehesas de Extremadura y Andalucía, y cuyo autor es el señor Luis San Valentín Blanco.

El señor San Valentín conoció en esta ciudad al señor Bonifacio; y yo me encontré con él casualmente, en su pueblo de Huerta de Arriba, unos cuantos años más tarde.

Al ser aquél y éste dos libros que han bebido de la misma fuente, la extraordinaria memoria del señor Bonifacio, es obvio que haya información repetida en ambas obras. Pero también aspectos, muy interesantes por cierto, que sólo se tratan en el primero, así como otros que no se tocan sino en el segundo.

No son, pues, dos libros que se estorban, sino que se complementan, por lo que me atrevería a pedir que quienes posean aquél adquieran también éste; y que quienes lean ahora éste, se procuren también aquél, si es que llegan a tiempo para encontrarlo.

Lo que más diferencia entre sí a estos dos trabajos es el enfoque dado desde el primer momento. El señor San Valentín recoge la información de boca del señor Bonifacio; pero es él quien escribe, moldea y da forma al texto. De esa manera, al ser un hombre de letras quien habla, y no el pastor, puede completar datos con la ayuda de otros libros, así como goza de una libertad mayor en cuanto a la redacción.

Lo que nosotros, en cambio, por encima de todo buscamos y pretendemos, tanto en éste como en todos los demás títulos de esta colección que hemos llamado *Biblioteca de Narrativa Popular*, es que sea el mismo pueblo quien hable y cuente su vida; que sea su voz la que se escuche, y no la nuestra. Ésta es la novedad que aportan nuestros libros.

El método que se ha venido usando hasta ahora para hacer el esbozo literario de esas clases que

llamamos iletradas, es el que un autor letrado las observe y escuche, y luego sea él quien tome la palabra. De ese modo, se interpone entre el tema y el lector un filtro que no podrá menos de transformar y cambiar, unas veces más y otras menos, el mensaje recibido.

Es posible que en el fondo de este procedimiento se agazape, de forma inconsciente desde luego, la persuasión de que ese pueblo, cuya representación nos arrogamos, no es capaz de expresarse por sí mismo; de que no sabe, por así decirlo, hablar en público; en lo que los otros estamentos dejan traslucir un complejo de superioridad, a todas luces injusto y un tanto vanidoso.

Por eso se ha acuñado para él el epíteto de *iletrado*, al que ya hemos aludido, reservándonos para nosotros el de *letrados*. Tenemos razón en cuanto que esa clase social suele tener poco contacto con las letras, esos garabatos que estampamos en un papel y que representan a nuestras palabras, así como éstas a nuestras ideas. Pero carecemos de ella cuando damos a uno de los epítetos una carga peyorativa y al otro meliorativa.

Atendamos, por ejemplo, a que, en nuestro empeño de marcar una diferencia entre nosotros y ellos, no hemos sabido crear ningún par de epítetos semejantes desde el concepto de palabra. Y es que así como puede pasar el que le achaquemos su falta de contacto con las letras y le llamemos *iletrado*, el que le apodemos *impalabrado*, por ejemplo, resultaría una falsedad demasiado burda.

Porque el de la palabra es un don del que gozan muchos de estos que tildamos de iletrados. Si su mente no se nutre de letras, muchas veces compensan esa falta con una disposición nada común hacia la palabra; pero no la que, oliendo ya a muerto yace en esos nichos que pueden llegar a ser los li-

bros, sino la que sigue siendo vida palpitante en los labios del pueblo, por más que a veces no haya sido aún registrada en el diccionario.

Ese don de la palabra, que mucha de esta gente humilde posee, sin saberlo, fue lo que primero llamó nuestra atención. Su modo de expresarse y contar las cosas revelaba un arte francamente envidiable. Venía a ser un gozo para el oído el que en nuestras excursiones o paseos tropezáramos con un pastor o labrador dotado de ese talento.

Aquella era una verdadera literatura, por más que no traspasara las fronteras de la oralidad, al no conocer otra floración o edición que la que se hacía en la cocina de las casas o en la taberna del pueblo; y, en nuestro caso, en la soledad de los campos. Pero ¿por qué no liberarle de esas barreras y hacerla montar en el carro de la letra impresa, para que circulara y corriera en todas direcciones?

Así es como en 1993 creamos esta colección de libros a la que denominamos *Biblioteca de Narrativa Popular* y que cuenta ya con una porción de títulos: *La última trova*, autobiografía de Indalecio Zaballa, alias *Masio*, trovador mayor de Cantabria; *Las tardes de la Bardena*, cuatro tomos de Humbelino Ayape, de Cáseda, que reflejan la vida de ese pueblo navarro lindante con Aragón; *Junto al fogaril de Atarés*, tres tomos en los que oímos a aquel altoaragonés noble y bueno que se llamaba Hilario Jarne; los dos tomos, ya citados y titulados *El pastor del páramo*, de Justo Peña Fernández, vecino de Cernégula, el pueblo de las brujas; *En la ribera del Cares*, del asturiano Juan Rugarcía; *Entre los olivos de Jaén*, del andaluz Juan Balbín; *En la Montaña de León*, de Daniel Cuesta, al que se le otorgó el galardón de libro leonés del año; *Cuando los ciegos guían*, memorias de guerra del riojano Félix Lumbreras; *Una vida en los Picos de Europa*, del también

leonés Alfredo Caldevilla; y, por fin, *Los Merineros*, este libro del señor Bonifacio García, al que pronto seguirán otros.

Como no quiero pecar de falsa modestia, confieso que estos dieciséis libros me reportan una gran satisfacción. Veo en ellos una clara demostración de que no andábamos equivocados cuando pensábamos que aquellos relatos orales podían convertirse en literatura escrita. Sin embargo, somos conscientes de que, por más títulos que agreguemos a esta lista, empeño en el que pondremos todo nuestro esfuerzo, no lograremos reflejar más que una mínima parte de todo ese universo de la vida tradicional y rural. Mientras repetimos que en el mundo no quedan ya zonas que explorar, no caemos en la cuenta de que al lado nuestro empieza un país desconocido: el mundo de nuestros pueblos. Tiene bastante de historia burlesca eso de que haya algo de lo que por tan cercano y manido nadie habla y que acaba así volviéndose ignoto y misterioso. Lo único que nos apena es el haber iniciado tarde esta labor.

Esta colección viene también a probar lo que en los libros del señor Justo Peña, titulados *El pastor del páramo*, decíamos: que el oficio de pastor "requiere un cúmulo de conocimientos variados y precisos que bien pueden calificarse de cultura".

En el lenguaje común, sin darnos cuenta, estimamos como tal solamente la información que se imparte en las aulas. Olvidamos que para esa labor docente se ha hecho una selección de conocimientos, en orden a proveer a los alumnos de los más adecuados para la lucha por la vida en la que habrán de tomar parte. Sin embargo, deberíamos ser conscientes de que ha quedado fuera mucha auténtica cultura. Porque lo eran, sin duda, todos esos complicados saberes, adquiridos por experiencia o transmitidos de generación en generación, sobre los que se basaban los trabajos de aquellos hombres.

De izquierda a derecha: Félix García (Representación ayuntamiento Huerta de arriba), Fr. Valentín de la Cruz, Gloria García, hija del autor; Antonio Zavala, coautor; Adelaido García, del gremio de librerías y Joaquín Berasategui, el editor.

Tenemos un buen ejemplo de lo que afirmamos en este libro, precisamente en lo que es su tema central: el viaje de los rebaños de merinas hasta Extremadura. Atendamos nada más que al itinerario o cañada que recorrían. Quienes en la Edad Media o en la época que sea marcaron esas rutas, no disponían ni de mapas ni de ninguna otra ayuda. Todos los elementos a tener en cuenta tuvieron que sacarlos de la experiencia y archivarlos en su cabeza, para allí barajarlos. Sin embargo, los hombres de hoy no hubiéramos sabido encontrar, ni con el auxilio de todos los artilugios modernos, un camino que más hábilmente sorteara las montañas, ríos y demás dificultades del trayecto. No hay duda de que la ingente cantidad de conocimientos geográficos que supone aquel trazado debe ser considerada como una gran cultura.

Hay otro aspecto, al que aludo en el prólogo, pero quizás sin hacerlo resaltar como debiera. Me refiero al valor, energía y espíritu de aventura de aquellos hombres que dos veces al año se lanzaban a recorrer media España, a pie y al cargo de un abultado rebaño. El señor Bonifacio nos cuenta algunas de las anécdotas que le ocurrieron a él en ese peregrinaje. Pero ¿cuántos lances, peligros y situaciones difíciles no habrán tenido que arrostrar las distintas generaciones de hombres que se ganaban la vida en tan duro oficio?

Para hallar materia para los libros de aventuras hemos ido a buscarlas a países exóticos y lejanos, sólo porque así se estilaba en las obras de tal género, que la mayoría de las veces nos venían de fuera. Con ello, nosotros mismos nos poníamos en la situación ridícula a la que antes he aludido: mientras mirábamos a lo lejos, no nos apercebíamos de que al lado nuestro, rozándonos las piernas y aturdiéndonos con el son de las esquilas, los balidos de las

ovejas y los gritos de los pastores, y aun quizás obligándonos a orillarnos en el camino, pasaba un argumento o tema rebosante de aquello que anhelábamos. Es éste un peligro que nos acecha a los que nos decimos cultos: que nuestros ojos sólo sepan ver lo que hallan en los libros, y no la realidad que les rodea.

Precisamente mientras escribía estas líneas, en un momento que quise concederme un breve descanso, tomé en mis manos las obras de Baroja, las abrí al azar en el reportaje que escribió siguiendo los pasos del general Gómez durante la primera guerra carlista; y leí allí este párrafo, de cuando el escritor se encontraba en Reinosa:

“En el comedor el hotel, mientras desayunamos, un señor extremeño habla de cuestiones de ganadería y de las cañadas, esas misteriosas cañadas para el paso de los rebaños, que sólo conocen los pastores trashumantes”.

O sea que aquel novelista, que cultivó repetidamente el tema aventurero, buscándolo tanto en la historia, con las *Memorias de un hombre de acción*, como en el mar, con relatos de navegantes a lo largo y ancho de todos los océanos, despacha así, tan de pasada, aquella veta intocada y repleta de materiales que pedían ser llevados a la literatura escrita. Se cumplía de ese modo aquello de que no le basta a uno con ser Aquiles si no se tiene un Homero que cante sus hazañas. Tampoco aquellos héroes anónimos encontraron quien dejara constancia de las suyas.

A Baroja no se le ocurrió serlo, quizás porque la referencia de aquel extremeño le llegó en 1935, cuando él contaba ya sesenta y tres años, edad un tanto propecta para nuevas aventuras, incluso sean meramente literarias, y quizás porque el mar y la historia eran asuntos comúnmente reconocidos en el mundo de las letras; y éste, en cambio, aún no lo

era. Pero el epíteto de misteriosas que da a las cañadas parece indicar que el tema empezaba a picar su curiosidad.

Lo que también sucedía era que la trashumancia, en dicho año de 1935, estaba aún en plena vigencia. El señor Bonifacio, por ejemplo, se hallaba, con sus veintinueve años, en lo mejor de la vida y hacía ese viaje todas las primaveras y otoños. Con lo que tropezamos con una vieja y triste ley humana: la de no saber estimar sino lo que empieza ya a escasear; lo que está a punto de perderse. Sólo entonces damos importancia a las cosas.

En este punto encuentro una clara semejanza entre las cañadas de la trashumancia y el camino de Santiago. Ambos fueron, en su tiempo, cauces por los que fluía la vida; pero a ambos les llegó la decadencia. También la ruta jacobea había venido a menos. Pero se produjo una reacción y ha sido reconocida como "patrimonio de la humanidad". Del mismo modo, los viejos caminos de las merinas van siendo estimados y valorados. Claro que nunca más volverán a recorrerlos los rebaños, a no ser de una manera testimonial o simbólica; pero se les señala y protege para evitar su desaparición, y empieza a haber quienes los recorren con talante entre deportivo y nostálgico, lo mismo que los romeros que peregrinan a Santiago.

Tal estima es asimismo la que ha hecho que a ese mundo del pastoreo se le abran las puertas de la literatura. Cada vez son más numerosas las publicaciones sobre el tema. Una de ellas es la que hoy presentamos, que no pretende agotar el tema, sino hacer llegar a todos la voz y el testimonio de uno de los últimos representantes de aquella raza de hombres humildes, decididos y valientes que todos los años realizaban, desde luego que para ga-

narse la vida, pero también sin darle importancia ninguna, lo que debemos reconocer como auténtica proeza.

Aurkibidea

Itzaurrea (Jesus Maria Etxezarreta, <i>Izazpik</i>)	7
Aitzol zanaren kanta-bilduma (Ernani, 1996-X)	11
Bartolo Aierberen Zaarrak berrituz liburuaren aurkezpenean, Donostiako Loiolan, 1996-XI-7-an.....	25
Esprofas en vascuence al 2 de mayo de 1808 (Revista de Dialectología y radiciones populares, LII (1997). pág. 255-260)	33
Presentación del libro En la ribera del Cares, de Juan Rugarcía y Antonio Zavala, en Oviedo, a 26 de noviembre de 1896)	41
Derioko omenaldian (1997-VII-11)	49
Jose Azpirozen Alkarrentzat jaioak liburuaren aurkezpenean (Berastegin, 1997-XI-30-an).	57
Pedro Maria Otaño (Donostian, 1998-I-21-an, Otaño Ameriketara azken aldiz joan zan eungarren urtemugan.)	61
Jose Aierberen Alako batean liburuaren aurkezpenean (Donostiako Loiolan, 1998-IV-23-an).....	105
Euskal erromantzeen bilketaren pausoak (Derion, 1998-VII-10-an). .	111

Euskal erromantzeak liburuaren aurkezpenean (Donostian, 1998-VII-16-an)	127
El conocimiento del idioma, base y fundamento de la improvisación en verso (La Palma de Gran Canaria, 9 de octubre de 1998).....	133
El 98, en la poesía popular vasca (Alcalá de Henares, 1998-X-30)	143
Presentación del libro Cuando los ciegos guían de Félix Lumbreras y Antonio Zavala, en la Universidad de la Rioja, Logroño, el 12 de noviembre de 1998.....	155
Presentación del libro Una vida en los Picos de Europa, de Alfredo Caldevilla y Antonio Zavala, en León, a 17 de diciembre de 1998.....	163
Reseña de la presentación del libro Trovas y comparsas del Alto Nansa, de Willian A. Christian Jr. (21 XI-1998)	169
Bilintxen beste alderdiak, <i>Zarauzko Olerti etxean</i> , 1999-I-29-an.	173
Presentación del libro Los merineros, de Bonifacio García de la Torre y Antonio Zavala, en Burgos, a 10 de junio de 1999	193

Antonio Zavalaren azken liburuak:

- Txirrita* (1993)
- Karlisten leenengo gerrateko bertsoak* (1993)
- Pello Errota* (1993)
- Pedro Mª Otaño eta bere ingurua (I)* (1993)
- Pedro Mª Otaño eta bere ingurua (II)* (1993)
- Xenpelar eta bere ingurua* (1993)
- Bilintx (Bizitza eta bertsoak)* (1993)
- Auspoaren auspoa (I)* (1996)
- Auspoaren auspoa (II)* (1996)
- Oiñez eta jakin miñez* (1997)
- Karlisten bigarren gerrateko bertsoak* (1997)
- Euskal erromantzeak* (1998)
- Ezkontza galdutako bertsoak (II)* (1999)
- Auspoaren auspoa (III)* (1999)
- Oiñez eta jakin miñez (II)* (1999)

Auspoaren auspoa I eta II izeneko liburuak eskeñi zizkigun Antonio Zavalak orain bi urte t'ardi, urteetan zear emandako itzaldiak, itzaurreak eta liburu-aurkezpenak bilduta.

Lan orren zale iñoiz ere izan ez dala aitortzen zuan aldi artan. Leengo bertso zaarrak eta erri-jendearen kontakizunak argitaratzea aurreragoko lana dala pentsatzen duala. Baiña konpromiso guziei ezin iges egin, eta oietatik asko izan du arrezkeroztik ere, onako liburu au osatu arte.

Lan oietan ez omen du erri-literaturaren teorizazioa osatu nai izan, ortarako denborarik ere ez duala eta. Aldi bakoitzean bururatu zaizkion pentsamentuak eta iritziak jaulki ditu. Besterik ez.

Baiña aitortzatic ere asko du liburu onek: bere liburutegi au erri-literaturaren auspoa izan zedin sortu zuan bezela, aize emanez aspaldiko sua itzal etzedin, auspo orri berari aizea zerk ematen dion edo zerk eusten dion adierazten digu orrialde auetan, ainbeste urteren buruan zutik iraun aal izateko.

ISBN 84-89080-92-5

9 788489 080928

Auspoa